ŽIVOT I DJELO
AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA

UREDILI AKADEMIK Mehmed A. AKŠAMIJA I AKADEMIK Asim KURJAK

UNSA BANU

ŽIVOT I DJELO
AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA

UNIVERZITET U SARAJEVU
pokrovitelj: BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

UNSA

UNIVERZTET U SARAJEVU
Ul. Obala Kulina bana 7/II, 71000 Sarajevo

Pokrovitelj: **BANU**
Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti

Za izdavača: Prof. dr. Rifat ŠKRIJELJ,
rektor Univerziteta u Sarajevu

Uredili: Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA
Akademik Asim KURJAK

Dizajn/Ilustracije: Mehmed A. AKŠAMIJA
Ammar M. AKŠAMIJA

Tehnički sekretar: Jadranka CEROVEC

Tiraž: 500 komada

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

929 Filipović M.(082)

ŽIVOT i djelo akademika Muhameda Filipovića / priredili Mehmed A. Akšamija, Asim Kurjak. - Sarajevo : Univerzitet, 2019. - 177 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-600-73-9

COBISS.BH-ID 28094982

Sva prava zadržana. Nijedan dio ovog zbornika ne može biti umnožavan, pohranjivan u sisteme za umnožavanje, bilo električne, digitalne, mehaničke, fotografske ili bilo koje druge, bez prethodnog dopuštenja autora.
Moralni kredit i iskrenu zahvalnost dugujemo za objavljene reprodukcije fotografija u vlasništvu nepoznatih autora. Upućujemo im i izvinjenje što nismo bili u mogućnosti da ih direktno kontaktiramo i dobijemo saglasnost za njihovo korištenje.
Zahvaljujemo se uredništvu Dnevnog Avaza za dozvolu korištenja dijela njihove dokumentacije.
Monografija je štampan uz financijsku potporu Univerziteta u Sarajevu.

UNSA

ŽIVOT I DJELO
AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA

PRIREDILI AKADEMIK MEHMED A. AKŠAMIJA I AKADEMIK ASIM KURJAK

Sarajevo, 12. oktobra 2019.

UNIVERSITAS UNIVERZITET STUDIORUM SARAIEVOENSIS U SARAJEVU

UNSA
BANU

Muhamed Filipović

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ

- PROF. DR. **Rifat ŠKRIJELJ**, REKTOR UNIVERZITETA U SARAJEVU — 7

UVOD U TEMU

- AKADEMIK **Asim KURJAK**
  SUVREMENI ZAHTJEVI ZA ZNANSTVENE LIDERE – IMPRESIVAN PRIMJER AKADEMIKA FILIPOVIĆA — 12
- AKADEMIK **Mehmed A. AKŠAMIJA**
  AKADEMIK MUHAMED FILIPOVIĆ – MISAO UMNA A USTROJ OD DUHA BOSANSKOG — 30

PRILOZI PO POZIVU

- AKADEMIK **Muamer ZUKORLIĆ**
  AKADEMIK FILIPOVIĆ – KOLOSALNOST JEDNOG UMA — 40
- AKADEMIK **Enver HALILOVIĆ**
  HISTORIJSKI UM BOSNE U POLITIČKOJ FILOZOFIJI MUHAMEDA FILIPOVIĆA — 56
- AKADEMIK **Miro JAKOVLJEVIĆ**
  POVEZANOST U DUHU BOSANSKOM I HODEGETIKA AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA — 78
- AKADEMIK **Galib ŠLJIVO**
  AKADEMIK MUHAMED FILIPOVIĆ I NJEGOV DOPRINOS HISTORIJI BOŠNJAKA — 94
- AKADEMIK **Refik ŠEĆIBOVIĆ**
  UČENJACI, NAUČNICI I FLEKSIBILNO OBRAZOVANJE — 138

Prilozi članova Kluba mladih znanstvenika pri BANU

- PROF. DR. **Aida KULO ĆESIĆ**
  SUVREMENI ZAHTJEVI ZA ZNANSTVENOG MENTORA NA PRIMJERU AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA — 146
- PROF. DR. **Jahja FEHRATOVIĆ**
  90 GODINA USPRAVNOG HODA — 160

ARHIVIRAN PRILOG

- AKADEMIK **Muhamed FILIPOVIĆ**
  AKADEMIK FILIPOVIĆ O SEBI I DRUGIMA — 171

UNIVERSITAS
UNIVERZITET
U SARAJEVU
UM SARAIEVOENSIS

UVODNA RIJEČ

Povodom održavanja simpozija
„Život i djelo akademika Muhameda Filipovića"

#70UNSA #1949-2019

Obilježavanje 70-te godišnjice Univerziteta u Sarajevu, najstarijeg, najvećeg i najprestižnijeg javnog univerziteta u Bosni i Hercegovini, izuzetna je prilika da se poklonimo izuzetnim postignućima života i djela akademika Muhameda Filipovića. Prošlost i sadašnjost bosanskohercegovačkog društva i nauke u akademiku Muhamedu Filipoviću ima izuzetno dragocjen primjer autentičnog bosanskohercegovačkog znanstvenog lidera i savremenog mislioca, postojanog i hrabrog u kritičkom promišljanju društva i njegovog razvoja, te, istovremeno, nepokolebljivog zagovornika naučno utemeljene društveno-političke i građanske akcije. Zbornik radova koje uvažene kolege naučnici posvećuju životu i djelu akademika Filipovića zorno svjedoče o tome kako je 70 godina njegovog naučnog rada neodvojivo vezano za 70 godina postojanja našeg Univerziteta.

Akademik Muhamed Filipović rođen je 3.9.1929. godine u Banjoj Luci, kao najmlađe dijete u porodici Sulejmanbega i Đulhanume Filipović.

Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnoj Banja Luci. Još kao 15 godišnji dječak 1944. godine odlaskom u partizane uključio se u borbu protiv fašizma i okupatora.

Filozofiju, prirodne nauke i historiju studirao je u Beogradu i Zagrebu, a diplomirao je 1952. godine.

Doktorirao je iz oblasti filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1961. godine.

ILUSTRACIJA LIJEVO:
Rektor Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Rifat ŠKRIJELJ

Međunarodno istraživanjei i saradnja
Univerziteta u Sarajevu - Mreže i asocijacije

Ubrzo biva izabran u zvanje *docenta*, 1967. godine u *vanrednog profesora*, a potom 1972. godine u zvanje *redovnog profesora* za *predmete Logika sa metodologijom* i *Metodologija znanstvenog rada* na Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na kojem je proveo cijeli radni vijek sve do penzionisanja 1999. godine. U toku svoje dugogodišnje akademske i pedagoške karijere bio je mentor/član komisije za 34 doktorske disertacije u zemlji i inostranstvu.

Bio je gostujući predavač u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Austriji, Danskoj, Norveškoj, Švedskoj, Finskoj, Švajcarskoj i na univerzitetima u drugim zemljama.

Član je Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine već 43 godine, za *dopisnog člana* Akademije nauka i umjetnosti BiH izabran je 1976. godine, a za *redovnog člana* je izabran 1982. godine.

Predsjednik je Bošnjačke akademije nauka.

Napisao je veliki broj monografija iz logike, historije filozofije, historije kulturnog života Bosne i Hercegovine, estetike i politike. Bavio se i književnom kritikom i esejistikom, ali i leksikografijom. Pisac je eseja: *Bosanski duh u književnosti – šta je to*, koji je objavljen 1967 godine u časopisu Život u povodu izdavanja iz štampe zbirke poezije Mehmedalije Maka Dizdara „Kameni spavač".

Bio je urednik redakcije *Enciklopedije* za Bosnu i Hercegovinu u periodu 1975. godina

- kraj 1982. godine koja je pripremila i objavila separat *Enciklopedije Bosne i Hercegovine*.

Akademik Muhamed Filipović inicijator je velikog broja javnih rasprava, polemika i pitanja koja su pokrenula veoma značajne procese u političkom, obrazovnom i kulturnom životu Bosne i Hercegovine. Njegov entuzijazam i plodotvoran naučni rad ostavio je i ostavlja utjecaj na generacije studenata koji su imali privilegiju slušati njegova predavanja.

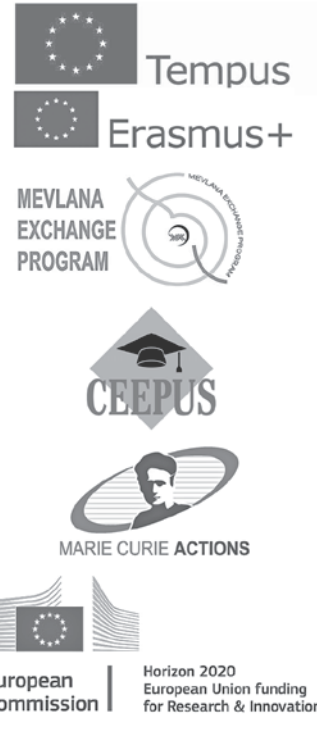
Akademik Filipović je autor i koautor više od 50 monografija, 160 članaka u naučnim časopisima, ali i velikog broja drugih oblika radova u različitim publikacijama. Također, autor je više stotina članaka u dnevnim i sedmičnim novinama koji su doprinjeli kako shvatanju tako i kreiranju društvene svakodnevnice u Bosni i Hercegovini.

Univerzitet u Sarajevu je ponosan na bogatstvo životnog i naučnog postignuća akademika Filipovića – neprikosnovenog učitelja Bosne i Hercegovine i bosanskog duha. Impresivni društveni i akademski rezultati njegovog djelovanja, ali i osebujni metod njegovog društvenog i naučnog angažmana, poslužiće kao putokaz sadašnjim i budućim generacijama naučnika i naučnica kojima predajemo na Univerzitetu u Sarajevu. Čini mi izuzetnu čast što se, u ime akademske zajednice Univerziteta u Sarajevu, u povodu ovog značajnog jubileja mogu javno zahvaliti akademiku Muhamedu Filipoviću na njegovom društvenom i naučnom doprinosu.

Sarajevo, 12. 09. 2019.

PROF. DR. RIFAT ŠKRIJELJ,
REKTOR UNIVERZITETA U SARAJEVU

Međunarodno saradnja
Univerziteta u Sarajevu - stipendije

BANU

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
CERTIFICAT
Cijeneći nesporni naučni doprinos iz oblasti društveno-humanističkih nauka,
Matičarska komisija u sastavu:
akademik Mustafa Ćerić i akademik Ejup Ganić, potvrđuje da je
akademik Muhamed Filipović
postao redovni član, osnivač Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU).
Mustafa Ćerić
akademik
Ejup Ganić
akademik
BANU
SVEČANA IZJAVA
U povodu stupanja na mjesto člana
Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti
Svečano se obavezujem da ću, u svojstvu člana
Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti poštivati
bošnjačke duhovne, moralne i nacionalne vrijednosti,
Statut i Program Akademije, te da ću svojim nastupima i
djelovanjem dati puni doprinos
zdravim međuljudskim odnosima članova Akademije.
U Sarajevu 16.01.2014.
akademik Muhamed Filipović
№ 0001/14-B
BANU
ODLUKA
Cijeneći nesporni naučni doprinos iz oblasti
društveno-humanističkih nauka,
Matičarska komisija u sastavu:
akademik Mustafa Ćerić i akademik Ejup Ganić,
ovom odlukom potvrđuje da je
akademik Muhamed Filipović
postao redovni član,
osnivač Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti (BANU).
Mustafa Ćerić
akademik
Ejup Ganić
akademik
№ 0001/14-A
Sarajevo 16.01.2014.

akademik Asim KURJAK

akademik Asim KURJAK

SUVREMENI ZAHTJEVI ZA ZNANSTVENE LIDERE – IMPRESIVAN PRIMJER AKADEMIKA FILIPOVIĆA

Moderni je čovjek pronašao strahovito mnogo. U posljednjih 50 godina europski ili globalni čovjek na europskome modelu otkrio je više nego kroz cijelu ljudsku pisanu i nepisanu povijest. Ali što je otkrio? Otkriva stalno neke nadomjeske, neke surogate za ono što je on sam.

Dakle, ono što je jučer bilo znanstvena fantastika, priče za dječake i djevojčice bujne mašte, danas postaje realnost koju moramo rješavati, a ona podrazumijeva velike gospodarske promjene, velike društvene promjene, velike političke promjene i vjerska metafizička pitanja smije li se to i što mi zapravo radimo. Otvaramo li tajna sedma vrata života iza kojeg je globalna propast?

Na ovom strahovito bogatom i virulentnom području uspjeli smo izgraditi jednu prepoznatljivu kulturu staru recimo jedno tisućljeće koja je i naša osobna iskaznica. U svijetu koji ide unifikaciji, ujednačivanju ta kultura treba se održavati s jedne strane kao naš identitet, kao naša velika vrijednost, kao ono što mi volimo, što mi sami jesmo i što ćemo prenositi u svijet budućnosti. Ali s druge strane moramo sudjelovati i u procesima globalizacije. E sada to je pitanje: jesu li to stvari koje idu zajedno ili su to stvari koje su suprotstavljene. Hoćemo li **odgovore tražiti od znanosti**?

Znanost treba stalnu skrb društva, a znanstvenici trebaju uzvratiti svojom etikom, znanstvenom produktivnošću i društvenom odgovornošću. Zlouporaba znanosti znači moć jačih nad slabijima, proširuje jaz između onih koji imaju i onih koji nemaju. Srećom, znanje je uvijek pobjeđivalo svako njegovo ignoriranje, u svako doba i u svim ljudskim zajednicama.

Bosna i Hercegovina u globalnom okruženju?

Veliki odljev mozgova iz BIH u posljednjih 50-ak godina opće je poznata pojava. Doduše niti jedna vladajuća struktura nije sistematski analizirala veličinu i značaj ovog problema niti je pokušala analitički utvrditi stvarne uzroke tako velikog, za državu štetnog, odljeva mozgova.

Prvenstveno nam odlaze mozgovi sa područja prirodnoslovnih i tehničkih disciplina, mnogo manje oni iz društvenih znanosti. Svojim radom i stručnim uspjesima u inozemstvu mnogi su naši stručnjaci dokazali svoje kvalitete. Jasno je da se u stranoj sredini mogu afirmirati samo nadprosječni kadrovi. Iz toga slijedi da su domovinu uglavnom napustili najkvalitetniji a ne prosječni kadrovi. A to su ljudi koji mogu najbolje kreirati politiku stručnog i gospodarskog razvitka, ljudi koji prihvaćaju i uvode u praksu nove tehnologije, dakle ljudi koji bi trebali biti nosioci državne strategije i ostvarenja programa u znanosti i tehnologiji. Zaključak je porazan ali jasan: otišao nam je zapravo dio najboljih kadrova. To je za svaku relativno malu zemlju nenadoknadivo, jer su otišli stručnjaci koji bi trebali biti pokretačka snaga i mozak neophodan za napredak svoje države.

Naša budućnost najčešće ovisi o nekolicini znanstvenih lidera, njihovoj originalnosti, energiji i autorskoj osobnosti. To su tzv. mavericks, istraživači koji misle i djeluju nezavisno i kreativno, u nas bi se reklo oni koji "vuku kola", koji preuzimaju rizike i lome svoj vrat ako je potrebno, privlače talente, zrače intelektualnim šarmom i emitiraju energiju potrebnu za velika ubrzanja, ljudi koji su spremni krenuti u avanturu. Zahvaljujući takvima, znanost krupnim koracima grabi naprijed. Dakle, nama su potrebniji takvi ljudi nego milijuni dolara, ali njih je teško pridobiti jer takve rijetke ljude "love" najprestižnije znanstvene institucije kojima nikad nije dovoljno kreativnih produktivnih pojedinaca.

Bosna i Hercegovina u suvremenom svijetu određenom procesima globalizacije

Među tri i pol milijuna ljudi lakše ćete nešto postići u takvoj strukturi i u krajnjoj liniji pomoći prostoru iz kojeg čovjek ima osjećaj da je ponikao, da se u njemu rodio. Ja u Kaliforniji mogu biti jedan od tisuća profesora koji govori neke zanimljive stvari, ali ne mogu bitno utjecati na neke promjene.
Uistinu, 3 i pol milijuna stanovnika prekrasna je, fleksibilna masa ljudi koja može činiti čuda za razliku od 250 ili 300 milijuna u nekim velikim zemljama. Mi smo trećina Londona.

Mislim da je u BiH na djelu nezamjećivanje značenja kvalitete ljudskog resursa (brain waste) i da je to možda naš glavni problem.

Mi smo poduzetnici ako netko drugi financira naše poduzetničke pothvate, ali nismo poduzetnici ako moramo sami staviti glavu na panj i žrtvovati se da bi naš poduzetnički pothvat uspio. Ja bih se usudio reći da u BiH na papiru ima puno više intelektualaca i znanstvenika nego u stvarnosti, jer je proces filtriranja takav da puno ostane na dnu močvare, nema protoka.

Ako želite nešto poduzeti, vi danas morate biti politički organizirani ili vas nitko ne štiti kad izađete s nekakvim programom, idejama.

BiH je zemlja u kojoj je negativizam dominantna emocija. Čim netko nešto pokrene, odmah će svi skočiti da to ne valja. I mislim da je u takvim uvjetima vrlo teško bilo što pokrenuti.

Intelektualce hoće kao ukras, ne žele da otvoreno rade, ne daju im slobodu, u načelu ih se boje.

Nikad se nemoj bojati jakoga. Jaki ti neće naškoditi. Boj se slaboga. Kad slabi dobije stvari u "svoje ruke", onda se osvećuje jer kompenzira neke stvari.

Drugim riječima to je naš bosanski jal. Tko god uspije, na njega su svi kivni, šansu opet ima prosječnost. Problem je zašto je netko uspio. Ja mislim da ljudi s pravom osjećaju taj jal danas prema mnogima koji su se obogatili na krivi način. Ako se netko

obogati i postigne rezultate na fer način, ja mislim da nitko to ne zamjera.

Proaktivni moraju biti natprosječno hrabri, natprosječno skloni riziku, natprosječno samopouzdani i zbog toga će postići rezultate, ali koji put i stradaju. Oni vuku promjene.

Ako reaktivni dobivaju kormilo, to su podobne osobe, ne talasaju, ne izazivaju ništa. To mogu biti sjajni i časni ljudi, ali to nisu ljudi za tranzicijska razdoblja. Pozitivna promjena nas čeka ako se neke stvari dogode iznutra, ako se konačno podobni zamijene sposobnim, ako javnost postepeno shvati da su pitanja razvoja i budućnosti jedina prava politička pitanja.

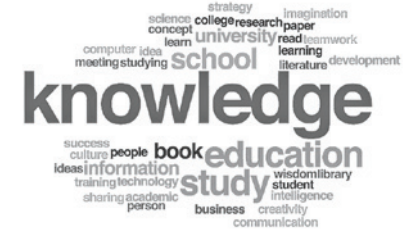
Najvažnije je da uspjeh u akademskom svijetu mora biti nagrađen. Vi možete imati sveučilište u straćari, ali morate imati izuzetno dobro plaćene profesore, morate imati prvorazrednu biblioteku, morate ima prvorazredne laboratorije za prirodne znanosti. A to je sve skupo.

Ako profesor nije nagrađen za svoj rad, i to visoko nagrađen, onda će on raditi sve da ne bude na sveučilištu.

Pripisujemo sebi da nas dvije važne osobine čine različitima od drugih živih bića: poznavanje prošlosti i planiranje budućnosti. Prošlost BANU-a je impresivna jer je bila planirana od umnih ljudi, ponajviše našeg predsjednika Muhameda Filipovića. A kakva nam je budućnost?

Razmotrit ćemo neke buduće pravce kojim će se kretati naša Akademija ali i društvo u cjelini, jer naša Akademija nije ektopičan dio tog društva već u njega duboko integrirano sa svojim akcijama, ciljevima i zadacima. Dobro je planirati vlastitu budućnost i ići joj u susret.

Stari su predskazači budućnosti to dobro znali. Stoga pjesnik i filozof Goethe upućuje zavjet istraživačima da u interesu čovječanstva upiru pogled prema njegovoj budućnosti, jer "ako ništa ne predosjećate, nećete to ni ostvariti". Lakše to prihvaćaju i postižu narodi koji su navikli gledati u budućnost i nadaju se da će u njoj razvojem doći do boljeg života.

Portret akademika M. F. / 2010.

Voštani pečat BANU

Kako znanost može doprinijeti boljitku našeg društva pa tako i boljitku naše zemlje i naroda?

Živimo u vremenu u kojem čitav svijet velikom brzinom ulazi u fazu informacijskog društva, odnosno **društva znanja** koje se gradi na širokoj primjeni informacijske tehnologije. Pragmatični susreti znanosti i politike s tim epohalnim zaokretom, ostavljaju neodoljiv dojam izgubljenosti. Najveća je i najopasnija predrasuda rasprostranjeno shvaćanje da je prijelaz u informatičko društvo puki nastavak dosadašnjeg razvoja čovječanstva. Teško se prihvaća znanstvena spoznaja da na mikroelektronici izrasta jedna nova, posve različita ljudska zajednica u kojoj se ništa iz minule povijesti neće zadržati, niti će na bilo koji način i u bilo kojem obliku u izgrađenom i zrelom informatičkom društvu opstati. Ispunjava se Nostradamusovo davno proročanstvo da s prijelazom u treći milenij počinje nestajati svijet **homosapiensa** i nastajati u svakom pogledu drugačiji svijet homo **biotehnicusa**. Ništa tom totalnom očovječenom čovjeku ne treba iz prošlosti niti će bilo što korisnog od nje moći naučiti. Stari je način razmišljanja da je sve dobro i da zapravo ne treba ništa mjenjati, jer je promjena neizvjestan teren. Mnogi još uvijek gledaju u prošlost i prave svetinju oko nje. A cijela je prošlost zapravo igra slučaja i pogrešaka pa u kreativnom postupku moramo učiti kako se odučiti od toga što smo dosad naučili.

Nedvojbeno je da iz ovog desetljeća ekspanzije interneta, robota i genetičkog inženjeringa ulazimo u iduće desetljeće u kojem će i njih zasjeniti nova još ubrzanija ekspanzija nanotehnologija na razini atoma i gena, molekularne genetike i proteomike te upoznavanja ljudskog mozga i praktično iskorištavanje tih saznanja. Treba tu budućnost, koja je već počela, temeljito istraživati i na to usmjeriti glavninu znanosti – najmanje dvije trećine jer se samo znanstvenim sagledavanjem sutrašnjice može strateški i planski izgrađivati budućnost. Znanstveno sagledavanje cilja do kojeg se želi stići ujedno omogućava da se olakša put do njega, izbjegnu suvišna lutanja i ublaže porođajni bolovi bez kojih se ne može.

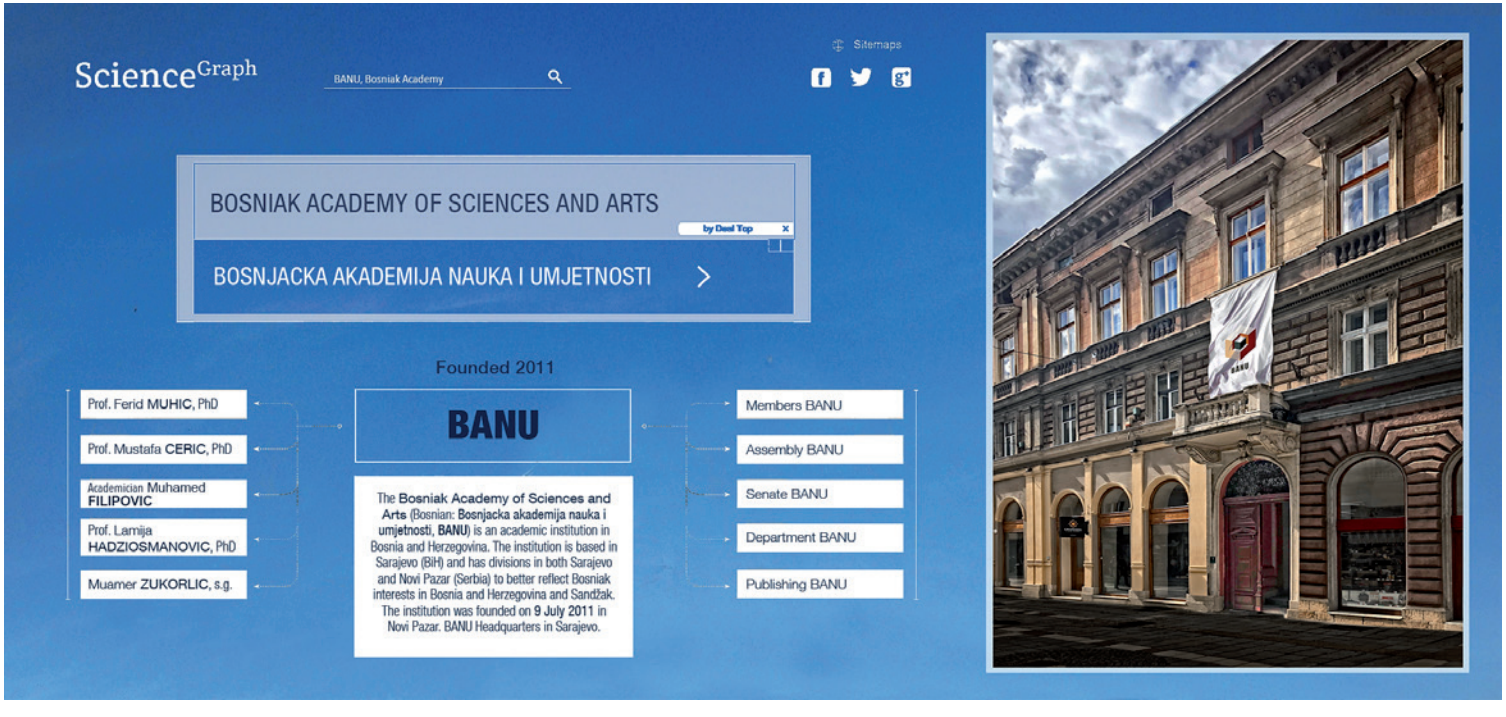
Poticanje znanosti postaje pretpostavka održivoj sadašnjosti i poželjnoj budućnosti BiH. A temeljni resurs na kojem se danas temelji poželjni razvoj je znanje, zatim slijede ljudi koji znanje znaju primijeniti pa organiziranost društva, i tek za njima dolazi novac. Materijalna bogatstva, poput industrijskih i agrarnih materijalnih proizvoda, su na ljestvici nacionalnog bogatstva bitno niže rangirana.

Najvažniji faktor proizvodnje postao je čovjekov mozak, njegovo znanje koje pripada njemu i ne može se otuđiti. Obrazovanje, znanje, intelekt i nadarenost pojedinca dolaze u prvi plan i postaju najvažniji čimbenik digitalizirane proizvodne i elektroničkog poslovanja.

Upravo mladi u tome prednjače što potvrđuje davnu izreku da djeca uvode društvo u softversko kibernističko zajedništvo, a stariji im najbolje izlaze ususret nesuprotstavljanjem.

ILUSTRACIJA DOLJE:
BANU na website ScienceGraph, 2013. g.

BANU – Bez obaveze posvećenost kvalitetu

Postoje li izlazi

A iz svega toga mogu nas izvući samo daroviti pojedinci i skupine, oni koji vide dalje i dublje od toliko prosječnih oko sebe. Ali naše vlasti kao da svjesno provode svojevrsno traćenje mozgova (brain waste), zanemarivanje savjeta vrhunskih intelektualaca. To osjećamo i mi u BANU koje bi svojim intelektualnim potencijalom moglo biti savjetodavni partner mnogim državnim strukturama.

Pogubno je za budućnost BiH da još uvijek ne shvaćamo da se kreativni intelektualci ne nalaze "na cesti", ne pobiru s burze rada, ne stvaraju dekretom birokracije, ali je još pogubnije što nije shvaćeno da samo oni mogu danas, u ovom bespuću i misaonoj magli trasirati put prema uspješnijoj civilizaciji i ulasku BiH u Europu.

Ali takvi pojedinci mogu širiti oko sebe samo duh koji i sami posjeduju, dakle, klimu kreativnosti, istine, analitičnosti i poštenja i zahtijevati od svih u svom okolišu upravo takvo djelovanje. Oni će prenositi sposobnost uočavanja bitnih, realnih, a ne verbalnih vrijednosti za opće dobro od nebitnoga i štetna politikanstva i nužno će stvarati oko sebe atmosferu rada, stvaralaštva i zdrava natjecanja, nasuprot današnjem političkom mediju spletaka, karijerizma i dodvoravanja.

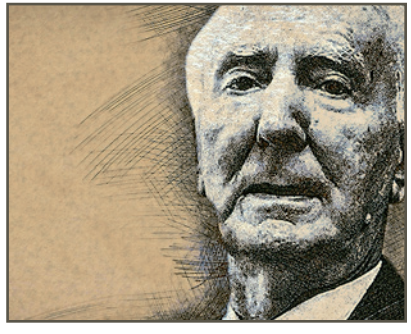
Samo oni, istinski intelektualci i znanstveni lideri, mogu pridonijeti ozdravljenju naroda od svekolikih virusa koji trajno uništavaju društvo, samo oni mogu biti istinski lučonoše duhovnog ozdravljenja bosanskog naroda i vodiči na putu prema obzorima sretnijeg života.

To nam daje osjećaj sigurnosti u tvrdnji da naša budućnost neće ostati isključivo u našim genima a nedvojbena budućnost naše Akademije leži na mladima kojima ta budućnost prirodno pripada. Jer, kreativnost ili stvaralačko mišljenje je proces imaginacije, mašte. A mašta je bez sumnje najviša vrsta psihičke aktivnosti i ona je biološka privilegija mladih godina. Ali dakako daleko je važnija mladost duha i kreativnog pristupa, a toga dakako ima i u starijih. Nije li za to najbolji primjer naš slavljenik akademik Filipović.

Ulazni portal BANU u Sarajevu – Štrosmajerova ulica.

Lideri – kako ih otkriti i dalje razvijati

Portret akademika M. F. / 2011.

U odgoju mladih istraživača vrlo je važna uloga lidera a nisu mali zahtjevi koji se postavljaju pred znanstvenog lidera. Znanstveni lider mora biti inteligentan, marljiv, ambiciozan, skroman, obrazovan i – potaknut, potpomognut. To više nije samo introvertirana osoba koja rijetko komunicira s okolinom i koju ne zanima što se događa izvan klinike i laboratorija. On trajno uzgaja intelektualni kapital, privlači najbolje, zadržava najbolje i nikako ne gubi najbolje. Istinski znanstveni lider okružuje se boljima od sebe jer je onda i on bolji. Nipošto ne stimulira prosječnost.

Općenito se smatra da su to snošljivi ljudi visoke kreativnosti, znanstvene ili socijalne, a ne samo reprodukcijskih osobina, osobe široka obrazovanja i društvenih pogleda, polivalentni pojedinci koje resi izražajnost i priznata vrsnost na mnogim područjima, ali prije svega duhovna neovisnost i neslomljivost, uspravan hod kroz život i atribucija “nepokvarljive robe”. Ima li za ovu tvrdnju boljeg primjera od našeg slavljenika?

Uspješni znanstveni lideri posjeduju originalnost, energiju i autorsku osobnost. Oni misle i djeluju nezavisno i kreativno i privlače talente, zrače intelektualnim šarmom i emitiraju energiju potrebnu za velika ubrzanja, oni su spremni krenuti u avanturu. Zahvaljujući takvima, znanost krupnim koracima grabi naprijed.

Za BiH, kao i za druge male zemlje, iznimno je važno što prije shvatiti kako su znanje, mozak i originalnost - novac. Pogledajte samo primjere Sorosa, Billa Gatesa i mnogih drugih velikana uma koji su krenuli ni od čega i stekli enormna bogatstva. U studiji "Psihologija genija", publiciranoj prije desetak godina na sveučilištu Cambridge, autor je tragajući za onim što je zajedničko šesnaestorici genijalnih umjetnika i istraživača, otkrio samo jednu osobinu: strast prema riziku.

Lideri ili administratori

Gdje je razlika?

Znanstveni lideri imaju viziju, ohrabruju i motiviraju, traže promjene i nude inspiraciju. Iznad svega vođa ima sposobnost da utječe na ponašanje ljudi uključujući njihove vrijednosne sisteme. Lideri kreiraju viziju i privlače ljude da ju slijede dok administratori planiraju, organiziraju i nadziru svoje timove. Administratori podliježu pravilima i regulativi temeljenoj na iskustvu, za razliku od lidera koji žele da prave eksperiment, traže inovacije, istražuju. Lideri očekuju inicijativu i utječu da se ljudi bore za viziju dok administratori dijele zadatke i očekuju poslušnost.

Lideri su skloni riziku i nerijetko se upuštaju u sukobe. Lideri prihvaćaju suradnju, čak i bez da je ona tražena. Lideri su potrebni da mijenjaju smjer, da stvaraju novo i otvaraju šanse.

Administratori osiguravaju da se sistem odvija dok lideri ga zaštićuju da se ne uruši u vremenu tranzicije. Lideri su istraživači novog, a administratori osiguravaju puteve koji su već utvrđeni. Budući da su mnogi suvremeni sustavi i organizacije potpuno podložne promjenama, trebamo lidere, promotore novoga umjesto administratora koji se bore za *status quo*.

DOLJE: Akademici BANU na svečanom otvaranju Naučnog centra u Novom Pazaru, juna 2015. godine.

Tko sve može biti istinski lider – vođa

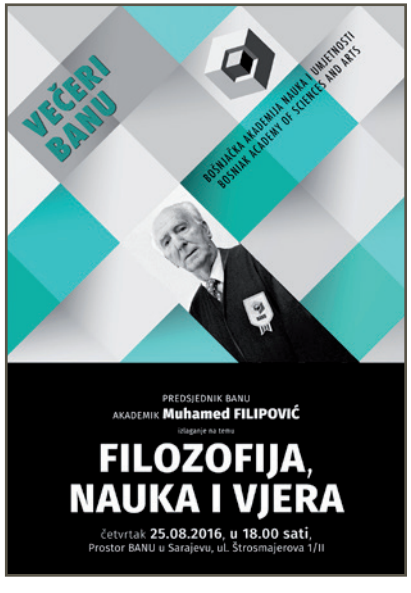
- Svijet je davno definirao kriterije za uspješne lidere:

Vođa zna, hoće i može

ZNAM - sidro koje daje uporište, samouvjerenost i oslonac u svemu što poduzimamo (kad vjerujem da znam, onda ću se usuditi).

HOĆU - baterija koja nas pokreće, izvor energije, izdržljivosti, volje i snage (jesam ono što hoću, postat ću ono što želim biti).

MOGU - motor i kormilo koji zajedno usmjeravaju i osmišljavaju trošenje naše energije, dajući rezultate i motivirajući za nove pothvate (kad mogu uraditi ono što znam i hoću, osjećam se svemoćnim).

Plakat najave "Večeri BANU" za predavanje Akademika M. Filipović na temu "Filozofija, nauka i vjera (2016.).

Što radi dobar vođa?

- Pretvara maštu u stvarnost
- Pobjeđuje
- Proizvodi boljeg vođu iz sebe
- Proizvodi bolji tim iz svojeg tima

Vođa zna uzeti vrijeme

- Vrijeme je najvažniji resurs vođe
- Vođa vidi veliko dok je još malo
- Vođa zna da *bitno* ne smije biti *hitno*
- Vođa radi prave stvari
- (zna svoje *prioritete*)

Znanstveni kriteriji

- U zemlji u kojoj je znanost integrirana u kulturu poznato su strogi međuznanstvenički kriteriji.
- Oni štite društvo od površnosti i šarlatantsva.
- Sprečavaju da se pod novo proda zaboravljeno staro.
- Nažalost u nas vlada svojevrsni međuznanstvenički mir i akademska korupcija.

Međutim, društvo bez znanstvenika nije dovoljno:

- Učeno
- Kritično
- Pošteno

... drugim riječima, takvo društvo je manje vrijedno i u njemu se manje kvalitetno živi.

Jedino pravi znanstvenik može biti objektivan, skroman, kritičan i upućen učitelj koji će odgajati nove znanstvenike. Sveučilišni nastavnici trebaju prije svega biti znanstvenici.

Znanstvenici omogućuju transfer i primjenu tehnologije, oni su najupućeniji kojim tehnološkim smjerom društvo treba ići.

Plakat najave "Večeri BANU" za predavanje Akademika A. Kurjaka na temu "Znanost i religije o početku ljudskog života" (2016.).

Što se traži od istinskih lidera?

Znanstveni lideri

- misle i djeluju neovisno i kreativno
- preuzimaju rizike i lome svoj vrat ako je potrebno
- privlače talente
- zrače intelektualnim šarmom
- spremni krenuti u pustolovinu

Znanstvenik koji ne stvara novo, koji se opire novome, koji se vraća starome - nije znanstvenik. I političar koji se opire budućnosti nije političar.

U nas se znanstveni renome mnogo lakše stječe javnim nastupima nego predanim radom u laboratorijima i klinikama. Samozvanih znanstvenih careva i carica, koji u svojem novom ruhu defiliraju po stranicama naših novina i u TV emisijama ima podosta. Bitka za kriterije očito neće biti laka.

Akademska korupcija nije poznata korupcija s novcem i dobrima, nego sitne usluge, nezamjeranje, blago i inteligentno "izvitoperenje" kriterija, oklijevanje, čekanje, naglašena pristojnost, "korteširanje" i plaćanje indirektnim, akademskim uslugama.

Akademska korupcija favorizira krive i obeshrabruje prave.

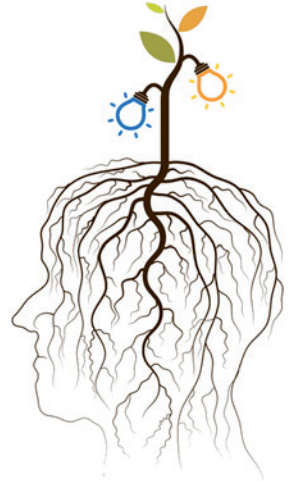
Znanstveni lider mora biti inteligentan, marljiv, ambiciozan, skroman, obrazovan i-potaknut, potpomognut. To više nije samo introvertirana osoba koja rijetko komunicira s okolinom i koju ne zanima što se događa izvan klinike i laboratorija. On trajno uzgaja intelektualni kapital, privlači najbolje, zadržava najbolje i nikako ne gubi najbolje. Istinski znanstveni lider okružuje se boljima od sebe jer je onda i on bolji. Nipošto ne stimulira prosječnost. Općenito se smatra da su to snošljivi ljudi visoke kreativnosti, a ne samo reproducijskih osobina, osobe široka obrazovanja i društvenih pogleda, polivalentni pojedinci koje resi izražajnost i priznata vrsnost na mnogim područjima....

Ali prije svega duhovna neovisnost i neslomljivost, uspravan hod kroz život i atribucija "nepokvarljive robe". Ima li za ovu tvrdnju boljeg primjera od karizme Muhameda Filipovića?

Uspješni znanstveni lideri posjeduju originalnost, energiju i autorsku osobnost. Oni misle i djeluje nezavisno i kreativno i privlače talente, zrače intelektualnim šarmom i emitiraju energiju potrebnu za velika ubrzanja, oni su spremni krenuti u avanturu.

Poželjno je da znanstveni lider ima u sebi i barem ponešto umjetničke razuzdanosti, senzibilnosti, dubine i bezazlenosti. Sve to ne smije ići na uštrb želje za natjecanjem, pa se od znanstvenika zahtijeva športsko-viteško poštenje i fair play, a sve treba biti

ogrnuto željom za izvrsnošću te utemeljeno na duboko etičkim principima. Suvremeni voditelj dobro organizirane znanstvene sredine inteligentan je, otvoren, dobro obaviješten čovjek s posebnim sluhom za menadžment, koji najveći dio svog vremena provodi na putu, u stvaranju dobrih veza sa srodnim institucijama, industrijom i sl., koji ne propušta važne međunarodne skupove.

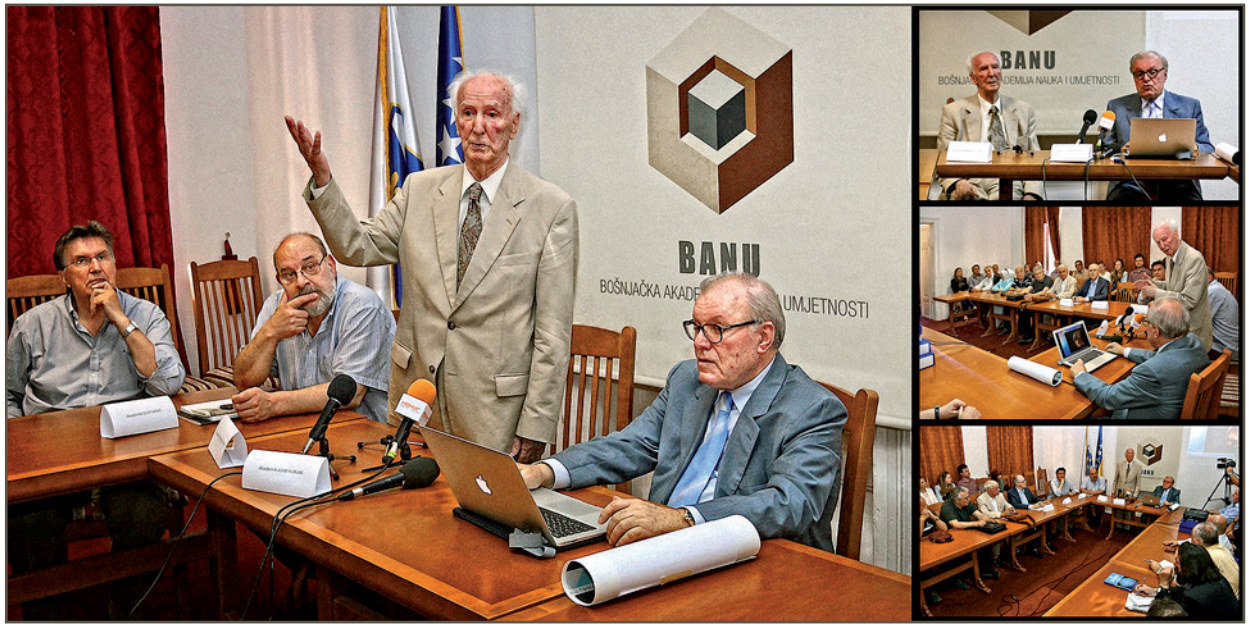

Mladi zaslužuju samo najbolje "trenere" jer inače nikada neće saznati dokle sežu njihovi talenti i ostarit će u konfuziji i nezadovoljstvu.

Vođe moraju ostaviti slobodan prostor za individualni rast svakog mladog pojedinca.

Jer, ako naša znanost postane borba ega znanstvenih seniora, opravdano ćemo odbiti mlade od nas i poslati ih ravno u inozemstvo bez povratka. Isključivost i netrpeljivost bi nas mogli uništiti.

Valja prevladati skučeno stanje duha i provincijalnu arogantnost, znanosti vratiti vedrinu i radost igre. Istraživači koji sebe doživljavaju preozbiljno neće privući mlade talente.

Sa "Večeri BANU" – predavanje Akademika A. Kurjaka na temu "Znanost i religije o početku ljudskog života" (2016.).

Edukacija – globalno ili lokalno?

Donedavna edukacija čiji cilj je proizvesti usko orijentirane „fah idiote“ mora biti zamijenjena multidisciplinarnim konceptom koji će proizvesti dobru kompetentnu osobu sa empatijom i socijalnom odgovornošću.

Postoji tendencija o edukaciji da bude što više znanstvena, što najčešće znači nedostatak primjene. Još je Einstein govorio da nema ništa praktičnije od dobre teorije.

Želimo li proizvesti bolji edukacijski sistem u budućnosti promjena kulture je puno važnija nego promjena sadržaja.

Kao što reče Thomas Edison ako ne možeš riješiti problem moraš ga promijeniti. Rigidni edukacijski sistemi ne ohrabruju izuzeća, kršenje pravila, slobodan izbor i razmišljanje svojom glavom. U temeljima oni su zasnovani na disciplini, naredbi, strogim pravilima i formalnim procedurama. Suvremena nastava to mora promijeniti na svim razinama obrazovanja.

Stvaranje profesionalne inteligencije je ključni cilj bilo koje edukacije. Znanje na papiru vrlo često ne znači ništa ali su birokrati uvijek impresionirani sa formalnim kvalifikacijama uposlenika.

U vremenu brzih tehnoloških promjena veliki izazov je kako prihvatiti nove ideje, inovativne misli u našim razmišljanjima ali isto tako kako zastarjele izbaciti iz naših misli.

Umjesto organizacije bazirane na strahu suvremena edukacija gradi organizaciju baziranu na ljubavi. Umjesto hijerarhije mi trebamo samo organizirane timove temeljene na prijateljstvu, partnerstvu, zajedničkim vizijama i obostrano prihvaćenim vrijednostima.

Umjesto šefova i timova nominiranih od nadređenog menadžmenta trebamo sustave u kojima je lider osoba koji poziva na sastanak.

Umjesto sustava koji se temelji na komandama i kontrolama trebamo organizacijski okoliš u kojem je svatko odgovoran, a sva kontrola je temeljena na samokontroli.

Jedan od problema je rastući broj godina koje studenti trebaju da studiraju i uče

odvojeni od svakodnevne prakse i izolirani od rada i stvarnog života.

Umjesto napredovanja učenjem moramo se vratiti tradicionalnoj ideji učenja uz rad. I dalje uporno govorimo da je učenje cjeloživotni proces ali u praksi smo daleko od toga.

Metaforički rečeno, edukacijski sistem se mora vratiti na istinsku transdisciplinarnost. Pojam koji ističe da je sve umjetnost i znanost, teorija i praksa, mudrost i pragmatičnost.

Umjesto zaključka

Znanost je baš kao i kultura dio nacionalnog identiteta i prepoznatljivosti, a taj identitet valja zadržati u ujedinjenoj Europi. Cilj da BiH postane na znanju utemeljeno društvo daleko je od realnosti ne poduzmu li se radikalni koraci i to urgentno. Zaboravlja se da je ne samo za kreaciju vlastite inovacione potentnosti nego i za uspješan transfer tehnologija potrebno izaći iz sadašnjeg stanja potpune impotencije inovativnog kapaciteta zemlje. Prometejske primjere i svojevrsnu pedagogiju uzora ostavlja nam u amanet naš veliki prijatelj i učitelj Muhamed Filipović. A on potvrđuje Balzakovu misao da su "veliki ljudi mali izbliza".

U pevom redu: Akademici M. Filipović, M. Cerić, M. A. Akšamija, E. Sofić; u drugom redu: M. demirović, Š. Restoder, E. Sofić i R. Šećibović (2017.).

AKADEMIK MEHMED A. AKŠAMIJA

AKADEMIK MUHAMED FILIPOVIĆ – MISAO UMNA A USTROJ OD DUHA BOSANSKOG

Rezìmē
U uvodu ovog rada obrazložena je moguća pozitivna registracija jednog intelektualnog stanja unutar bosanskog duha, njegove specifičnosti i samosvojnosti, odnosno moguća karakterizacija i tumačenje nekoga ko je pisac većeg broja djela iz više naučnih oblasti, a koji je radovima i istupima u javnosti otvarao brojna pitanja, inicirao rasprave i polemike. Osnovna postavka u ovom radu je da ideja bosanskiog duha posredstvom svijesnog bosanskog intelektualnog dušobrižnika akademika Muhameda Filipovića za drugo i drugačije nije samo zasebnost sama po sebi, već naprotiv, ona predstavlja vezivno tkivo i esencijalnu bit "jedinstva različja", sam način egzistencije i postojanja bosanskog identiteta kao autonomnog i autohtonog društveno-historijskog i nadasve civilizacijskog subjekta. Ovaj rad pokušava baciti svjetlo na njegovu osobenu viziju Bosne utemeljenu u sadržajnosti bosanskog duha, kao naročitog svijeta sa svojim sopstvenim duhom i kulturom doživljavanja, iskazana povijesnim premisama u formi neomeđenog interplanetarnog multilaterarnog mišljenja.

Ključne riječi: akademik Muhamed Filipović, bosanski duh, bosanska kultura, bosanska samosvijest, bosanski identitet, država, narod, etnos, nacionalna manjina, nacionalizam, liberalizam, populizam, elitizam, kolektivizam.

AKADEMIK MEHMED AKŠAMIJA

Govoriti o identitetu uopće pretpostavlja interdisciplinaran pristup, jer je identitet kao društveni i znanstveni fenomen transdisciplinaran pojam. Identitet (od lat. *identitas* "karakteristična jedinica") akademika Muhameda Filipovića je, uz pojedinačna zamagljivanja i osporavanja, te i stereotipna iskrivljivanja, neupitna intelektualna činjenica *sui generis*. Kako drugačije karakterizirati i tumačiti nekoga ko je pisac velikog broja studija, monografija i drugih djela iz više naučnih oblasti – logike, historije filozofije, historije duhovnog i kulturnog života Bosne, estetike, sociologije, politike... Pisao je i književne kritike i eseje, te vodio brojne polemike i rasprave o mnogim društvenim problemima. Bavio se i leksikografijom i bio glavni i odgovorni urednik Enciklopedije Jugoslavije za Bosnu. Svojim radovima i istupima u javnosti otvarao je brojna pitanja, inicirao rasprave i polemike koje su imale odjeka

u široj javnosti. I šta kazati osim da su multidisciplinarna sadržajnost i sinkretizam (od gr. *synkrētismós* "spajanje različitosti") osnovne karakteristika jednog od neupitnih i neumornih bosanskih intelektualnih brižnika i njegovog identiteta.

Razlog da i moja malenkost pokuša da kaže o identitetu akademika Muhameda Filipovića neku riječ, dakle, nije skriven u želji da se podrži, održi ili čak i produbi jedna od već donesenih ocjena značajnog, odnosno da se ospori bilo koja kritika čuvara i nosilaca elemenata bosanskog duha i povijesnog iskustva prisutna u tokovima intelektualnog mišljenja. Ovdje se razumljivo ne radi o tome da se umješnosti procjene podvrgavaju određeni izvodi/navodi, jer nikakvoj kritici nema ovdje mjesta, jer je ovdje riječ samo o pozitivnoj registraciji jednog intelektualnog stanja unutar bosanskog duha, njegove izvornosti, kultiviranosti, specifičnosti, samosvojnosti, individualnosti, jedinstvenosti, dosljednosti…

Ovo javljanje, ovdje i sada, leži u mome osobnom uvjerenju da se u ovoj nesvakidašnjoj ličnosti, kao, uostalom i u nekim drugim prisutnim u našem aktualnom vremenu, krije za našu bosansku kulturu izvanredna individualnost, koja zahtijeva i izvanredni, tj. odgovarajući tretman. Drugim riječima, uvjeren sam da se ličnost akademika Filipovića može uspješno i pravedno ocjenjivati, i da joj se može dati odgovarajuće priznanje, samo ako se njegovo sveukupno djelovanje promatra u svjetlu svoje prave i najdublje uloge u životu naših naroda, tj. ako se ocjenjuje i promatra sa stanovišta uspostavljanja i afirmacije njegovog sopstvenog duha. Jedan intektualni rad može biti vrijedan i značajan, a takve ocjene je već dobio naučni i publicistički angažman akademika Filipovića, ne po nekim apstraktnim, naučnim, estetskim, publicističkim vrijednostima koje bi bile predmet hladne i neutralne intelektualne ekspertize, nego po spoju i jedinstvu tog općeg, univerzalnog, naučnog, estetskog, publicističkog i onog specifičnog što karakterizira iskustvo, kulturu, mentalitet, historiju, sudbinu, tj. uopće duh jednog naroda. Kao neomeđeno interplanetarno sveobuhvatno i opsežno mišljenje akademika Filipovića je prije svega određeno svojim **bosanskim duhom** i čini se da u tome leži njegova glavna vrijednost sa stanovišta Bosne.

Akademici M. Filipović i M. A. Akšamija prilokom promocije "Glasnika BANU" na Univerzitetu u Sarajevu (2015.), te na jednoj od "Večeri BANU" (2017.).

Akademik M. Filipović na promociji monografije M. A. Akšamije, Bošnjački institut u Sarajevu 2017. godine.

Upravo ta sistematično-istraživačka složenost, ta spektralna obojenost bosanskog duha zahtijeva precizno znanstveno objašnjenje, iz svih aspekata znanstvenog mišljenja, kako bi se onemogućila manipulacija ovim intelektualnim potencijalom u bilo kakve svrhe. S obzirom na povod i vremensko ograničenje eksplikacije, ovim radom će se pokušati dati mogući doprinos naznake razumijevanju bosanskog duha akademika Filipovića ističući, primarno iz filozofsko-sociološko-historijske perspektive, da je bitna, ne jedino, karakteristika bosanskog duha **bošnjačke otvorenosti** za drugo i drugačije. Ova otvorenost izražana je u mnogim sadržajnostima njegovih naučnih i publicističkih radova o društvu, etničnosti, religiji, kulturi, multikulturi, književnosti, umjetnosti, stilovima življenja po mjeri bosanskog čovjeka, moralu, jeziku, duhovnosti, organizaciji života... Želim ukratko naglasiti, ali jasno pokazati da bosanski duh posredstvom svijesnog bosanskog intelektualnog brižnika akademika Muhameda Filipovića za drugo i drugačije nije samo zasebnost sama po sebi, već naprotiv, on predstavlja vezivno tkivo, sam način egzistencije i postojanja bosanskog identiteta kao autonomnog i autohtonog društveno-historijskog i nadasve civilizacijskog subjekta.

U mnogim radovima akademika Filipovića bosanski identitet predstavljen je jedinstvom različja, gdje svjesnost o vlastitom sebstvu izvire iz bošnjačke otvorenosti prema drugom i drugačijem. Priznanje drugom da postoji tu pored njega istovremeno je određivanje njega kao identiteta, ne nasuprot drugom, kao jedinstva različitosti koji se raspoznaju, prepoznaju i uvažavaju, ne negirajući se, različitosti koje žive zajedno, ne kao prosti zbir pojedinačnosti, već kao pojedinačnosti koje tvore jedinstvo autonomnog i autohtonog bosanskog identiteta, ne gubeći pritom svoju vlastitost. Potvrđujući bosanski identitet kao autentičnu i autohtonu zasebnost u svom stoljetnom kontinuitetu, u većoj ili manjoj mjeri, njegovo izrastanje temelji na snažnom utjecaju bosanskog duha, odnosno kulturom doživljavanja koja se iskazuju u mentalitetu i ljudskoj prirodi po mjeri čovjeka Bosne. To je i jedan od razloga zašto bi eventualna upotreba termina *manjina*, misli se na *nacionalnu manjinu*, bila neadekvatna matrici i logici mišljenja akademika Filipovića, odnosno logici bosanske samosvjesnosti.

Prethodno navedeni pojam *manjina* je nebosanski, i logičan je, nažalost, vladajućim političkim organizacijama (državama) organiziranim po formuli – jedna nacija, jedna država. Tako je taj pojam postao samo pomoćni pojam jedne nacionalne strukturne definicije, koja svoj korijen i mjesto ima na drugim stranama, a ne na ovom tlu Bosne i u dubinama povijesnog iskustva **njenog naroda kao cjeline**.

Očito je kako su istraživanja akademika Filipovića o bosanskom društvu, bosanskoj matrici življenja i mišljenja, izviruć iz bosanskog duha kao pojave *sui generis*, jedino mogla odgovarati jedinstvenom pojmu ***drugi*** i ***drugačiji*** kao formi kvintesencijalne sadržajnosti. To je osobena vizija Bosne kao naročitog svijeta sa svojim sopstvenim duhom i kulturom doživljavanja koja je iskazana povijesnim premisama, tj. kulturno-historijskoj i filozofskoj dimenziji, kako je to u jednom radu iskazao akademik Filipović *kao misaonom sabiralištu povijesnog iskustva,* odnosno u konstitutivnim funkcijama u strukturi života naroda Bosne.

Tako bošnjačka otvorenost za drugo i drugačije nije samo jedna od etničkih i etičkih karakteristika bosanskog društva, već prije svega, pravilo življenja, bitna karakteristika bosanskog identiteta. Takav identitet izražen u bosanskoj državi je opće (javno) dobro i ne može pripadati na jednom mjestu (političkom subidentitetu) više jednom etničkom identitetu, a na drugom mjestu drugom ili trećem identitetu. Nažalost, Bosna je Daytonskim mirovnim sporazumom upravo konstruirana na diskriminirajućim političkim osnovama, sasvim suprotnim karakterologiji bosanskog identiteta. Razumijevan iz perspektive ideologije nacija-država, bosanski identitet se svojata, prisvaja, dijeli, negira kao višestoljetna cjelina "jedinstva različja". Iz te matrice mišljenja, koja je u suprotnosti sa stavovima akademika Filipovića, proizišla su praktična politička ponašanja iskazivana najprije kroz neprimjerene i neprihvatljive ideološke poruke, koje suvremenost našeg zajedničkog postojanja dovode do u pitanje. Ove dvije matrice mišljenja (bosanska, utemeljena u sadržajnosti bosanskog duha, čija je esencijalna bit "jedinstvo različja", i antibosanska, utemeljena u ideologiji nacija – država) imaju sasvim suprotstavljene stavove u poimanju bosanskog identiteta.

Akademik M. Filipović na jednom od redovnih tematskih predavanja, BANU u Sarajevu 2016. godine.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

Idejno-izvedbeno rješenje znakovne forme BANU, autora M. A. Akšamije iz 2012. godine.

Raspadom Jugoslavije, nasljednicom one "prve" *versajske, monarhijske* ili *monarhističke* južnoslavenske kraljevine s državnim određenjem u formi Kraljevstva, zatim jedne Kraljevine, pa druge Kraljevine, te one "druge" *avnojevske, socijalističke* ili *Titove Jugoslavije* u državnom utemeljenju južnoslavenske federacije kao Demokratske Federativne, potom Federativne Narodne i kasnije Socijalističke Federativne Republike, a na koncu "treće" srbijansko-crnogorske državne zajednice kao Savezne Republike, odnosno saveza država Srbije i Crne Gore, glavna uloga vladajućih elita, naravno pored osvajanja i učvršćivanja vlasti, bila je usmjerena ka izgradnji nacionalnih identiteta, što je praćeno velikim nasiljem upravo utemeljenim na najstrašnijem, najagresivnijem, najtragičnijem, najpotresnijem, najbrutalnijem, najnasilnijem izrazu ponovnog "nastupanja etnosa" čiji je reprezent, između ostalog i neosporni najsramotniji genocid i najnevjerovatniji urbicid.

Nacionalne elite su u Bosni, uveliko se oslanjajući na nacionalizam i proklamiranu "ugroženost" ètnósa, nastojale su objediniti potrebu "nacíja" za obnovom identitéta kroz ponovo uspostavljanje vêzā s selektivnom poviješću, te manipulirajući njome reaktivirati i redefenirati tradicijsku mitologiju. Takvo postupanje je omogućilo "kvalitetan temelj" odgovarajućim identitima, prezentirajući ih kao dragocjeno i jedino moguće dostignuće na koncu 20-tog, sa intencijom obezbjeđenja trajanja i u 21. stoljeću. Nacionalizam je ideològija koja i danas tvrdi da pojednicu "ugroženom globalnim procesima" može se vratiti smisao samo ukoliko se on vrati *korjenima i vlastitom kulturnom identitetu,* odnosno identitetu pripadajućim maticama izvan bosanskog prostora. Prisutni nacionalistički ideali teže povezivanju sa konceptom matice unutar povijesne mitomanije o porijeklu uz potpunu idejnu i kulturnu dominaciju zajedníca koje su nositelji takvih ideala izvan bosanskog prostora. Nemoguće je zanemariti i prisutnu žudnju nacionalista za posjedovanjem "povijesnog tla" svojih navodnih predaka koje je bilo svjedok svojedobnog "cvjetanja duha njihove nacije".

Neki pojavni oblici nacionalizama vrlo su slični ili su u velikoj mjeri populističkog karaktera. Generalno uzevši, *nacionalizam* i *populizam* nisu isto, ali su u našem

Akademik M. Filipović na promociji monografije M. A. Akšamije, Bošnjački institut u Sarajevu 2017. godine.

Akademik M. Filipović na promociji monografije M. A. Akšamije, Bošnjački institut u Sarajevu 2017. godine.

slučaju vrlo slični, jer se nacionalističke vođe, ne samo u izbornim kampanjama, već uopće, nekada pozivaju na narod, a nekada na naciju, ne samo zato što ne razumiju značenja tih pojmova, već i zato što im to politički konvenira. Populizam karakteriziraju najmanje tri karakteristike: preuzimanje vlasti i vlast u ime naroda, korupcija i masovni klijentelizam. U našem slučaju to su i karakteristike nacionalizama. Poznati bugarski politolog Ivan Krastev nazvao je naše doba "dobom populizma". Populizam je vrlo upotrebljiv u nacionalističkoj praksi.

Većina teoretičara smatra da je populizam, i kao ideologija i kao politika, suprotnost *demokraciji*, ali ima i suprotnih mišljenja, npr. Christopher Lasch smatra da je populizam "autentični glas demokracije". Iako je *populizam* smisaono suprotnost *elitizmu,* populizam je svojevrstan oblik elitizma, ali ambalažiran demagogijom o vrijednosti naroda i svom zalaganju za interese naroda. Populisti se pozivaju na narod, ali pod narodnim reprezetantima podrazumijevaju isključivo i samo sebe. Oni govore i tvrde da samo oni predstavljaju narod, dok svoje konkurente u narodu na koji se pozivaju etiketiraju nemoralnim, nečasnim, licemjernim, sramotnim, izopačenim, korumpiranim, mafijaškim, nekompetentnim, samozvanim... Onaj dio "naroda" koji ne podržava njih nazivaju i samatraju izdajnicima, izrodima, rušiteljima, kukavicama, otpadnicima... U svemu im kao paravan služi "narod". Populizam se temelji i poziva na politici identiteta čiji sadržaj oni definiraju i kojeg oni reprezentiraju. U svakom slučaju, populizam je borba protiv pluralizma, a to znači protiv demokracije. Svoje političke protivnike populisti etiketiraju već poodavno prevaziđenom lenjinističkom frazom "neprijatelji naroda".

Kult "svete" prošlosti koji ima funkciju očuvanja ekskluzivnosti i čistoće etničkog identiteta i "vraćanje korjenima" kojima se daje prvorazredni normativni značaj, očito ima za cilj naglašavanje primáta kolektivizma nad individualizmom i pluralizmom. Drugačije kazano jedna ideologija kolektiviteta, zamijenjena je drugom; ideologija socijalizma, zamjenjena je ideologijom nacionalizma. Temelj takvog separiranog kolektivističkog obrasca je poistovjećivanje kulturno-etničkog i institucionalno-

političkog identiteta u kojoj se izolirana politička zajednica potpuno poistovjećuje s nacionalnom ili etničkom zajednicom.

Intencija da se nacionalizmi u formi predpolitičkog ujedinjavanja pripadnika jedne međunarodno definirane i prihvaćene društvene zajednice, uspostavljaju kao osnovne strategije oblikovanja kolektivnog identiteta jedne političke zajednice uz dirigovanje izvanjski nametnutih i prihvaćenih matica, a da nacije postaju moderne jedinice kolektivnog identiteta zasigurno nije prosperitetna.

Tamo gdje je moderna država nacionalna država, politička zajednica koju ona kreira je nacija te je, shodno tome, nacija drugo ime za modernu političku zajednicu. Međutim, svjedoci smo kako su "tvorci nacija" svojim autoritetom prilagođavali promišljanja intelektualca svrsi nacionalističke mobilizacije naroda i izgradnje nacije, a pri čemu su naglašavane isključivo one činjenice koje pomažu konstrukciji nacije i stvaranju nacionalne države na fundamentu jednog etnosa. Također, moguće je svjedočiti kako ovakavi sistemi konstruiranja nacija kreću se u ekstremnome smjeru; nacija ulazi u fazu konstruiranja ali ne s etničke na civilnu (ili političku) nego s civilne (ili političke) na etničku.

Današnju situaciju na bosanskom prostoru karakterizira pojavnost koja rađa ne samo osobitu vrstu asimetrije u političkom razvoju, već se istovremeno nacionalizmi uspostavljaju kao najsnažnija i najekspanzivnija sila razgradnje države. Postojeće društvo ne poznaje onu vrstu identiteta između nacije i države koju poznaju klasične evropske države, a što je i rezultanta da u našoj Bosni prosvetiteljski univerzalizam i liberalizam nisu zadobili onu očekivanu ulogu. Osobita vrsta podjele između nacionalizma i liberalizma i u kojoj su nacionalizmi osnovna forma oblikovanja kolektivnog identiteta, a liberalni univerzalizam forma oblikovanja individualnih autonomija i konstitucionaliziranja političke vlasti, u ovome prostoru nije zaživjela. Poimanje liberalizma je u osnovi imitativno i ograničeno. Razlog za nadmoć nacionalizama upravo je u osobitom obliku razgradnje države i njezine moguće nacije. Etatizacija nacija nije imala ništa s onom vrstom neophodne postupnosti i

Akademik M. Filipović na promociji monografije M. A. Akšamije, Bošnjački institut u Sarajevu 2017. godine.

spontaniteta, pa je neminovno, što je pod unutarnjim ali i vanjskim utjecajem postala uzrokom različitih vrsta nacionalizama, koji su nepredvidivi, nasilni, razarajući, kao što je uostalom i svaka politička sila *in statu nascendi* ("u stanju rađanja"). S druge strane, postojanje ekspanzivnog i nekontroliranog nacionalizma i prije nego je dovršen proces utemeljenja države, otvorilo je pitanja teritorijalnog opsega nacija i pitanja ko kome pripada unutra a ko van teritorijalnog integriteta Bosne.

Prisutnost identiteta granica nacija unutar prostora države dovelo je do stanja koje je moguće označiti kao *egzistencijalno proširenje* malih nacija na prostor drugih država u koordinaciji sa izvanjskim, nažalost mora se kazati šizofrenim političkim kulturama koje onemogućavaju formiranje stabilnog političkog poredka, stvarajući formu permanentne fragmentacije. U osobitom ključu načelnih principa (građanstvo, nacionalitet, suverenitet) dominira onaj tip odnosa koji formalna svojstva nacionalizama usmjerava po principu suvereniteta u smislu pripajanja sa "izvanjskom maticom", što zakonito rađa stanja nepovjerenja, sukoba, nestabilnosti pa čak i ratova, čiju izvjesnost nije moguće isključiti.

Za pretpostaviti je da će u aktualnim i budućim generacijama djelovati intelektualni stavovi, koji će zastupati bosansku matricu sa zasebnim integralnim identitetom u duhu složenih identiteta, koji nisu tipični za homogena društva, i nadograđivati na fundamentu logičnog kulturno-historijskog i filozofskog mišljenja i djelovanja akademika Muhameda Filipovića.

Akademik M. Filipović sa professorom emeritusom I. Krzovićem na promociji monografije M. A. Akšamije, Bošnjački institut u Sarajevu 2017. godine.

Bilješka:
- Pod pojmom ***Bosna*** u radu se podrazumijeva prostor i društvena sadržajnost koji obuhvataju granice države Bosne i Hercegovine. Povod takvom postupanju je u tome što se milenijska sadržajnost Bosne i Hercegovine i imenom i sadržajem sve do 1878. godine nazivala samo bosanskim imenom. Dvoimeni naziv za jedinstvenu bosansku državu, jedinstveno bosansko društvo, jedinstvenu bosansku kulturu i tradiciju uveden je tek okupacijom Bosne od strane Austro-Ugarske monarhije.

AKADEMIK MUAMER ZUKORLIĆ

AKADEMIK FILIPOVIĆ – KOLOSALNOST JEDNOG UMA

Rezìmē
Rad se bavi značajem intelektulanog pregnuća i naučnog dostignuća akademika Muhameda Filipovića u prethodnim decenijama, te njegovog utjecaja na ukupne društvene procese druge polovice dvadesetog i prvih decenija dvadeset prvog vijeka kako na prostoru Bosne i Hercegovine, tako i bivše Jugoslavije, Balkana i Evrope. Širina spektra djelokruga akademika Filipovića nadilazi najšire okvire njegove primarne naučne oblasti, filozofije i logike, i ostavlja duboke tragove u skoro svim društveno-humanističkim poljima, kao i sposobnost artikuliranja vlastitih misli, stavova i sudova kao skupa naučnih činjenica, iskustava, logičkih zaključivanja i vizionarskih pogleda, pokrenuli su mnoge društvene procese, korigirali uvriježene stereotipe i doprinijele otrježnjenju i očuvanju bošnjačkoga naroda kao autohtonih Evropljana bogate kulturne tradicije i jasno izraženih identitetskih odrednica. Progresija i dosljednost naučnim i moralnim principa, uz konstantnu prisutnost i oglašavanje o svim aktulanim pitanjima, proizveli su grandioznu biografiju i referentnost akademika Filipovića koja nam daju za pravo da iznesemo vlastiti sud i mišljenje da je riječ o kolosalnosti uma koja se rijetko može susresti, pogotovu ne među savremenicima.

Ključne riječi: Muhamed Filipović, akademik, nauka, um, sloboda, dostojanstvo, kolosalnost, filozofija, logika, metodologija, politika, sociologija, Bosna i Hercegovina, bosanski duh.

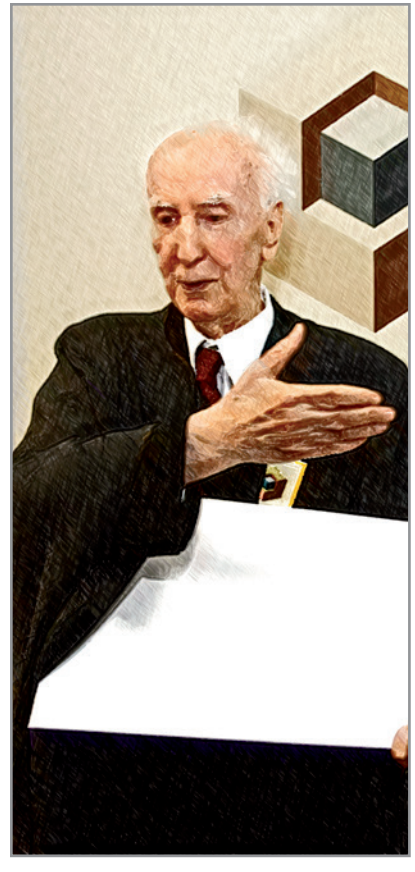
AKADEMIK MUAMER ZUKORLIĆ

Jedan od najjačih utisaka višegodišnjeg druženja sa akademikom Muhamedom Filipovićem jeste jednodnevno safari putovanje Pešterom prije nekoliko godina. Tada sam imao čast voziti se sa, mogu slobodno reći, jednim od najvećih živih umova na Balkanu. Moram priznati da na početku nismo planirali da ovo putovanje toliko dugo traje, ali sam odmah shvatio da je počast ovakve prilike veoma rijetka, te da sam zbog toga namjerno dodavao nove stanice u našem obilasku Peštera. Zapravo sam se tada uvjerio da je razgovor sa ovakvim hodajućim umom korisniji od višemjesečnog boravka u najbogatijoj biblioteci. Sjećam se, pričao mi je o službenom putu koga je imao pedeset i neke godine u Kazahstan. Pored živopisne ilustracije događaja, susreta, razgovora, zapažanja i drugih pojedinosti s tog putovanja, tokom razgovora, precizno i

bez prisjećanja, navodio je imena i prezimena ne samo sagovornika visokih dužnosnika Kazahstana već i njihovih sekretara, pomoćnika, vodiča i drugih nižih službenika.

Obilazak Peštera okončali smo zijafetom u borovom šumarku na brežuljku iznad sela Đerekere, gdje su nam gostoljubivi Pešterci, u svojevrsnom spoju gorštačke britkosti i duboke ljudskosti, izrazili dobrodošlicu na sofri sa nadaleko poznatom pešterskom jagnjetinom. Profesora Filipovića je očekivano sve zanimalo, osim jagnjetine. A na upit jednog od prisutnih kako uspjeva očuvati vitkost, kazao je da nikada u svom životu nije odustao od strogog režima ishrane, a posebno u starosti kada navale bolesti sa svih strana, kako kaže: „Ljekari vam najprije zabrane ono najukusinije, a mene su posebno upozorili da se ustegnem od takozvanih slatkih mesa."

Povratak sa Peštera jednako je bio u duhu osjećaja da sam u društvu hodajuće biblioteke opremljene da vam za samo nekoliko sekundi pronađe ne samo knjigu već i poglavlje, potom pasus, pa i sam citat; i ne samo to već i odgovor na pitanje koje ste postavili sa citatima više najpoznatijih autora na tu temu. Komunistički intelektualci su sanjali da ih neko nazove živom enciklopedijom. Za mene to nije izraz za najviše priznanje učenosti, jer su encikopedije, uprkos svoj vrijednosti količine podataka, ipak mrtva ili, blaže rečeno, pasivna kategorija znanja, a akademik Filipović je, zapravo, najizrazitiji primjer sklada između neograničnog broja informacija i podataka i izuzetne sposobnosti upotrebe istih u cilju formuliranja sasvim autentične misli gdje svaka od njih predstavlja novost u naslijeđu nacionalne i opće kulture.

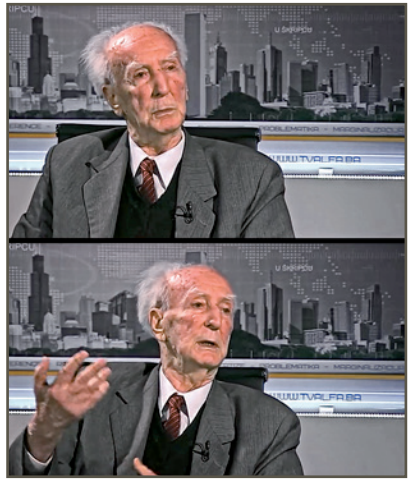

Portret akademika M. F. / 2017. № 4.

Um prkosa i dostojanstva

Snaga uma koji traga za saznanjima i otkrićima nikada se ne zadovoljava postojećom ljestvicom do koje je dosegla nauka prije njega po određenom pitanju, već uvijek nastoji pomjeriti spoznaje o predmetnoj pojavi i doseći nove vidike s kojih se prijašnje poteškoće i izazovi doimaju jednostavnim i malehnim. I to je ono što, po meni, izuzetno

odlikuje akademika Filipovića od većine mislilaca našeg vremena, što nikada nije pristao da bude puki interpretator tuđih misli, ideja i sudova, već je uporno tragao za vlastitim razlozima i potvrdama stječenih mišljenja o nekoj datosti i u tom procesu istu ili oplemenjivao jednostavno shvatljivim logičkim sudovima, često dajući im utemeljenje koje je primarni nosilac tek naslućivao, ili obarao, stvarajući u tom procesu destrukcije nove vrijednosti. Taj njegov um prkosa svemu što nam se daje kao apriorna istina, naročito iz domena ljudske konstrukcije i kreacije, omogućio mu je da očuva vitalnost intelektulanog žara punih devet decenija, da i danas aktivno ne samo sudjeluje u intelektualnom i javnom životu već često isti usmjerava prema određenim putanjama, dajući mnogima iza sebe znakove kuda i kako se treba kretati i kamo, zapravo, idemo. Koja druga snaga može čovjeka održati da i u desetoj deceniji aktivno prikuplja iskustva, istražuje i predano radi kako na individualnim tako i na općim nacionalnim projektima. Zahvaljujući tom prkosnom ustrajavanju na inteletualnim promišljanjima u svim sferema nauke, akademik Filipović je i stekao impozantno iskustvo na kome danas u zrijenju svog bića iznova i iznova iznjedrava nove intelektualne vrijednosti.

Akademik M. Filipović, intervju na TV Alfa prilikom gostovanja u emisiji "U škripcu"; 13. decembra 2017. godine (TV Alfa).

Prema zapadnjačkoj percepciji, znanje je moć, što možemo vidjeti i u praksi zapadnjačke civilizacije koja je na znanju, posebno nauci, izgradila svu svoju ekonomsku, tehnološko-tehničku, vojnu i svaku drugu superiornost. Za razliku od zapadnjačkih mislilaca, za islamske učenjake znanje je odgovornost. I za jedne i za druge znanje je temelj na kome se gradi sloboda kao osnovna vertikala ljudskosti i dostojanstva čovjeka. Shodno tome, razumljivo je očekivati da učenost uvećava slobodu pojedinca i zajednice, a to bi značilo da su intelektualci najslobodniji ljudi. Nažalost, iskustvo naših prostora tokom dvadesetog stoljeća pokazalo je da su visoke akademske titule njihovog nosioca pretvarale u plašljivu osobu koja se na uobičajeno pitanje prije odgovora osvrće i šapatom odgovora uopćenim formulacijama ne skrivajući strah od nekog ko je unaprijed osudio slobodnu misao. Poredeći pastira ovaca sa Peštera, Bihora, Vlašića ili Kupreškog polja sa

vajnim akademicima i doktorima nauka, nedvosmisleno ćete se uvjeriti da su ti neobrazovani pastiri na mnogo višem stepenu slobode misli, i općenito slobode, od većine naših intelektualaca.

Ono što akademika Filipovića čini posebnim i svojevrsnom zvijezdom na tamnom nebu duge noći obje polovine dvadesetog stoljeća jeste da je on sam dokaz da je i u vremenima jednog i drugog jednoumlja moguće očuvati slobodu uma, istina, uz plaćanje visoke cijene te kao i svake druge slobode.

Cijene koje je tokom svog dugog akademskog prisustva plaćao zbog iskazanih sudova po svim esencijalnim pitanjima naučnog, društvenog i svakog drugog izazova s kojima se Bosna i Bošnjaci, ali ne samo oni, susreću, koji često nisu u koheziji sa preovlađavajućim mišljenjima i stavovima, naročito u kritičnim i prekretničkim momentima, dovele su akademika Filipovića u atipičnu poziciju spram preovlađavajuće konformističke pozicije savremenog intelektualca. Međutim, upravo zbog te beskompromisne posvećenosti slobodi misli, postao je upečatljiv na širem balkanskom i evropskom prostoru kao intelektualna veličina čije se mišljenje s punom pažnjom tretira i kod onih koji dijele isti sistem vrijednosti, ali i kod onih koji su nosioci oponentnih ideja, strategija, stavova i mišljenja. Kao nezaobilazan faktor intelektualnog i društvenog života, nerijetko je zbog toga bio i meta direktnih obračuna sistemskih mehanizama kroz različite vidove stigamtizacije, konspirativnih akcija, ekskomunikacije, egzistencijalne ugroženosti i svih drugih oblika pokušaja uniformisanja misli i djelovanja. Međutim, snagom uma i dosljednošću naučnim i moralnim vrijednostima, izborio se za status slobodnog mislećeg intelektualca koji na osnovu činjenica, komprimiranog iskustva i ambijentalnih prilika i geostrateških kretanja donosi vlastite sudove bez utjecaja bilo kog pojedinca, grupe ili vladajuće, nadilazeće ili pak odlazeće ideologije, odnosno sistema, bez obzira da li se ti njegovi stavovi pokažu jedinim ispravnim ili jednim od potencijalnih mogućih raspleta kakvog kompleksnog pitanja naše zbilje. I to je ono što mu se nije ni u jednom sistemu praštalo, pa ni dan-danas ne prašta.

Akademici M. Filipović i M. Zukorlić, prilikom inauguracije novih redovnih i dopisnih članova BANU u Sarajevu 2017. g.

Duh bosanski

U nekoliko jasno izdiferenciranih perioda naučno-istraživačkog rada ranijeg doba akademika Filipovića, među kojima su najvidljivije teme marksističke misli, filozofije jezika, logike itd, iskače jedan poseban esej kojim, čini mi se, dolazi do izražaja njegova bosanska faza. Knjiga pjesama Maka Dizdara „Kameni spavač“ ne samo da je pobudila veliko interesovanje publike i stručne javnosti već i probudila usnule bosanske i bošnjačke spavače čiji se je glas artikulirao u eseju „Bosanski duh u književnosti – šta je to“ kojim profesor Filipović punktira ona pitanja koja su lebdila u zraku bosanskohercegovačke zbilje, a koja intelektualci tog doba nisu imali kuraža jasno i precizno iskazati. Ukoliko i danas, pedeset godina poslije, iščitavamo ovaj esej, vidjet ćemo da je u njemu sadržana suština interepretacije našeg bošnjačkog nacionalnog bića. Sve ono što je docnije razlagano u stotinama tomova knjiga, Filipović je dao u ovom prekretničkom tekstu, koji za naše nacionalno otrježnjenje postaje međaš koliko i sama Makova poezija. Da li je taj istodobni Filipovićev i Makov preobražaj od sveprisutnog revolucionarnog ka anatemisanom nacionalnom rezultat prevazilaženja soc-realističke kulture ili pak samo individualno otrježnjenje, više i nije toliko presudno za posljedice koje je proizvelo u pogledu kolektivnog osjećaja bosanskohercegovačkog i bošnjačkog naroda, koji će proizvesti i svojevrstan pokret vlastite samobitnosti, prije ostalog među intelektualcima, književnicima i umjetnicima, sadržan u težnjama za uspostavljanjem i priznavanjem bosanske posebnosti u jeziku, kulturi, tradiciji, umjetnosti, književnosti, načinu života – duhu Bosne i Bosanaca.

Sam pristup ovom pitanju akademika Filipovića je nekonvencionalan u odnosu na ono što je prethodno objavljivao, jer je materiji prišao lično, unoseći dio svog osobnog naučnog i ljudskog integriteta, što govori o simbiozi između njega i Maka, odnosno Maka, Filipovića i bosanskoga duha. U vremenu koje slijedi sve veći dio svog angažmana on će usmjeravati na Bosnu i bošnjačke teme, bilo da se radi o kritičkim

ILUSTRACIJAA LIJEVO:

Predsjednik M. Filipović i sekretar M. Zukorlić, na svečanom otvaranju BANU – Naučnog centra u Novom Pazaru i održavanja redovne Skupštine Akademije; 8. juna 2017. godine.

Akademik M. Filipović, intervju na N1 Pressing; 25. aprila 2018. godine (TV N1).

studijama analize pojedinačnih dostignuća bošnjačkih i bosanskohercegovačkih intelektualaca, kao u slučajevima Safeta Krupića i Kasima Prohića, portretima savremenika, bilo o sintetiziranju intelektualne vertikale, kao recimo u projektu *Istorija filozofije i društvene misli u BiH*, enciklopedijskom poduhvatu *Bosna i Hercegovina: najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice, Prilozi za historiju duhovne vertikale u Bosni i Hercegovni,* odnosno vjerskom identitetu Bošnjaka poput naslova *Filozofska razmeđa islamske duhovnosti, Religija i moral, Islam i teror: islamska načela se protive svakom teroru, superiorne tradicije Zapisi izgubljenog svijeta: svjedočenja o jednoj specifičnoj kulturi i načinu života: prilog kulturno-antropološkim studijama bošnjačkog svijeta* i nizu drugih srodnih djela.

U cjelini sagledavanja teritorijalne zaokruženosti životnog prostora Bošnjaka, Filipović je kao rijetko koji bosanski intelektualac vodio računa o rubnim dijelovima, o čemu svjedoči više njegovih knjiga apostrofiranih na Bosansku Krajinu, ali i osobito lijep putopis *Jedno dugo, dugo putovanje uz Lim i oko Peštera*.

Akademik M. Filipović, u razgovoru sa novinarom u svom stanu; septembra 2018. g. "Bošnjaci i Srbi kao narodi ne mogu jedni bez drugih!" – BALKAN INFO

Na koncu, treći krug Filipovićevih bosanskih tema odnosi se na aktualnu društvenu zbilju, otvoreno i britko sagledavanje izazova s kojima su se Bosna i Bošnjaci suočavali i s kojima se i danas suočavaju. Ta promišljanja bazirana na iskustvima, geostrateškim promišljanjima i vizionarskim stremljenjima nastoje ponuditi modele očuvanja i unapređenja Bosne kao države i statusa Bošnjaka kao domicilnih evropskih muslimana sa bogatom balkanskom tradicijom. Ovdje bih posebno istakao temeljit pristup najvažnijim pitanjima opstojnosti našeg naroda kroz burna i bremenita vremena i iskušenja vijekova, naročito devetnaestog i dvadesetog stoljeća i trenucima slomova i mijena civilizacija, vladajućih ideologija, elitnih politika i svih njima pratećih izazova s kojima su se hrvali samosvojni Bosna i Bošnjaci.

Filipovićev kontinuitet bavljenja političkom misli i djelovanjem Bošnjaka na tom planu dat u pregledu njenog razvoja u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, preko preispitivanja bića naroda i njegove države koji vjerski pripada islamu, historijski i porijeklom Balkanu, a geostrateški i politički Evropi do sučeljavanja s vlastitim

iluzijama i zabludama i, na koncu, nedvojbeno iskazanih težnji za jedinstvom i konsenzusom oko nacionalnih interesa i strateških iskoraka, jedini je cjelovit multidisciplinarni pogled na našu zbilju koji utvrđuje konkretnu historiju bolesti, dijagnozu, anamnezu i terapiju koja vodi izlječenju, ozdravljenju, okrjepljenju, jačanju imuniteta i očuvanju naroda i države.

Noseći sve ove kompleksne procese u sebi, tragajući za njihovim uzorcima i posljedicama, akademik Filipović ih je desetljećima iznova i iznova preživljavao, trudeći se da utiče na njih makar dio od onoga koliko one oblilježavaju živote svakog od nas, živeći tako i produktivni duh bosanski u punini značenja te sintagme, što je konačno i potvrđeno njegovim najnovijim izvanrednim djelom *Pokušaj jedne duhovne biografije* koji jeste korelacija između dvaju raskošnih dijelova cjeline – jednog kolektivnog, narodnog, bosanskog i drugog oblikovanog genetikom tog istog naroda, formiranog duhom tog prostora, nadograđenog intelektualanim pregnućima i evropskim iskustvima, duha izvanrednog uma akademika Muhameda Filipovića.

Akademik M. Filipović, intervju na CD-u prilikom gostovanja kod S. Hadžifejzovića; 2. septembra 2016. godine (FACE TV).

BANU

BANU

Um slobode

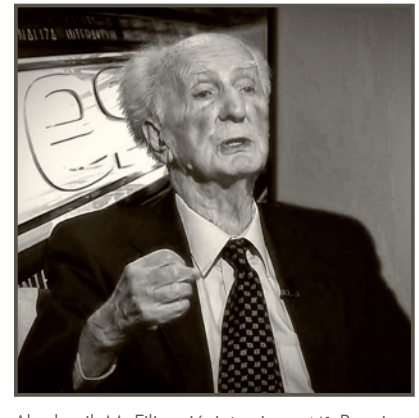

Akademik M. Filipović, intervju na FACE TV prilikom razgovora na temu: "Procesi protiv bh. generala"; 28. aprila 2018. godine (FACE TV).

Proklomovanje slobode misli i izražavanja jedan je od najprisutnijih zahtjeva savremene civilizacije iz čega proizilazi i jamčenje istih u ustavima i zakonima skoro svih država današnjice. Međutim, deklarativna zalaganja često ostaju zatamnjena raznim vidovima pritisaka kojima su izloženi intelektulaci koji se odvaže slobodno i bez ustega govoriti o nekom društvenom fenomenu, devijaciji ili destruktivnoj pojavi koja može proizvesti negativno djejstvo. Ovi vidovi nasrtaja na integritet ličnosti posebno su izraženi u zemljama tranzicije iz jednopartijskog u višepartijsko društvo, gdje se sistem zatočeništva slobodne misli tek transformisao u skladu sa moći sistema da se obračuna sa vlasnikom takvih promišljanja. Dok je period dvadesetog vijeka imao mehanzime rigoroznih mjera, pa i direktnog obračuna sa slobodnomislećim intelektualcima – bilo u doba monarhije sa takozvanom naprednom ljevicom, bilo u komunističkom periodu sa onima koji su skretali s linije – u postjugoslavenskom periodu, u novonastalim zemljama to se sprovodi pokušajima javnog diksreditiranja, medijskim harangama, spinovanjima i otežavanjem, a katkada i onemogućavanjem opstanka u javnom prostoru onima koji slobodno misle i nastoje svoje stavove drukčije od vladajuće partijske i ideološke grupe iznijeti na uvid, tumačenje i sud javnosti. Ovakva konstelacija odnosa ima za posljedicu i polarizaciju nosilaca znanja na one koji odustaju od angažiranog i progresivnog djelovanja i zatvaraju se u uske krugove djelilaca iste sudbine, neminovno upadajući u kolotečinu isprazne svakodnevnice balansiranja ili, pak, ukoliko imaju sreće, bježeći u konformizam samozatajnog zadubljivanja u uže naučne ili umjetničke sfere, i na one koji postaju gorivo tuđih projekata sa kojima se vrlo često intimno i ne slažu i nerijetko imaju duhovnih rascjepa između onog u što intimno vjeruju i onog kako su odabrali da javno djeluju, stavljajući sebe i svoja uvjerenja u zatočeništvo pragmatizma i ličnih interesa. Rijetki

su ljudi u intelektulanom svijetu koji su uspjeli da se izbore s ovim izazovima, a jedan od svijetlih primjera koji dokazuje da je i u ovakvim naizgled beznadežnim situacijama moguće zadržati svoje JA, a samim time i sačuvati autonomiju vlastite misli i progresivne slobode uma, jeste akademik Muhamed Filipović.

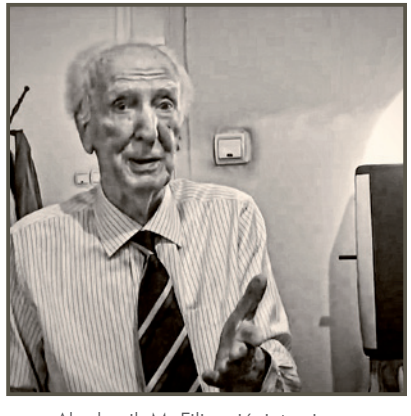
Imajući u vidu sve društveno-zbiljske okolnosti jugoslavenskog društva, osobito kada su u pitanju vrhunski naučni dometi koji su jednog intelektualca stavljali u prvi plan sa snopovima svjetala uperenim u njega i očekivanjima njegovog mišljenja koje bi, prema definiciji, moralo biti u svrhu servisiranja preovladavajućih ideja, nimalo nije bilo lahko izboriti se za slobodu uma i pritom ne zaraditi epitete kritičara ideologije ili disidenta. Međutim, to je uspijevalo profesoru Filipoviću upravo zbog njegove grandiozne intelektualne nadmoćnosti nad većinom savremenika, superiornosti u naučnim dimenzijama kojima se primarno bavio i sposobnosti da aktualne izazove artikulira na osnovu moralnih kriterija i parametara, uz konstantnu vlastitu nadogradnju i predani pasionirani rad kako u teorijskome apsketu tako i na terenu. Naravno, svojevrsnu umjetnost korištenja pozitivnih mehanizama tog sistema, naročito u smislu publikovanja naučnih dostignuća i medijskog predstavljanja sudova i mišljenja o važnim pitanjima, akademik Filipović znao je upotrijebiti u pravome smislu te riječi, iako se radi o skliskom terenu gdje i najmanja odsutnost pažnje dovodi do katastrofalnih posljedica za samog aktera tog komada. Takva utemeljena i menadžerski perfektno pozicionirana referentnost otvorila mu je prostor i mogućnost prisustva u evropskim i svjetskim okvirima, što je itekako raritet za bilo kog intelektualca ovog podneblja, naročito tog doba, a da dolazi iz društvenih nauka, osobito filozofske misli. To izdizdanje iz lokalnih i regionalnih okvira pogodovalo je temperamentu i kolosalnosti uma profesora Filipovića da dodatno učvrsti opredjeljenje ignoriranja svake vrste individualne i nacionalne inferiornosti nasuprot koga ne stavlja ni aroganciju vlastite ili nacionlane superiornosti u odnosu na druge, već jedan u najširoj dimenziji baždaren odnos spram spoznaje svoje pozicije naspram drugih koja ne može biti niti ponižena od drugih niti ponijeta nad ostalima,

Akademik M. Filipović, intervju na N1 Pressing; 25. aprila 2018. godine (TV N1).

što i jeste primarno polazište produktivne slobodne misli koja je proizišla iz uma slobode i slobode uma koji stoji objema nogama čvrsto na zemlji i pogleda uprtog ka zvijezdama i univerzumu.

Upravo ovako izgrađena ličnost u periodu destrukcije jugoslavenskoga društva i kraha komunističkog režima i ideologije, uvođenja Bošnjaka u višepartijski sistem, a zatim i svim strašnim događajima koji su uslijedili, od agresije na Bosnu i Hercegovinu, do organiziranja odbrane i uspostave državnog sistema, daytonskog sporazuma i izlaženja iz vanrednog u redovno stanje naroda, uz sve traume i tragične posljedice devedesetih godina, delegirale su akademika Filipovića za jednu od ključnih figura tih procesa. Aktivan sudionik kreiranja polipartijskog društva, zatim i korektiv nuspojava u tijeku izrastanja novih političkih elita, imao je važnu ulogu u suzbijanju određenih pojava koje su prijetile egzistencijalno ugroziti narod. U najtežim momentima za Bosnu i Bošnjake, vremenu agresije, u sadejstvu sa ostalim čimbenicima, uspio je afirmisati ideju bosanskog duha i vratiti obezimenjenoj naciji njegove temeljne identitetske oznake naroda i jezika, Bošnjak i bosanski jezik.

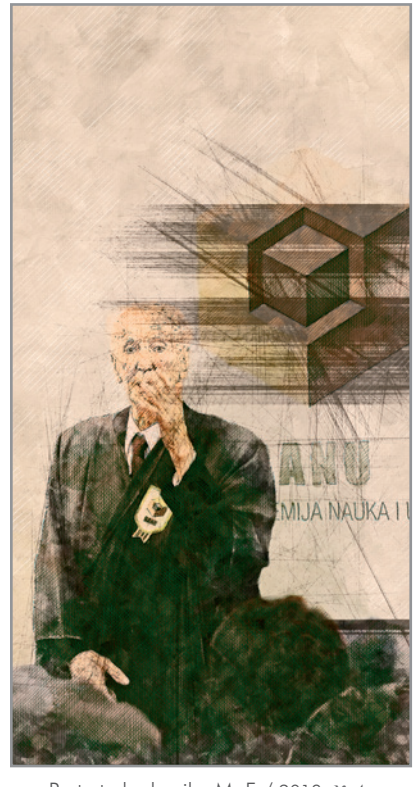
Akademik M. Filipović, intervju na GLOBAL CIR SPECIJAL! prilikom razgovora sa Ivanom Peharom; 11. septembra 2018. godine (GLOBAL CIR TELEVIZIJA).

Druga veoma važna dimenzija društvenog angažmana akademika Filipovića devedesetih godina jeste i odvažnost da zadrži vlastito mišljenje, stav i sud o svakom pitanju, koje nužno ne mora biti identično mišljenju većine, pa ni mišljenju najvećih političkih elita koje su na svojim plećima preuzele odgovornost odbrane zemlje, a samim time i stekle pravo odlučivanja o svim esencijalnim pitanjima važnim za opstanak i dalje kretanje naroda. Često i direktno suprotstavljanje određenim stavovima i odlukama doprinijelo je da se umnogome trasira put Bosne i Hercegovine kao cjelovite države sa svim njenim osobinama koje je čine takvom kakva jeste.

Treća faza Filipovićevog prisutva u zbivanjima devedesetih godina odnosi se na diplomatski angažman i borbu za očuvanje Bosne i Hervegovine na međunarodnom planu, odnosno predstavljanje države i naroda u onim tijelima koja su imala priliku usmjeriti karater rata u bilo kom pravcu, gdje je osobito bilo važno autentično, temeljito i dostojanstveno lobirati za očuvanje cjelovitosti države i interese naroda, što je

akademik Filipović svojom erudijom, inteligencijom i karakterom briljantno sprovodio, dajući tako nemjerljiv doprinos borbi za opstanak i odbranu Bosne i Hercegovine.

Naravno da takva dinamika uma i njegove slobode nije bila shavtljiva svima, naročito komformističkim intelektulacima koji su u tom destrutivnome periodu vidjeli vlastitu šansu za napredovanjem ka eliti, pogrešno razumijevajući da je karta za ulaznicu u tu arenu dodvornički angažman i obrušavanje na one koji su se odvažili drukčije misliti i djelovati u odnosu na one koji su se nalazili na vrhu partijske ljestvice. Otuda i pojavnost nekoliko pamfletnih knjiga autora koji su ili prema vlastitom opredjeljenju ili, pak, instrukcijama, a ponekad i plaćenim narudžbama, pokušali osporiti profesora Filipovića. Naravno da su tom lošom praksom, naslijeđenom iz komunističkog perioda, neargumenitranog udara na autoritete željeli napakostiti onome koji je slobodno, bez sustezanja i sa osnovanim argumentima, kritizirao pogreške novonarastajuće elite, ali i hvalio svaki kvalitetan potez, i to tako bez grča i osjećaja poltronstva. U stvari, time su samo dodali jednu novu referencu njegovoj preobimnoj biografiji, jer pamfleti niskoprofilnih kadrovika nisu uspjeli osporiti ništa iz njegovog naučnog, političkog i bilo kog drugog djelovanja, čak kako vrijeme neumitno prolazi i one nekada manje ostvarive pretpostavke postaju očite i još jednom potvrđuju dalekovidost stavova i sudova akademika Filipovića.

Portret akademika M. F. / 2018. № 4.

Mentor i učitelj

Kontinuiran naučni rad utemeljen na stvarnim vrijednostima i izvrsnim rezultatima etablirao je akademika Filipovića kao vodećeg stručnjaka iz više naučnih disciplina iz oblasti društvenih nauka, što ga je deligiralo i kao poželjnog mentora i učitelja svima koji su težili ostvariti ozbiljne naučne rezultete. Ukoliko pogledamo listu kandidata i spektar naučnih oblasti kojima je Filipović bio mentor u rasponu od pola vijeke i više, vidjet ćemo da su tu neka od danas najznačajnijih imena ne samo

Akademik M. Filipović, promocija "Glasnika BANU" na Univerzitetu u Sarajevu; 17. oktobra 2015. godine

sa tla Bosne i Hercegovine već i svijeta, Istoka i Zapada, a naročito zemalja bivše Jugoslavije. Nije to došlo zbog toga što je on bio toliko voljen u jednom, drugom ili trećem sistemu. Naprotiv, više kao rezultat poštovanja znanja i referentnosti, ali i fantastičnog odnosa spram mladih i talentiranih ljudi, sposobnosti i spremnosti da iste uvede u naučne vode, naročito u metodologiju istraživanja i izrade naučnog rada, ali i svede na principe logičkog rasuđivanja spram zahtjevnih i složenih tema. Za većinu njih profesor Filipović nije bio samo mentor već i učitelj, provodilac kroz zgusnutu šumu različitih izazova i opasnosti s kojima se mlad i neiskusan istraživač susreće i neophodan mu je vodič koji će ga provesti tom prvom velikom stazom koja je često nepoznanica i za samoga krčitelja. Za razliku od većine drugih koji su puštali kandidata da se sam hrve sa opasnostima dok su se oni lagano kretali iza njega na bezbjednom odstojanju, Filipović se skupa s kandidatima, a najčešće stavljajući vlastiti kredibilitet ispred njih, hvatao u koštac sa svim izazovima, aktivno sudjelujući u savladavanju svake prepreke, svake nepoznanice i svakog novog i drugačijeg izazova s kojima su se susretali, baš onako kao što i učitelj treba raditi. Te osobine su ga preporučivale i danas ga preporučuju za poželjnog mentora.

• • •

Da je moguće jednog čovjeka po kvalitetu i značaju smatrati kolektivitetom, nalazim u Kur'anu Časnom, gdje se za Ibrahima a.s. kaže: „Ibrahim je bio ummet". Slijedom te logike, ne dvoumeći se, usuđujem se kazati da je profesor Muhamed Filipović akademska zajednica.

DRUGI KAT DESNO
BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BOSNIAK ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
BOSNA I HERCEGOVINA - BOSNIA AND HERZEGOVINA

BANU
BANU ODJELJENJE ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST
BANU ODJELJENJE ZA HISTORIJU
BANU ODJELJENJE ZA MEDICINU
BANU ODJELJENJE ZA KULTUROLOGIJU
BANU ODJELJENJE ZA ISLAMSKU MISAO
BANU ODJELJENJE ZA POLITIČKU MISAO

AKADEMIK ENVER HALILOVIĆ

HISTORIJSKI UM BOSNE U POLITIČKOJ FILOZOFIJI MUHAMEDA FILIPOVIĆA

Rezìmē
U uvodu ovog rada obrazložio sam zašto je naučni skup o životu i djelu Muhameda Filipovića vrlo inspirativan povod za izražavanje ideje o potrebi enciklopedijskog, ili u nekoj drugoj formi, pregleda historije Bošnjačke filozofije u općem, ali i disciplinarnom smislu filozofije, ideje o potrebi identifikacije ne samo značajnih ličnosti i djela iz historije Bošnjačke filozofije, već i identifikacije njene ideje i njenog zbivanja kroz historiju. Osnovna postavka u ovom radu je da je ideja Historijskog uma Bosne i Bošnjaka supstanca nacionalne političke filozofije Muhameda Filipovića. Historijski um Bosne/Bošnjaka temelji se na dva fundamentalna postulata: multilateralizam i učešće svjetskog historijskog uma u historijskim procesima u Bosni i Hercegovini. U svojoj višestoljetnoj historiji Bošnjaci su imali pet historijskih perioda razočarenja u stanja svoje historijske stvarnosti s obzirom na odnos svjetskog historijskog uma prema njoj: ustanak Bošnjaka protiv osmanske vlasti, austro-ugarska uprava, ulazak u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, komunistički period, Daytonsko administrativno političko ustrojstvo. Nijedna navedena historijska politička praksa Bošnjaka nije kompatibilna supstancijalnom Historijskom umu Bosne. Bošnjaci: sapere audem!

Ključne riječi: politička filozofija Muhameda Filipovića; filozofija političke historije; Historijski um Bosne/Bošnjaka; hermeneutika historije Bosne/Bošnjaka; postulati Historijskog uma Bosne/Bošnjaka; multilateralnost Historijskog uma Bosne/Bošnjaka; svjetski historijski um; unilateralni historijski um; historijska razočarenja Bošnjaka; Bošnjaci: sapere audem!

AKADEMIK ENVER HALILOVIĆ

Uvod

Naučni skup o životu i djelu Muhameda Filipovića je vrlo inspirativan povod za izražavanje ideje o potrebi enciklopedijskog, ili u nekoj drugoj formi, pregleda historije Bošnjačke filozofije u općem, ali i disciplinarnom smislu filozofije, ideje o potrebi identifikacije ne samo značajnih ličnosti i djela iz historije Bošnjačke filozofije, već i identifikacije njene ideje i njenog zbivanja kroz historiju. Ideja je vrlo zahtjevna kako s obzirom na filozofsko teorijske tako i brojne druge izvore.

Zašto je naučni skup o Muhamedu Filipoviću, čini se, najbolji mogući povod za izražavanje i objelodanjenje ideje o filozofskoj i društvenoj potrebi određenja Bošnjačke filozofije, sagledavanja ne samo njene ontologije, već i njenog samoprevladavanja uvjetovano prisilnim historijskim uticajima? Odgovor je vrlo jednostavan. Znanost u teoriskom smislu, kako historijski tako i Sada i Ovdje danas, postoji kao disciplinarno organiziran i pojmovno struktuiran sistemi znanja iz pojedinih oblasti ljudskog duha. Prvo pitanje koje nam se nameće u definiranju djela Muhameda Filipovića jeste ko je odnosno šta je Muhamed Filipović u znanstveno disciplinarnom smislu, u koju oblast znanstveno disciplinarnog duha spade njegovo djelo, kojom znanstvenom disciplinom se može definirati njegova misao? Ovo pitanje je bitno u odnosu na Muhameda Filipovića posebno s obzirom na dvije vrlo bitne, meni se ipak čini, pojavne karakteristike njegove misli: multidisciplinarnost i enciklopedizam.

Portret akademika M. F. / 2018.

Činjenica da je njegovo djelo multidisciplinarno navodi na njegovo formalno takvo određenje za koje se ne može kazati da je pogrešno, da nije tačno. Međutim, takvo definiranje njegove misli nije dovoljno precizno u sadržajnom smislu, upravo zato što je formalno ispravno i tačno. Multidisciplinarnost kao karakteristika misli Muhameda Filipovića je njena pojavna karakteristika. U njenoj osnovi je filozofija. Filozofija je supstanca misli Muhameda Filipovića koja je uvjetovala njenu znanstveno empirijsku multidisciplinarnost, zbog koje, na osnovu koje, i iz koje je izlazio, odnosno ulazio u različite oblasti ljudskog uma i stvarnosti. Rad filozofskog uma je sličan radu pčele, pčela ide na cvjetove iz kojih pravi, gradi svoj proizvod kao što filozof ulazi u brojna polja svog filozofskog učenja.

Druga pojavna činjenica, bitna strana misli i djela Muhameda Filipovića, bilo da se posmatra kao referentno djelo iz više grana znanja bilo iz specifičnog polja ili oblasti znanja jedne znanosti ili discipline, jeste enciklopedizam. Ali, ni ta dimenzija njegovog djela nije ono čime se u pogledu definicije može odrediti njegova misao. Specifična razlika znanstvene misli Muhameda Filipovića jeste filozofija, generalno. U pojmovnoj strukturi i sadržaju ona ima svoj društveni, kulturni, historijski, idejni kontekst, svoje

kontekstualno historijski nužno određenje. Ona je nastala na određenom tlu, u određenom historijskom periodu, pod uticajem datih socijalnih, političkih, historijskih, kulturnih, umjetničkih, znanstvenih i drugih određenja i uticaja.

Ideje za skicu pregleda Bošnjačke filozofije

1. Enciklopedijski pregled filozofije Bošnjaka predstavlja jednu od odrednica Enciklopedije Bošnjačkog naroda u cjelini. Njen cilj je identifikacija svih značajnijih pojava i djela u našoj filozofiji.

Prva evidentna činjenica u vezi s bošnjačkom filozofijom je njeno siromaštvo s obzirom na raznovrsnost, sadržajnost, dubinu, domet u poređenju sa filozofijama nekih zapadnoevropskih naroda, npr. Njemaca, Francuza, Engleza, Italijana itd. U odnosu na ove četiri nacije, kako primjećuje i izriče V. Vindelband, „ostale nacije samo primaju“*1 raznovrsnost, sadržajnost, dubinu i domet filozofija navedenih nacija. Bošnjaci, više kao „primaoci“ a manje kao stvaraoci filozofije, dijele sudbinu brojnih evropskih nacija, uključujući susjede.

*1 Vilhelm Vindelband, *Povijest filozofije*, Book&Marso, Beograd, 2007, str.10.

Akademik Muhamed Filipović na promociji knjige "Prilozi za politički sistem Bosne i Hercegovine" autora prof. dr. Suada Kurtćehajića (2017.)

Druga činjenica Bošnjačke filozofije jeste da je filozofija Bošnjaka i kvantitativno i kvalitativno manje razvijena od brojnih drugih oblika njihove individualne i nacionalne svijesti i stvaralaštva Bošnjaka, npr. od književnosti. Glavni razlog tome je priroda same filozofije, razlika u biti pojedinih oblika manifestacije individualnog i kolektivnog duha, u filozofiji, s jedne, i književnosti i umjetnosti općenito, s druge strane. Bošnjaci imaju mnogo dužu tradiciju i veće bogatstvo književnog nego filozofskog stvaralaštva. To je slika Bošnjačke filozofije kada se filozofija posmatra disciplinarno. Međutim, stvari istinski stoje sasvim drugačije kada se filozofija posmatra kao pogled na svijet, kao shvatanje svijeta, kada se umjetnost i književnost posmatraju sadržajno u pogledu izražavanja shvatanja i uvjerenja njihovih likova. Bez obzira što svako mišljenje i uvjerenje nisu filozofija, ne može se osporiti bošnjačka filozofska dimenzija Bošnjačke epike, Bošnjačke lirike ili Bošnjačkog romana.

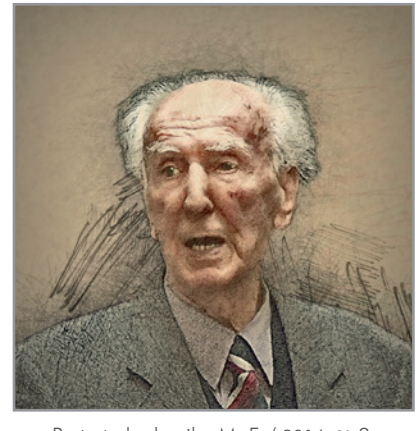
Treća činjenica Bošnjačke filozofije, kao i filozofije brojnih drugih nacija, je da je

prožeta religiozno-emotivnim osjećanjima te da nema ekstrahiranu striktnu logičku strukturu, nije u striktnom, punom i dosljednom smislu, kako bi rekao Hegel, „rad pojma“. To je činjenica ako ne svih, mnogih filozofija s obzirom na opći odnos filozofije i religije. Religijski spisi Bošnjaka, također, imaju i filozofsku dimenziju.

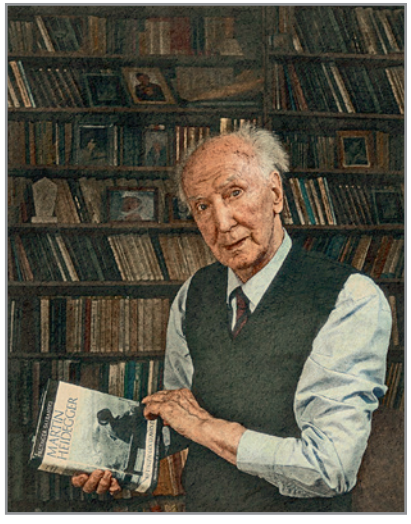
2. Čini se legitimnim upitnost sadržajnog određenja Bošnjačke filozofije u smislu nastanka i razvitka jedne od njih iz druge kao zaokruženih filozofskih tradicija i škola. Bošnjaci filozofi u duhovno disciplinarnom smislu nisu tako masovna pojava, ali ih je bilo i ima ih. U glasovitom članku *Bosanski duh u književnosti – šta je to* (1968.) Muhamed Filipović, koji se s razlogom smatra, i on to uistinu i jeste, savremenim živućim Bošnjačkim filozofom, piše: „Kako mi nemamo svoje filozofije, tj. kako nismo stvorili osobeni filozofski duh, to bi izgledalo kao da mi nemamo ni narodnog duha uopće. Naš narodni duh se tako gubi u nacionalnom duhu, koji je definiran nacionalnim jezikom i nacionalnom literaturom, a ispoljava se u nacionalnoj povijesti. Ova konsekvenca istorizma, što se tiče Bosne, dade se lijepo pokazati, a na mnogim primjerima i dokazati“*[2]. Prva rečenica ovog citata zahtijeva posebnu analizu, s obzirom da može biti protumačena kao tvrdnja kojom se osporava svaki legitimitet pojma *Bošnjačka filozofija*. Međutim, u osnovi se radi o postavci da iako „nismo stvorili osobeni filozofski duh“, identitet pojma *Bošnjačka filozofija* sadržan je u raznovrsnim oblicima duhovnog stvaralaštva Bošnjaka, kako kroz historiju tako i danas. Spomenimo ovom prilikom samo u egzemplarnom smislu filozofske postavke i učenje književnika Dževada Karahasana, slikara Safeta Zeca itd.

No, ako je teško govoriti o kontinuitetu filozofije Bošnjaka, bošnjačke filozofije u smislu velikih filozofskih otkrića uporedivih ili kompatibilnih velikim svjetskim filozofijama, mnogo je lakše zapaziti i pratiti kontinuitet prisustva i djelovanja drugih velikih filozofija na našem kulturnom, političkom, u najširem smislu, duhovnom prostoru. Kada se tako stvari posmatraju, dakle, kada se filozofija posmatra u disciplinarnom smislu, izgleda da je Bošnjačka filozofija epigonska, da se kako tako razvijala više pod uticajima sa strane, drugih filozofija, nego iznutra, iz nje same.

*[2] Muhamed Filipović, *Bosanski duh u književnosti - šta je to?*, časop. Život, br.1-2, 1967.

Portret akademika M. F. / 2016. № 3.

Portret akademika M. F. / 2015. № 3. (Avaz)

Međutim, stvari stoje drgačije kada se filozofija Bošnjka i inače filozofija posmatra kao specifičan duhovni sadržaj prisutan u raznovrsnim oblicima duhovnog sadržaja stvaralaštva Bošnjaka. Bošnjačka filozofija, kao i filozofija drugih naroda, oblikovala se i razvijala i pod uticajima izvana, kao i iz unutarnjeg bića bivstvovanja Bošnjaka, iz njegove egzistencijalno histirijske biti. Stoga, uprkos uticajima razvoja Bošnjačke filozofije izvana, sa strane, pojam *Bošnjačka filozofija* zahtijeva kako sadržajno tako i metodičko određenje. Koliko je problematična postavka da se ne može govoriti o bošnjačkoj filozofiji u smislu jasno profilirane nacionalne filozofije sa individualnim autohtonim pojmovnikom, jezikom, sadržajem i načinom rješavanja filozofskih pitanja, toliko je nediskutabilno govoriti o Bošnjačkoj filozofiji u smislu filozofskih pojmova i njihovih sadržaja ukupne Bošnjačke duhovne, kulturne tradicije sa specifičnim obilježjima drugih velikih filozofskih mišljenja. Stvar postaje jasnije kada se ova situacija usporedi npr. s pojmom *Bosanski socijalizam* pa se u tom kontekstu kaže da je bosanski socijalizam, sa svojim kulturnim i nacionalnim značenjem, imao svoja obilježja adekvatna svojim specifičnostima socijalizma uopće.

3. Bošnjačka filozofija nema izraženo razvijenu individualnost, jer je fundirana na autentičnoj psihologiji, mentalitetu i etničkim svojstvima. No, njena fundiranost na autentičnoj psihologiji, mentalitetu i etničkim svojstvima ne svodi je na političko bošnjačko nacionalno mišljenje i svijest općenito niti na bošnjački narodni duh izražen u njegovim običajima, vjerovanjima, težnjama, narodnim mudrostima. Svaka filozofija, pa i bošnjačka je posebna misaona i metodički vođena aktivnost duha koja nadilazi „prirodnu svijest" Bošnjaka, psihoanalizu bošnjačke kulture, bošnjačku etnološku i etnopsihološku antropologiju.

4. Bošnjačka filozofija je neotuđivi i jedan od velikih, u smislu značajnijih, dijelova bošnjačke kulture*[3]. Bez njenog poznavanja nije mguće razumjeti bitne karakteristike njenog duha i stvralaštva niti u bitnim pojedinostima niti u cjelini. U tom slučaju, pripovijedanje o bošnjačkoj filozofiji je poseban oblik samorefleksije. Ono je veoma značajno za izgradnju kritičke samosvijesti Bošnjaka danas. Njenim razumijevanjem

*[3] Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na Arapskom jeziku,* Orijentalni Institut, Sarajevo, 1996.

bolje i potpunije shvatamo unutarnji razvoj bošnjačke samosvijesti. Historija bošnjačke filozofije je ontologija njene savremene fenomenologije. S druge strane, ona je bit historijske svijesti Bošnjaka.

5. Poznato je da mi nemamo nikakvih sistematskih niti filozofskih niti kulturno historijskih istraživanja samorefleksivne duhovnosti Bošnjaka.*4 U drugoj polovini 20. i početkom 21. stoljeća nastale su neke, možemo kazati natuknice i zabilješke, više usputno i ceremonijalno nego stručno i sistematično, ceremonijalno ili prigodno na neka pitanja i ličnosti koje spadaju u ovu oblast tako da se slobodno može kazati da je Bošnjačka filozofija najslabije ili bolje kazano potpuno neproučeno područje nacionalne kulture Bošnjaka.

Ako posmatramo stanje filozofije u Bošnjaka danas i uporedimo ga sa stepenom istraženosti ove filozofije kroz historiju i danas zapazit ćemo bez teškoća da historiografija Bošnjačke filozofije veoma zaostaje za ovom filozofijom. Stoga, nažalost, moramo konstatirati da sistematično proučavanje Bošnjačke filozofije u dobroj mjeri počinje *ab novo*.

Disciplinarno diferencirane forme Bošnjačke kulture nisu kao takve još dovoljno istražene te zbog toga se istraživanje historije bošnjačke filozofije kao *sine qua non* spoznaje njene biti danas susreće sa nizom *metodičkih problema*. Jedan od glavnih metodičkih problema istraživanja bošnjačke filozofije jeste pitanje obuhvatnosti značenja pojma *filozofija*.

6. Ako se pod filozofijom podrazumijeva šire značenje po kojem je to *pogled na svijet*, "naučna obrada opštih pitanja o spoznaji sveta i pogledu na život"*5, skup principa života i postojanja čovjeka kao individue i njegove zajednice, onda se u filozofiju može uvrstiti svo duhovno bošnjačko stvaralaštvo kroz historiju i danas na način da je filozofija „metodičan rad mišljenja kojim treba spoznati postojeće"*6. Tada je filozofija filozofija tih nauka, npr. književnosti, umjetnosti, jezika, kulture, politike, prirode itd. Tako pojmljenu filozofiju, „filozofiju u općem smislu", vreba opasnost da postane pregled nacionalnog duhovnog stvaralaštva. Ali, u toj opasnosti skriva

*4 Muhamed Filipoviću u četvrtom tomu djela *Historija bosanske duhovnosti,* Svjetlost, Sarajevo, 2004. dao je jednu vrstu enciklopedijskog pregleda bošnjačke duhovnosti Epohe modernizacije, što može poslužiti kao polazište za dalja specijalizirana dubinska istraživanja.

*5 Vilhelm Vindelband, *Istorija filozofije,* Book&Marso, Beograd, 2007, str.5.

*6 Ibid,

se i ono spasonosno, kako bi rekao Hellderlin, a ono se sastoji u tome da se tako shvaćena filozofija, bošnjačka filozofija kao bošnjački pogled na svijet, uzme kao bit, osnova, fundament bošnjačkog duha izrečenog u književnosti, umjetnosti, bošnjačkoj specifičnosti islama, političkom mišljenju i drugim formama izricanja Bošnjačkog duha. Odnos filozofije „prema drugim kulturnim delatnostima je isto tako blizak kao i prema pojedinačnim naukama", jer u „sliku svijeta" prodiru „uz tekovine naučnog istraživanja uvek i shvatanja koja proizlaze iz religioznog i moralnog, državnog i društvenog kao i umetničkog života".*7

*7 Ibid, str. 8.

Proučavanje tako shvaćene filozofije podrazumijeva čitav niz raznovrsnih znanja, književno-historijskih, vjerskih, naučnih, lingvističkih, umjetničkih itd. što znači da pretpostavlja timski rad čitavog niza raznovrsnih stručnjaka. U vremenu specijaliziranih znanja, naglašenog odsustva spoznajnog i intelektualnog enciklopedizma, rijetkost je, ako ne i potpuno odsustvo, jedna takva ličnost, kakva je Muhamed Filipović, koja bi mogla predstaviti bošnjačku filozofiju s obzirom na raznovrsnost i pluralizam njene historijske i aktuelne fenomenologije.

7. Proučavanje bošnjačke filozofije u smislu *diferenciranog oblika duha* je mnogo jednostavniji zadatak, a u historijskom smislu odnosi se na mnogo kraći period, jer bošnjačka filozofija u tom smislu nastaje tek na početku druge polovine dvadesetetog stoljeća, sa nastankom Odsjeka za filozofiju-sociologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1956.).*8 Filozofija Bošnjaka, kao i drugih naroda, u disciplinarnom smislu razvila se kao posebna forma duha na najvišim obrazovnim ustanovama, prije svega univerzitetima. Njeni nosioci su profesori filozofije na tim ustanovama. Za razumijevanje nastanka, sadržaja, razvoja savremenih filozofskih ideja Bošnjačke filozofije potrebno je razumijevanje i poznavanje različitih sadržaja i fenomena Bošnjačkog duha kroz njegovu historiju.

*8 Vidi: Vladimir Premec, Odsjek za filozofiju i sociologiju, Dijalog, br.3-4, Sarajevo, 2011.

8. Filozofija Bošnjaka, kao i drugih naroda, postoji i razvija se u različitim historijskim vremenima na različite načine, kroz egzistencijalno različite forme. U periodu do nastanka filozofije kao posebne duhovne discipline, filozofija se manifestirala i razvijala u

raznim formama kulturnog stvaralaštva, u literaturi u najširem smislu, religijskim objašnjenjima itd., s tim što i danas ima te oblike postojanja, što znači da ni danas nije iz njih sasvim izišla. Naprotiv. Vrlo dobra ilustracija je savremeni esej, biografija, roman, film, pa čak i arhitektura.

Začetke Bošnjačke filozofije možemo naći i tražiti u učenju srednjovjekovne Bosanske crkve, potom u narodnoj književnosti, a kasnije i u drugim formama duhovnog stvaranja i političkog djelovanja Bošnjaka. Bošnjačka filozofija kao filozofija evropskog čovjeka uopće, počiva kako na dostignućima posebnih znanosti, njihovim spoznajama svijeta, tako i na „kulturnim delatnostima čoveka u toku istorije". Filozofija „nastoji da nužne oblike i sadržajna određenja ljudskog umnog doživljavanja, svesno izrazi i njih iz izvornih oblika zrenja, osećanja i nagona preobrazi u pojmove"*9. „Filozofija nastoji da na više ili manje obuhvatnom području dospe do pojmovnih formulacija onog što je u svetu i životu neposredno dato, i tako je u istorijskom toku ovih nastojanja bila korak pokorak otkrivena osnova duhovnog života"*10.

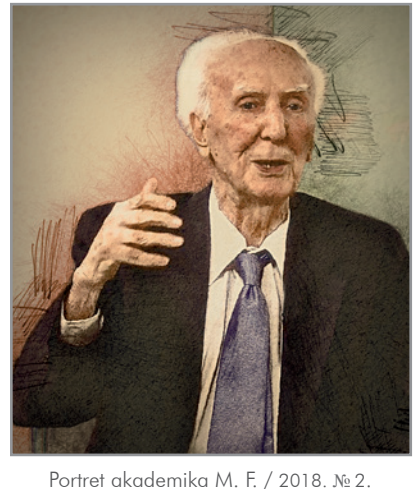
*9 Ibid, str. 11.

*10 Ibid,

Bošnjačka filozofija obuhvata misaonu djelatnost onih mislilaca koji su po svom nacionalnom porijeklu i identitetu pripadali ili pripadaju bošnjačkom etnosu i ethosu ma gdje da su živjeli ili žive.

U hronološkom smislu Bošnjačka filozofija ima tri historijska perioda postojanja i razvoja: Srednji vijek (XI-XVII stoljeće), Moderno doba (XVIII-XIX stoljeće) i Savremeno doba (XX stoljeće).

9. Historija Bošnjačke filozofije je proces u kojem su Bošnjaci izložili svoje shvatanje svijeta i dali ocjene života u znanstvenim pojmovima, umjetničkom, kulturnom, vjerskom, odnosno, duhovnom stvaralaštvu u cjelini. Historija Bošnjačke filozofije je „carstvo individualiteta, carstvo pojedinosti". U mišljenju pojedinaca „ma kako slučajno ono bilo uslovljeno, ipak se uvek ponovo ispoljava stvarna nužnost". Izučavanje, istraživanje Bošnjačke historije filozofije je istraživanje uma u historiji Bošnjaka. U mjeri u kojoj je um u historiji Bošnjaka kompatibilan s formama uma u historiji drugih naroda u toj mjerije historija Bošnjačke filozofije kompatibilna

Portret akademika M. F. / 2018. № 2.

historijama filozofije drugih naroda. Svaka historija filozofije je tvorevina individualiteta, tvorevine koje „imaju izvesnu sličnost sa umetničkim delima i kao takve traže da se shvate kroz ličnost njihovog začetnika“*11. Svaka filozofija sadrži elemente shvatanja svijeta, ideale određenog naroda i njenog vremena. Ali, isto tako, svaka filozofija je uslovljena individualitetom i personalitetom svog stvaraoca, „njegovim rođenjem i vaspitanjem, njegovim radom i sudbinom, njegovim karakterom i njegovim životnim iskustvom“*12. Svaka pojedinačna filozofija i historija filozofije kao takva je jedinstvo, sinteza „obilja individualnih i opštih zamršenosti“.

*11 Ibid, str. 15.

*12 Ibid,

10. Tok svakog mišljenja određuju, kako kaže V. Vindelband, tri faktora: (1) pragmatički, (2) kulturno-historijski i, (3) biografsko-psihološki. Zadnja dva faktora mišljenja izgledaju jasnim te je potrebno samo napomenuti da se pod pragmatičkim faktorom mišljenja podrazumijeva „istraživanje svrsishodne delatnosti čoveka“, njene individualne i društvene moralnosti, istraživanje filozofije društva, za koju će se, kako kaže Vindelband, trajno održati „nesretno ime sociologija“, istraživanje filozofije prava, filozofije umjetnosti, filozofije religije, filozofije lijepog. Kulturno-historijski faktor mišljenja je njegov kulturno historijski kontekst. Biografsko-psihološki faktor mišljenja odnosi se na rođenje i odgoj njenog tvorca, njegov karakter, radno i životno iskustvo te njegovu sudbinu. Svako objašnjenje svih pojedinačnih filozofskih mišljenja koja čine historiju filozofije zasnivaju se na ova sva tri njegova faktora, nijedan od navedenih principa tumačenja mišljenja primijenjen pojedinačno nije ispravan. Neispravno je jedan, bilo koji, način tumačenja mišljenja učiniti jedinim principom tumačenja i objašnjenja mišljenja ili činjenica historije filozofije.

Portret akademika M. F. / 2018. № 3.

11. Prosuđivanje, ocjena, vrijednovanje mišljenja je po prirodi mišljenja nužno kritičko. Stoga, ono ne treba da bude samo izlaganje i objašnjenje nekog mišljenja, nego i njegova ocjena. Nije dovoljno neko mišljenje samo izložiti, prezentirati i objasniti, već ga treba i ocijeniti, vrjednovati i prosuditi, što podrazumijeva i pretpostavlja ocjenu nekog mišljenja s obzirom da li važi kao historijski napredak ili ne i u kojoj mjeri. Naučno-kritička ocjena mišljenja „treba da se postavi na stanovište

imanentne kritike, a ova ima dva principa: formalnologičku doslednost i intelektualnu plodnost“*13. Primjena formalnologičke dosljednosti u ocjeni nekog mišljenja sastoji se u utvrđivanju postojanja ili nepostojanja različitih tvrdnji u njemu koje su u svojim logičkim konsekvencama direktno protivurječne i nespojive. „Formalna kritika predstavlja otkrivanje ovih nedosljednosti“. Ali, odsustvo, nepostojanje formlnologičke nedosljednosti nije dovoljno za ocjenu da je dato mišljenje historijski napredak. Odsustvo formalnologičke nedosljednosti nekog mišljenja nije dovoljan osnov za ocjenu njegovog mjesta u historiji, historiji politike, literature, filozofije. Ocjena nekog mišljenja daje se s obzirom na to da li ono doprinosi „izgradnji čovekovog pogleda na svet i prosuđivanju života“. Izgradnji čovjekovog pogleda na svijet i prosuđivanju života doprinosi ono mišljenje koje izgrađuje svoje pojmove koji opstaju i održavaju se u historiji mišljenja „kao forme shvatanja svijeta i prosuđivanja života“ kojima je spoznata „trajna unutrašnja struktura uma“. Mišljenje koje ne izgradi takve pojmove nije historijsko i isključuje se iz nje. Dužnost istraživača Bošnjačke filozofije je da „pomno i u potpunosti“ sakupi sve izvore svakog mišljenja i cio materijal protumači i objasni na tri naprijed navedena načina: pragmatički, kulturno-historijski i biografsko-psihološki.

*13 Ibid, str. 19.

12. Historijsko filozofsko istraživanje bošnjačke filozofije može da ispuni sve zadatke koje je postavio Vilhelm Vindelband historijsko filozofskom istraživanju svake filozofije, svakog mišljenja, u svojoj Historiji filozofije, a to su:“(1) tačno utvrditi šta se može saznati iz prethodnih izvora o životnim prilikama, duhovnom razvoju i učenjima pojedinih filozofa; (2) iz tih činjenica rekonstruisati generički proces na taj način da postane razumljiva kod svakog filozofa zavisnost njegovih učenja delom o učenjima prethodnika, delom o opštim idejama vremena, delom o njegovoj sopstvenoj prirodi i toku njegovog obrazovanja; (3) prosuditi, iz posmatranja celine, koju vrednost imaju ta tvrđenja i prema svom poreklu objašnjena učenja, s obzirom na zajednički doprinos istoriji filozofije“14.

*14 Ibid, str. 16.

ILUSTRACIJAA DESNO:

Akademik M. Filipović, intervju na FACE TV prilikom razgovora na temu: "Procesi protiv bh. generala"; 28. aprila 2018. godine (FACE TV).

Postulati Historijskog uma Bosne/Bošnjaka

Polazni hegelijanski postulat političke filozofije Historijskog uma Bosne/Bošnjaka Muhameda Filipovića jeste da je praksa historije Bosne/Bošnjaka drugobitak njihove ideje u svakom vremenu. Historija Bošnjaka počinje onda i tamo kada i gdje naša umnost počinje stupati u svjetovnu političku egzistenciju, kada i gdje postoji neko naše političko stanje u kojem naša umnost dolazi do svijesti o sebi i svojoj zemlji Bosni. Filozofija historije Bošnjaka, čije je mjesto postojanja i političkog opstanka Bosna, je svijest o političkom, historijskom biću Bosne. Zadaća Bošnjačke filozofije historije je da shvati i u pojmu izrazi ono što je njen historijski um, a u slučaju političke historije da pojmovno odredi politički um nekog historijskog momenta ili cijele historije.

Postavlja se pitanje: šta je ontologija bosanskog historijskog um? Po Muhamedu Filipoviću, ontologija Bosanskog Historijskog uma je **multilateralnost**. Ona je smisao postojanja i ono čemu nas stoljećima uči država i zemlja Bosna kao osnovni oblik i način postojanja slobode ljudskog života ovdje. To je *prvi postulat* Historijskog uma Bosne. Multikulturalizam se sagledava na dva načina, prvo *strukturalno*, u konkretnim historijskim periodima Bosne i Bošnjaka i, drugo, *dijahronijski*, tako da nadilazi, s jedne strane, historizam, a, s druge strane, historijski pozitivizam. Historijski multilateralni um Bosne je supstanca političkog uma Bošnjaka. Kako kaže Filipović, „duh historije Bosnu je stvorio da bi pokazao kako su moguće zemlje, narodi, države i ljudi koji neće služiti ideji unilateralizma, ideji jedne jedine misli i zakona, neće podržavati nasilnu unifikaciju i brisanje razlika među ljudima koje su prirodne toliko koliko i nužne, nego će pokazati kako je apsolutno moguće, čak i nužno, da ljudi različitih uvjerenja, vjerovanja, običaja i načina mišljenja žive zajedno u slozi ...". U političkoj filozofiji Bosne/Bošnjaka Muhameda Filipovića historijski um nije samo proizvod, rezultat djelovanja, već u isto vrijeme djejstvujući faktor, ono što samo ima svoj učinak, što proizvodi.

Multilateralnost Bosne je, s jedne strane, rezultat multilateralnosti svijesti njenog tvorca, a s druge strane, je ono što proizvodi multilateralnost svijesti onog što je i ko je tvori. Multilaterarni duh stvara je Bosnu, kao što i Bosna stvara multilateralnu historijsku svijest.

Drugi postulat filozofije historije Bošnjaka i Bosne, po Muhamedu Filipoviću jeste da i našu historiju stvara i njom upravljaju ptocesi *svjetskog historijskog uma*. Sadržaj historije i njenih zbivanja uvijek je izraz rada i djelovanja svjetskog duha. Nema izoliranih historijskih događaja, procesa, ličnosti, sve konkretno ljudsko je primordijalno svjetsko, „sva ljudska zbivanja eo ipso su zbivanja svjetskog karaktera". Bosanska multilateralnost je kreacija svjetskog duha. To joj je „podario posebni sticaj okolnosti pod kojim je nastala, a to se sve zbivalo onda kada je u njoj nastao vakum u postojanju čvrste državne i vladajuće strukture kasnog perioda postojanja Rimskog carstva, koji je nastao zbog posljedica velike seobe naroda koji su se preko Bosne kretali i na njenom tlu ostavljali tragove svog postojanja...", piše Muhamed Filipović u svojoj knjizi *Kraj bošnjačkih iluzija, Rasprava o uzrocima poraza bošnjačke politike i odgovornosti za njih*.

Medalja historije ima dvije strane, događajnu, onu što se u njoj stvarno dogodilo, događajnu, događenu, s jedne, i o historijsko pripovijednu, onu koja kazuje o onom što se u historijskim događajima zbilo, dogodilo. To događajno koje se zbivalo u historijskim događajima najnovije historije Bošnjaka, nije predstavljeno niti razumljeno „bezlično", bez lika i oblika duha i historijske svijesti historiograsfa i drugih autora. Naprotiv. Kazivanje historije je umsko predstavljanje i razumijevanje iz autoru svojstvene ideje historije Bosne i Bošnjaka. Muhamed Filipović spada u malu skupinu Bošnjaka intelektualaca, vrhunskih znanstvenika, filozofa, poznavalaca svih vrsta činjenica historije Bosne/Bošnjaka, od onih koje se tiču etnologije, politike, privrede, demografije, historiografije do kulturologije i religije. On je samosvojan samosvjesni lik i konkretna egzistencijalno historijska manifestacija duha Bošnjaka danas, njegov živući i živ, bivstvujući duh.

Bošnjačka razočarenja historijom

Konkretne historijske događaje, procese, historijsko-političke ličnosti Muhamed Filipović sagledava i analizira u kontekstu odnosa Historijskog uma Bošnjaka i Bosne, s jedne, te sadržaja i djelatnosti svjetskog duha historije, s druge strane. Analizirajući taj odnos kroz historiju bošnjaka, uključujući i sadašnjost, Filipović iznosi popstavku da ništa od osmanskog carstva do danas nije bilo niti je moglo biti historijsko politički ideal Bošnjaka. Politički ideal Bošnjaka „nije mogao biti ni austrougarski carsko-kraljevski ni velikosrpski režim dinastije Karađorđevića, ni komunistička vladavina, ali ni ova ni ovakva neovisnost koju smo dobili voljom svjetskih sila, mada smo u borbi za opstanak naše države i nas kao naroda uložili ogromne napore i dali neuporedive žrtve“, kaže M. Filipović u naprijed navedenom djelu.

Historija Bošnjaka od kraja osmanskog carstva zadobija elemente tragičnosti, ne događa se u duhu historijskog uma Bosne, proizvodi razočarenje i nezadovoljstvo.

Prvo historijsko razočarenje Bošnjaka nastupilo je „s njihovim ustankom protiv osmanske vladavine i borbe za pravo njihove zemlje Bosne na autonomiju“. Tada su podvrgnuti „obimnim represalijama osmanskog režima“, ubijani su pljačkani, progonjeni. Evropa, koja se tada veoma angažirala na osiguranju prava na slobodu onih zemalja u kojima je bilo kršćansko stanovništvo, nije ništa uradila da pomogne Bosni da se izbori za svoju političku nezavisnost.

Portret akademika M. F. / 2016. № 4.

Drugo, novo ogromno razočarenje Bošnjaka nastupilo je „kada su odbili da se povinuju novom ropstvu, ovaj put jedne kršćanske carevine, Austro-Ugarske, koje mu je arbitrarno nametnuo Berlinski kongres (1878.) koji je svim zemljama u kojima su se dogodili antiosmanlijski ustanci osigurao priznanje državne individualnosti i pravo ulaska u historiju slobodnih naroda i država, a samo je Bošnjacima i Bosni, nametnuo novu okupaciju njihove zemlje i novo ropstvo“.

Potpadanjem pod Austro-Ugarsku vlast Bosna je prešla iz jedne civilizacije u drugu „sasvim različitu kulturu i način života, što nije moglo proći ni jednostavno, ni bezbolno

niti brzo". Posebno je bila dramatična promjena za Bošnjake. Nakon što su pružili herojski otpor okupacionoj vojsci Austro-Ugarske oni „su se osjećali sasvim izgubljeno", a osvajač slavodobitno osvjetnički. Prijeki sudovi koje je formirao general Josip Filipović radi odmazde za vojničku odbranu i predupređenja daljeg eventualnog građanskog otpora, što su bili prvi organ nove vlasti, nagovijestili su tešku budućnost bosanskog stanovništva, posebno Bošnjaka. Bošnjaci su s rzlogom bili uplašeni, osjećali se pravno politički nesigurni nezaštićeni. Činjenica da je glavno komandujući austrougarske okupacione vojske bio katolik iz Vareša, general Josip Filipović, govorilo im je dovoljno samo po sebi o pravno političkom statusu Bosanskih katolika. S druge strane, pravoslavci u cjelini, uključujući i Bosanske pravoslavce, imali su već razvijen nacionalni politički pokret i vrlo jaku i odanu diplomatsku zaštitu od Rusije dobivenu Kučuk Kainardžanskim mirom (1774), nakon ruske vojne pobjede u Rusko-Turskom ratu 1768-1774. Bez obzira na to što je ministar vanjskih poslova Kneževine Srbije, Jovan Ristić, na Berlinskom kongresu (1878) potpisao tajni aneks Berlinskog ugovora da se Srbija odriče pretenzija na Bosnu, Bošnjaci kao muslimani vrlo integrirani u prethodno osmansko društvo osjećali su se, potpuno razložno i objektivno nezaštićeni i nesigurni, ne samo zbog toga što su znali da će ih nova vlast tretirati s nepovjerenjem i sumnjom, već i zbog toga što su znali da je Turska nemoćna vojno i diplomatski da ih zaštiti, ako zatreba.

„Put prilagođavanja novim prilikama nije bio ni lahak, ni jednostavan." „U toku prve dvije decenije među Bošnjacima gotovo nema nikakvih vidljivih socijalno-političkih gibanja". Nastupilo je vrijeme neizvjesnosti, razočarenja, pa i beznađa. Glavno političko i egzistencijalno pitanje u Bošnjaka bilo je: seliti se u Tusku ili ne. U teškom političkom gibanju oko tog pitanja kao prioritet njihovog svakodnevnog bivstvovanja nastala je borba Bošnjaka za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju, jer su se kroz nju prelamala sva pitanja njihovog života, ne samo sloboda vjere pod kršćanskom vlašću, već i školovanja djece, daljeg finansiranja kulturnih potreba i egzistencijalne sigurnosti kako uleme tako i širokih slojeva stanovništva. Krajem osmanskog i tokom austrougarskog doba Bosne došlo je do političke diverzifikacije bosanskih muslimana, katolika i

pravoslavaca. Od vremena Omer paše Latasa preko Kalaya odvijaju se procesi i razvijaju pokreti, s jedne strane, integralnog bošnjaštva, a s druge strane, njegove diferencijacije. Postoji izražena znanstvena i politička potreba sagledati taj proces, njegove izvanjske i unutarnje kreatore, nosioce, političke i druge uzroke. U procesu konfesionalne dezintegrcije bošnjaštva nastala je historijska i politička mogućnost njegovog potpunog nestanka. Pod uticajem izvana, ali i pod uticajem političkih i drugih procesa u ondašnjoj Bosni, Bošnjacima muslimnima nameće se potreba političkog opredjeljenja i etno nacionalnog izjašnjenja kao Hrvata, odnosno Srba. Tada se u Bosni vodi oštra polemika između integralnog bošnjaštva, s jedne strane, kojeg zastupaju Bošnjaci muslimani i partikulariziranih bošnjaštava, s druge strane, kojeg zastupaju pravoslavni Bošnjaci, Srbi, i katolici Bošnjaci, Hrvati. U bosanskoj unutarbošnjačkoj polemici učestvuju i Hrvati iz Hrvatske i Srbi iz Srbije. Tada dolazi do političke diferencijacije bošnjaštva na konfesionalnoj osnovi.

Borbom za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju počeo je proces modernog političkog organiziranja Bošnjaka, prvi značajan politički pokret. U tom političkom pokretu i borbi nastaju dvije političke struje, jedna provladina koju su zastupali uglavnom činovnici imanji dio uleme, i druga koju prezentira većina uleme i zemljoposjednika s ostalim socijalnim slojevima. Bošnjački pokret za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju vremenom se proširio na pitanja političkih sloboda i uređenje agrarnih odnosa. Tako je nastala Muslimanska narodna organizacija koja je u središte svog interesa stavila agrarne odnose kao općebošnjačko pitanje. U daljim zbivanjima u političkom životu Bošnjaka nastala je Muslimanska napredna stranka koja je u središtu svog političkog rada i djelovanja stavila očuvanje vjere, imetka, društvenog položaja, individualnosti Bošnjaka. Historijske okolnosti i unutarstranačka prestrojavanja uticali su na to da ova stranka promijeni neke principe svog programa i preimenuje se u Muslimansku samostalnu stranku. Značajno mjesto u političkom životu BiH u austrougarsko doba imalaje Socijaldemokratska stranka svojim zalaganjem za ukidanje

konfesionalnog i staleškogprincipa u konstituiranju sabora i jednakog prava glasa za sve građane.

Političko mišljenje i stranačko djelovanje imalo je direktan izraz na nastanak stranačkih političkih glasila koja predstavljaju nezaobilazan izvor analize političkog mišljenja tog doba.

Na Bošnjačkoj političkoj sceni Austrougarskog doba BiH djelovao je značajan broj političkih mislilaca, od kojih spominjemo samo one za koje smatramo da su najznačajniji i najkarakterističniji: Muhamed Hadžijahić, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Šerif Arnautović, Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Šukrija Kurtović, Fadil Kurtagić, Smail-aga Ćemalović, Sakib Korkut, Alija Hotić, Salih Kazazović.

Bošnjačka politička misao Austrougarskog perioda razvijala se oko nekoliko političkih pitanja političkog mišljenja uopće, s jedne, i nacionalno političkog mišljenja karakterističnog za život Bošnjaka tada, s druge strane. Ona je stoga, nacionalno politička misao, s jedne i općepolitička misao svog vremena, s druge strane. Stoga i zato u njoj nalazimo ideje i koncepcije karakteristične i specifične za pitanja etnopolitičkog, kulturnog, socijalnog, pravnog karaktera kolektivističke kao i liberalne političke misli. Politička misao nekih od njih je izraz vlastitog šireg poimanja svijeta, dok je kod nekih pragmatičnog, funkcionalnog, egzistencijalno političkog karaktera. Široka je lepeza pitanja političkog mišljenja Bošnjaka u Austrougarsko doba, od onih nacionalno i državno-identitetskih, konfesionalno etničkih, do patriotskih, liberalnih i islamsko-dogmatskih. Ideje političke misli Bošnjaka u tom vremenu usporedive su i samjerljive sa ondašnjim političkim idejama naroda u okruženju, a posebno s političkom mišlju i idejama drugih konfesionalno-političkih zajednica u BiH. Bošnjaci kao najrazvijenija kulturno etnička zajednica ondašnje Bosne, koja je bila vrlo integrisana u prethodnu imperiju, bila je svjesna sebe i izazova pred kojima je stavljena u novoj imperiji i zato je tako širok obim političkih pitanja kojima su se bavili Bošnjaci tada. Naprosto sve su egzistencijalno političke opcije bile otvorene i ne samo teorijski, već i praktično moguće.

Portret akademika M. F. / 2017. № 3.

Portret akademika M. F. / 2018. № 5.

Politička misao Bošnjaka u Austro-Ugarsko doba BiH formirana je u političkim partijama, udruženjima građana i književno umjetničkim krugovima. U ovom relativno kratkom periodu Austro-Ugarske okupacije BiH u jednom, posebno za Bošnjake, karakterističnom trenutku njihove historije u kojem je došlo do **promjene civilizacijeke paradigme života**, mišljenja i ukupne individualne i društvene aksiologije nastala je i razvijala se njihova politička misao. Izlazak iz jedne i ulazak u novu bitno drugačiju kulturno civilizacijsku zajednicu postavljalo je bezbroj pitnanja pred svim etničkim zajednicama tadašnje Bosne, a posebno pred Bošnjacima. Višegodišnja borba za vjersku i prosvjetnu autonomiju, posebno kod muslimana i pravoslavaca ondašnje BiH, proizvela je političku divergentnost konfesionalnih grupacija koja je najprije rezultirala formiranjem različitih političkih stranaka na konfesionalnoj osnovi, a kasnije na tom principu zasnovane nacionalne političke nominacije izvedene iz nacionalnih imena susjednih nacija-država. Vrlo je primjetan nizak nivo institucionalno stranačke razvijenosti političkog života u BiH u Austro-Ugarsko doba. Kasno je donešen Ustav BiH. Političke stranke nastale su vrlo kasno i to primarno na vjeskim političkim osnovama, što je išlo u prilog okupatoru da na tom osnovu politički manipuliše i lakše vlada. Sve do smrti Kallaya, u BiH nisu postojale institucije vlasti koje bi omogućile i razvile demokratski politički život, ideje, mišljenja, koncepte, nisu postojali minimalni pravni ni politički uslovi za organizaciju i djelatnost političkih stranaka. Podržavano je i ohrabrivan samo „narodno organiziranje“ na konfesionalnoj osnovi, okupaciona vlast je pregovarala sa njima, nije proizvedena potreba za formiranje i djelatnost političkih stranaka. Građani su s razlogom uvidjeli i imali dojam da svoje osnovne interese mogu rješavati putem „narodnih“ kulturno prosvjetnih organizacija za ostvarenje, prije svega, vjersko prosvjetnih, ali i drugih egzistencijalnih potreba i interesa.

Ništa bolje se nije dogodilo Bošnjacima ni onda kada su „u okviru Narodnog vijeća Bosne i Hercegovine 1918. godine glasali za ulazak u novostvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“. Bilo je to ***treće***, također veliko razočarenje Bošnjaka u historiju.

Četvrto veliko razočarenje Bošnjaka bilo je u vrijeme komunističke Jugoslavije. Tada nije bila priznata njihova nacionalnost i sve do 1963. godine postojala opasnost da se ukine Bosna i Hercegovina. U vrijeme ustavnih promjena u Jugoslaviji 1963. postojale su, po Bošnjake, dvije vrlo opasne političke ideje; prvo, da se izvrši objedinjavanje triju republika sa srpskom većinom, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine; drugo, da se ukinu sve republike, a Jugoslavija proglasi Federacijom samoupravnih komuna.

Peto razočarenje Bošnjaka nastupilo je sa Daytonskim administrativnim i političkim ustrojem BiH. U vrijeme srpsko-hrvatske agresije na BiH (1992-1995) i masovnog stradanja Bošnjaka opet se Evropa držala po strani kao i vrijeme borbe Bošnjaka za političku autonomiju od osmanske carevine.

Sva navedena historijska razmeđa Bošnjaka imaju veliku manjkavost s obzirom na državotvornost njegovog historijskog uma. U njima je naglašena državotvorna insuficijentnost Bošnjaka. Državotvorna Insuficijentnost Bošnjačkog historijskog uma u naznačenim periodima historije Bosne i Bosne i Hercegovine karakterizira i našu savremenost.

Početak razblaživanja Historijskog uma Bosne, njene multilateralnosti, s kojim započinju i historijska razočarenja Bošnjaka, rastakanje njihovog bića i multilateralnog supstancijaliteta Bosne, započeo je prije sto godina političkom nacionalizacijom bosanskog naroda pravoslavne i katoličke vjerske provinijencije iz susjednih zemalja. Susjedi, Srbi i Hrvati nisu htjeli da prihvate da u državi Bosni i Hercegovini postoji jedan narod „historijski i politički ravnopravan njima i da je taj narod svojim imenom i historijom u potpunosti vezan za zemlju i državu Bosnu i Hercegovinu“. Na taj proces koji traje duže od sto godina Evropa nije nikada ništa poduzela da ga spriječi, pa ne čini ništa ni danas.

Između političke običajnosti Bosne i njenog faktičkog stanja danas postoji bitna razlika. Sadašnja historijska egzistencija Bosne nije u tradiciji njene političke običajnosti. No ova, kako bi rekao Hegel, '***divlja samovolja***' je prolazno stanje.

ILUSTRACIJA DESNO:
Akademik M. Filipović, predavanje na temu: "Prvi sabor bošnjačkog pokreta"; 21. maj 2017. godine (IML TV).

Ono je utemeljeno na mržnji, sili, genocidu, etničkom čišćenju, dekonstrukciji historijskog uma Bosne. Kao takvo u suprotnosti je sa sadržajem duha svjetske historije, sa napretkom praktične slobode i zato je osuđeno na nestanak i propast. „Bitnim idejama u historiji nije nužna sila kao sredstvo ostvarenja nego se one uvijek nanovo realiziraju koncentracijom velike duhovne energije preko ljudskog mišljenja i djelovanja kao agensa njihovog ostvarenja", što je u duhu dobre teorije i historijske prakse liberalizma i demokratije. Ocjena smisla, vrijednosti i kvalitete konkretne društvene i političke stvarnosti, u ovom slučaju bošnjačke, mjeri se i izvodi iz njenog poređenja sa smislom, vrijednostima i kvalitetom svjetske historije. To je uslov i pretpostavka osujećenja i isključenja razvoja i uspeća na tron historijskog i kulturnog nacional-romantizma, mitomanije, nacionalizma fašističkog ili bilo kojeg drugog oblika, ali i autarhije, ksenofobije, provincijalizma, izolacionizma i njima sličnog.

Sadašnje političko stanje U BiH je rezultat nasilja nad svjetskim i Bosanskim Historijskim umom. Sadržaj historijskih zbivanja i djelovanja svjetskog duha je napredak svijeta, naroda i pojedinaca u slobodi. Ovo što imamo danas u BiH u suprotnosti je i sa historijskim politički umom, običajnošću Bosne, njime je dovedena u pitanje ideja njene multilateralnosti. Bosanski Historijski um multilateralnosti osipa se i tanji duže od sto zadnjih godina. Zbog toga je najvažniji interes naše historije u zadnjih stotinu godina bio i ostao „borba za očuvanje zemlje, naroda i države, kao i našeg državnog prava".

U sadašnjoj neovisnosti koju imamo „nisu ostvareni rezultati i konačni učinci djelovanja svih aktera historijskih zbivanja na polju razvoja slobode". Obećanja razvoja i unapređenja nacionalnih i građanskih prava data narodu devedesetih godina dvadesetog stoljeća nisu ostvarena ni iz daleka. Sve u historiji se mjeri svojim završetkom; cjelina je istina, ma koliko bile dobre početne zamisli i ideje, samo su ostvareni rezultati i učinci djelovanja kriterij za pozitivnu ili negativnu ocjenu. Time se „prosuđuje o smislu i značenju djela u historiji". Ako ono što imamo danas posmatramo u tom kontekstu onda nemožemo ne složiti se sa Filipovićem da trebamo spaliti brojne nacionalne i individualne iluzije.

Svjetski duh na nacionalnom planu je oličen u konkretnim ljudima, njihovim idejama i stanjima njihove svijesti. Njegovu historijsku i praktičnu konkretizaciju sagledavamo u slobodi konkretnog svakodnevnog čovjeka. Bosna svojim principom na svom prostoru realizira svjetsku historiju na konkretan način. Politička običajnost, državno uređenje, njena religija/e, umjetnost, filozofija, znanost, njihova/e predođžba/e, obrazovanost čine supstancu njene multilateralnosti.

U vezi s aktuelnim današnjim stanjem Bošnjačke nacije Filipović postavlja pitanje na koje ne moramo imati isti odgovor, a koje glasi: „jesmo li i mi kao narod, kao organizirane političke snage i kao pojedinci, a posebno jesu li naše političke vođe, bili kvalificirani i odgovorni akteri događanja koja su nas dovela na ovu deredžu, ili su to sve bili samo slučajni i prolazni svjedoci zbivanja koji na njih nisu mogli nikako utjecati?“ U odgovoru na ovo pitanje, ali i u samom pitanju, Filipović naglašava da je ishod srpsko-hrvatske agresije na Bosnu i Hercegovinu zavisio pimarno od Bošnjaka kao naroda, njegovih organiziranih političkih snaga i pojedinaca, a posebno od naših političkih vođa. Bitna činjenica u vezi s tim je i to da je multilateralnost Historijskog uma Bosne, o kojoj govori Muhamed Fililović, u velikoj mjeri istisnuta i zapretana iz Historijskog uma Bošnjaka katolika i Bošnjaka pravoslavaca, sada Bosanskih Hrvata i Bosanskih Srba, i da je izvršena unilateralizacija njihovih politika individualne i kolektivne svijesti Historijskog uma Bosne. Multilateralni sadržaj Historijskog uma Bosne i Bošnjaka kao muslimana, katolika i pravoslavaca potisnuli su unilateralnom kroatizacijom katoličkog političkog uma u Bosni i unilateralnom srbizacijom pravoslavnog političkog uma u Bosni, tako da je sama historija, prije svega historija savremene Bosne i Hercegovine, posebno njen komunistički period, proizvela jedno kvalitativno novo stanje Bosanskog Historijskog uma na koje nisu mogli bitno uticati Bošnjaci muslimani kao narod niti njihove političke snage i političke vođe. Manifestacije tog novog Historijskog uma Bosne su srpsko-hrvatska agresija na BiH (1992-1995), srpski genocid Srebrenica (1995.), srpsko-hrvatska etnička čišćenja i koncentracioni logori za Bošnjake (1992-1995.), sada hrvatski zahtjev za hrvatsku

ILUSTRACIJAA DESNO:
Akademik M. Filipović suosnivač i predsjednik BANU-a (2019.)

izbornu jedinicu u FBiH i srpski zahtjev za ukidanjem državnih nadležnosti u tzv. srpskom entitetom u BiH.

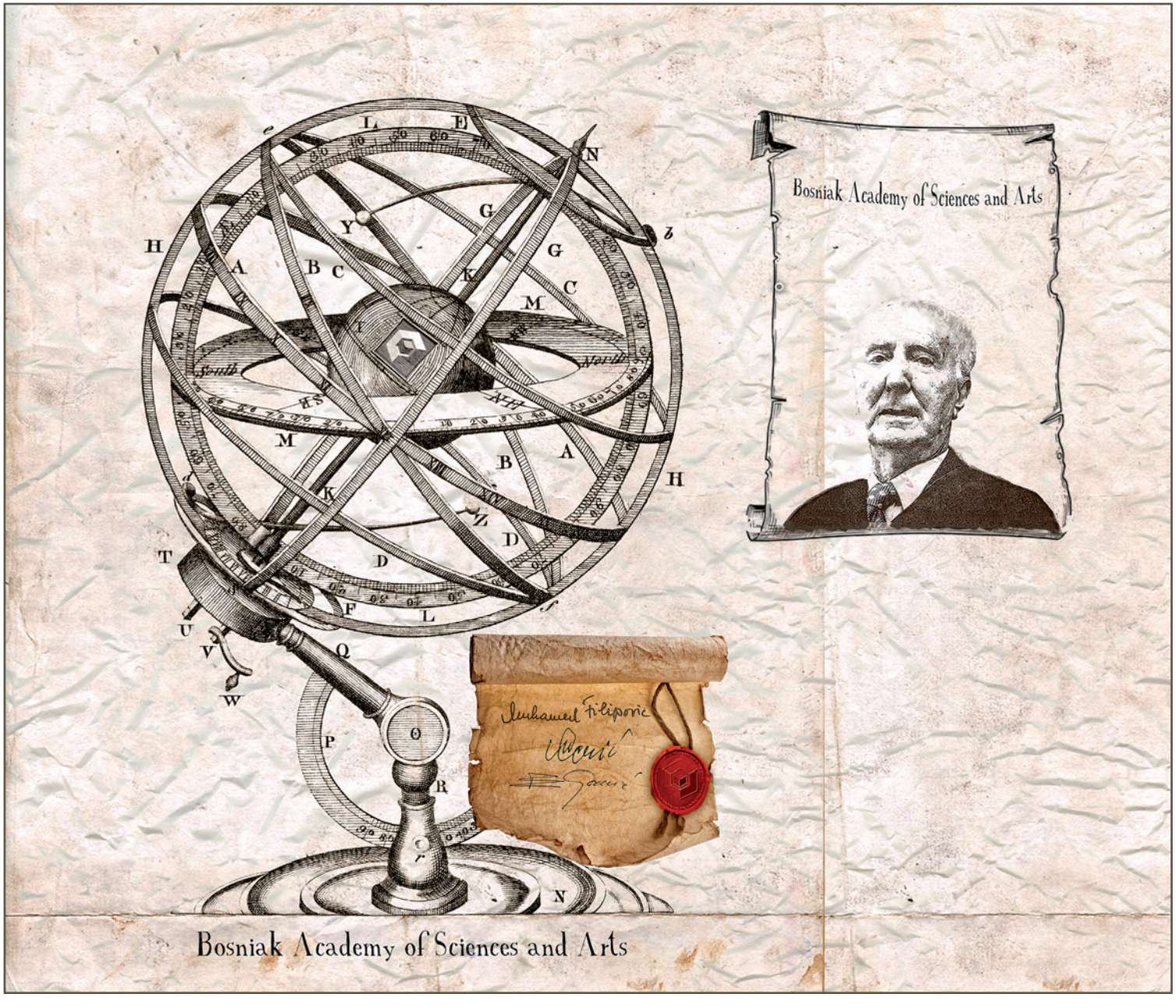
Ove kratke opaske o političkoj filozofiji Muhameda Filipovića završavam s njegovom konstatacijom: „mi Bošnjaci i naša država Bosna i Hercegovina smo se zbog sporosti procesa ujedinjavanja našli u stanju polaganog ali sigurnog propadanja“. Izlaz iz ovog, ipak ne baš tako beznadežnog stanja, je: **Bošnjaci: sapere audem**!

Citirana Literatura:

Vilhelm Vindelband, *Povijest filozofije,* Book&Marso, Beograd, 2007, str.10
Muhamed Filipović, *Bosanski duh u književnosti - šta je to?*, časop. Život, br.1-2, 1967.

Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na Arapskom jeziku,* Orijentalni Institut, Sarajevo, 1996

Muhamed Filipović, *Historija bosanske duhovnosti,* Svjetlost, Sarajevo, 2004.
Vidi: Vladimir Premec, *Odsjek za filozofiju i sociologiju,* Dijalog, br.3-4, Sarajevo, 2011.
Muhamed Filipović, *Kraj bošnjačkih političkih iluzija, Rasprava o uzrocima poraza bošnjačke politike i odgovornosti za njih*, Sarajevo, 2012.

Bosniak Academy of Sciences and Arts
Bosniak Academy of Sciences and Arts

AKADEMIK MIRO JAKOVLJEVIĆ

AKADEMIK MIRO JAKOVLJEVIĆ

POVEZANOST U DUHU BOSANSKOM I HODEGETIKA AKADEMIKA FILIPOVIĆA

Znanost i metafizika, odnosno filozofija duha obično se vide i određuju kao suprotnosti. Znanost proučava materijalni i objektivni svijet, a metafizika govori o transcendentalnom i duhovnom svijetu. Znanost se predočava kao racionalna, objektivna, eksperimentalna. Kod čovjeka uvijek postoje dva poriva, da svijet promijeni prema vlastitim željama, ili da se svijet prihvati takav kakav jest u čemu se koristi intelektualizacijom ili spiritualizacijom. Razum ili intelekt usmjeren je prema vanjskom svijetu i traži ono što je korisno, dok je duh usmjeren prema unutarnjem svijetu i traži smisao. Intelekt ima jedan teorijski i interiorizirani (logičko mišljenje) i jedan praktični (zdrav razum) vid. Teorijski vid duha je znanost, a praktični mudrost, moć samouvjeravanja ili snaga prihvaćanja. Moderna znanost razmišlja po sistemu uzrok i posljedica, a postmoderna znanost više se oslanja na teoriju kaosa i na model sinkroniciteta, što znači da stvari koje se događaju nisu slučajne. U svim znanstvenim i filozofskim disciplinama postoje dva pristupa: teistički i ateistički.

Postoji bitna razlika između moderne i postmoderne znanosti glede njihova stava spram duhovnosti i vjere. Za modernu znanost duhovnost ne postoji kao objekt istraživanja, a za postmodernu znanost duhovnost je važna čovjekova dimenzija postojanja (vidjeti Jakovljević 2008.). Teistički pogled uključuje život poslije smrti, vjerovanje da je duša vječna, da je Bog vječan, da je smrt samo prelazak u jednu drugu dimenziju, dok ateistički pogled to sve isključuje jer Bog ne postoji i nema ništa nakon smrti. Čovjek nije samo „zoon politicon" kako to kaže Aristotel već je po Sokratu, kako piše Dževad Karahasan u svojoj knjizi „Nedoumice" i „zoon metaphysikon, biće obdareno ili prokleto duhom i jezikom". Ovdje se odmah samo po sebi nameće pitanje, kako se moglo dogoditi prokletstvo duhom i jezikom, rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine, kako se bratstvo i jedinstvo pretvorilo u genocid, te kako odrediti pravi put u budućnost. Odgovor na ovo pitanje dobrim dijelom može se naći u fenomenu oblikovanja bosanskog duha o čemu je naš slavljenik akademik Muhamed Filipović posvetio značajan dio svojega intelektualnog angažmana (vidjeti Filipović 1967, 2004, 2005, 2006, 2018.).

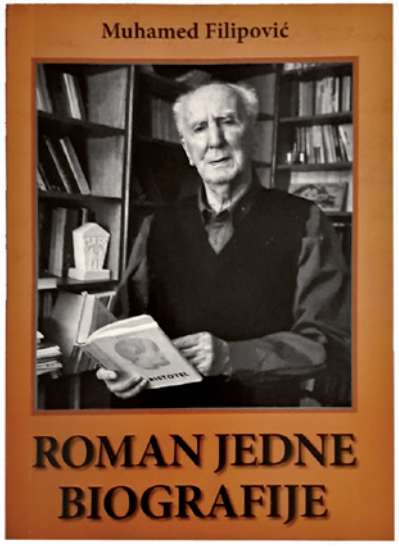

Akademik M. Filipović, promocija "Glasnika BANU" – Svečana sala Univerziteta u Sarajevu; 17. oktobra 2015. godine

Kako bi tekst bio što razumljiviji često je korisna metoda ključnih riječi, a u našem slučaju to su duh i duhovnost, bosanski duh i duh Bosne, hodegetika i kako je prakticira preko pola stoljeća naš slavljenik akademik Muhamed Filipović, otkako je u ožujku 1967. godine objavio tekst „Bosanski duh u književnosti: Šta je to?" s podnaslovima „Pokušaj istraživanja povodom zbirke poezije M. Dizdara 'Kameni spavač', Bosanski duh – bosanska literatura, Bosanski duh poezije Maka Dizdara". Kako je i meni Mak Dizdar od mojih gimnazijskih dana jako drag pjesnik, vjerojatno zahvaljujući Bosanskom duhu sam u Sarajevu, kupio primjerak knjige „Bosanski duh" (četvrto izdanje - Dobra knjiga Sarajevo, 2018.) koju je uredio Mesud Sabitović, pa sam mogao pročitati i „Naknadni post-scriptum".

Polazeći od pitanja bosanskog duha u književnosti otvara se pitanje bosanskog duha općenito u kulturi, umjetnosti, filozofiji, politici, svakodnevnom životu tzv. običnih ljudi.

1. Kratke definicije nekih važnih pojmova

Akademik M. Filipović: "Romana jedne biografije"– prvi dio dvotomnog romana odnosi se na vrijeme od 1929. do 1989. g. Objavljeno 9. maja 2019. godine.

Identitet, kultura, nacija, duh i duhovnost ubrajaju se teorijski neprecizne pojmove i koncepte oko kojih se u cijelom svijetu, pa tako i kod nas, vode velike, često vrlo žučne rasprave, kako intelektualne i znanstvene tako i političke. U svakodnevnom životu i govoru često su ovi pojmovi vrlo zbunjujući i dovode do nesporazuma i diskurzivnih konflikta koji se mogu pretvoriti i u ideološki rat. *Identitet* je povezan s temeljnom ljudskom potrebom za pripadanjem i ljubavlju, a odražava značajke koje određuju posebnost pojedinca (osobni identitet – tko sam ja) ili skupine (društveni identitet-tko smo mi, a tko su drugi/oni) iz perspektive pripadnosti ili različitosti u odnosu na druge pojedince i skupine. Društveni, etnički, nacionalni i kulturni identiteti oblikuju se kroz tri povezana kognitivno-emocionalna procesa, a to su: 1.proces diferencijacije i kategorizacije na nas, njih, i/ili druge; 2.proces identifikacije i definiranja „tko smo mi", „tko ste vi", „tko su oni"; i 3. proces komparacije ili društvene usporedbe nas, vas i njih. Nasuprot stavu o iskonskom, izvornom, jedinstvenom i nepromjenjivom ljudskom i nacionalnom identitetu, karakteru ili duhu nacije je spoznaja da su svi identiteti podložni promjenama, tako da se nacionalni identiteti grade i razgrađuju, rastu i rastapaju, spajaju i razdvajaju… *Kultura* (lat. *colere* – uzgajati, njegovati) predstavlja integrirani sustav stavova, vjerovanja, i obrazaca ponašanja koji su karakteristični za članove društva, a koji nisu rezultat biološkog nasljeđa, već društveni proizvod koji se stvara, prenosi i održava kroz komunikaciju i učenje. Kultura je i društveni i psihološki proizvod jer je čovjek po svojoj prirodi političko biće, „zoon politikon" kako kaže Aristotel, dok je psihološka kultura povezana s kultivacijom duše o čemu je govorio još u antička vremena Ciceron (cultura animi). Prema Terry Eagleton-u (2017) kultura može označavati 1.zbroj umjetničkih i intelektualnih/znanstvenih djela, 2.proces duhovnog i intelektualnog razvoja, 3.vrijednosti, običaje, vjerovanja i simboličke postupke prema kojima ljudi žive, ili 4.cjelokupan način života. Ako se, kako kaže Eagleton, kultura može smatrati svojevrsnim društvenim nesvjesnim, onda

se i duhovnost može odnositi na kolektivno nesvjesne fenomene. *Pojam duhovnosti* obično uključuje tri važne sastavnice ili koncepta, a to su: 1. usmjerenost na nešto što je sveto ili nadnaravno, na Boga ili višu silu, 2. pitanje smisla postojanja i svrhe života, i 3. sposobnost samotranscendencije i povezivanja s nečim većim od sebe što nas čuva i štiti. Prema Peteru Sengeu (2006) biti duhovan znači biti u dijalogu s univerzumom, odnosno u dodiru s cjelinom, imati osjećaj sebe u širem, bogatijem i smislenijem kontekstu života, a duhovna inteligencija je inteligencija duše koja nam pomaže prepoznati i kreirati pravi, autentični smisao života i povezivanja s drugima sa svrhom pomaganja i liječenja. Za razliku od redukcionističke svijesti utemeljene na otuđenosti i odvojenosti, duhovnost je povezana s dubljim poimanjem stvarnosti u kojoj je sve povezano. Ona nam omogućuje duboku transformaciju našega duha i uma, kao i naših odnosa jednih s drugima, ali i sa prirodom. Čovjek po svojoj naravi čezne za nečim vrijednim, dobrim, lijepim, čarobnim, pa i nadnaravnim. Duhovnost u ovom kontekstu označava sposobnost uspostavljanja veze sa svojim istinskim bićem, s božanskim u sebi, kao i prepoznavanja istinski životnih vrijednosti, svrhe i ciljeva, te potrebe za kreativnim povezivanjem s drugima. Specifičnost čovjeka spram drugih živih bića jest u tomu da živi u pluralističkom svijetu raznovrsnih znanstvenih, religioznih, političkih, filozofskih i umjetničkih ideja koje oblikuju i usmjeravaju njegov život. Svaki čovjek ima set religioznih, metafizičkih ili filozofskih uvjerenja koja oblikuju njegovu ili njenu životnu filozofiju i stil života. Ta su uvjerenja izvor životne snage, nade i optimizma ili pak mržnje, straha, pesimizma, očaja... U ovom kontekstu duhovnost je povezana s čovjekovom sposobnošću stvaranja i prihvaćanja ideja koje motiviraju i usmjeravaju njegovo doživljavanje, ponašanje i život u cjelini. Čini se kako je poznavanje i uvažavanje čovjekove duhovne dimenzije i duhovnih zakona u međuljudskim odnosima sve važnije u različitim područjima ljudske djelatnosti od znanosti i medicine do umjetnosti i politike. *Hodegetika* (grč. *hodegetiko* – *hodos:* put + *hegeisthai:* voditi; *hodegeo* – pokazujem put) je pedagoška metoda o moralnom odgajanju, a proučava odgojne procese od moralne anomije u djetinjstvu preko moralne heteronomije do

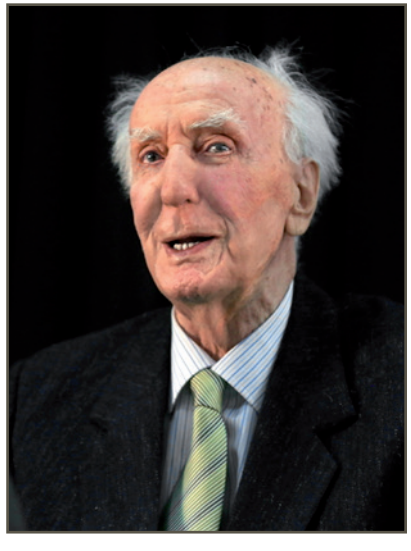

Akademik M. Filipović: "Filozofija jezika I"; Svjetlost, Sarajevo 1987. godine.

moralne autonomije, a koja uključuje i smjernice za bavljenje znanošću, u našem kontekstu duhovnom znanošću (Jakovljević i sur. 2019). Duhovnost nije jedna lijepa priča povezana sa samoobmanom ljudi glede njihove vlastite posebnosti i veličine već istinska dimenzija ljudske egzistencije. Za zdrav duhovni život od iznimne je važnosti duhovno vodstvo u prepoznavanju istinskih vrijednosti i prave svrhe života i otvaranje sebe plodovima Duha da se u nama razvijaju. Ovi plodovi mogu biti u odnosu na samoga sebe: ljubav prema sebi, radost, mir i uzdržljivost; i u odnosu na drugoga: ljubav prema bližnjemu svom, velikodušnost, uslužnost, dobrota, odanost, blagost i strpljivost.

2. Bosna kao čudo povijesti: Iz bratstva i jedinstva u genocid

> Woland: „Mrzi ga, traži ga, ubij ga…! Evo, ja sav ceptim od bijesa, a ti stojiš i buljiš u mene… To je shema utvrđena tisuće godina, zašto iskačeš iz te sheme? Razbiću ti grudni koš, razvaliću njedra tvoje zemlje…! Neka prokulja mržnja i osveta…! Uzvrati!“. Nedžad Ibrišimović: Woland u Sarajevu

Portret akademika M. F. / 2016.

Enver Redžić (1994/2018) piše o Bosni kao „čudu od istorije, jer nad sobom ne priznaje vlasništvo ni velesila ni odmetnika“. U svojemu pokušaju istraživanja povodom zbirke poezije Maka Dizdara „Kameni spavač“ akademik Filipović je 1967. godine prepoznao „duh posebnog bosanskog puritanizma, istjerivanja istine, preganjanja pravde, ispravnosti i časti, za sve što se gine, podjednako pod svim barjacima, koji su se ikad vili nad ovim našim gudurama i dolinama, a pod ovim našim teškim i maglovitim nebom. Radi toga Bosna nikada nije bila podijeljena, razbijena i uništena kao cjelina, kao teritorij, kao tradicija, kao mentalitet i kao duh, ali istovremeno nije nikada bila jedna svjetovna, vojna i politička tvorevina, država ili jedna jedinstvena partija. Uvijek je nju razdiralo to unutarnje njeno vučje, pravdaško, moralističko i puritansko podvajanje, i svaki barjak je u Bosni nalazio nekoga da ga ponese i drži uprkos drugom. I tu nema nekog pravila, feudalna vlastela protiv kralja, crkva protiv heretika, heretici protiv crkve i kralja, kralj protiv crkve, feudalaca i heretika. Turci protiv Bošnjaka, Bošnjaci protiv Turaka,

oba protiv krsta, krst protiv nekrsta, hrišćanin protiv hrišćanina, ovaj protiv onoga, i onaj protiv ovoga, itd. sve do naših dana. I teklo bi to i dan danas, da nismo jednom napokon shvatili da Bosna nije ničija do svoja i onoga koji u njoj živi i koji s njom živi. Na izgled parcijalan i podijeljen, povijesni se duh bosanskog naroda počinje očitovati kao realna osnova jednog naroda i više nacija".

Pisac Miljenko Jergocić pored biste Mehmedalije Maka Dizdara (2015.).

Za različite umjetnike i znanstvenike, ali i obične ljude Bosna je različito čudo. Po Miljenku Jergoviću (2015.) pjesnik Dragoljub Jeknić, u nekadašnjoj Jugoslaviji bivši sekretar Udruženja književnika Bosne i Hercegovine koji je kasnije potonuo u nacionalizam, vjerovao je da je „Bosna neko naročito čudo na koje valja potrošiti pjesmu; pa je napisao sljedeću pjesmu pod nazivom"

Bosna

„Niko ne zna odakle ova Bosna izvire. A sve
je više
u našim mislima, a sve je više u našim
nadama,
a sve je više u našim srcima.
Njenu su glavu tražili, a ko će se u dubinu duša
u dušama našim spustiti.
Njenu su glavu tražili, a ko će iskoreniti
svaku
nadu u nadama našim.
Niko ne zna odakle ova Bosna izvire. A evo
je u
svakoj zvezdi smisla, u svakoj otvorenoj
knjizi svetla,
u svim rečima do korena" .

Pjesma je čitana na obilježavanjima godišnjice ZAVNOBIH-a, o proslavama revolucije, na recitalima u osnovnim školama, itd. Proces promjene osobnog identiteta često se događa s lakoćom i bez moralnih dvojbi kako to piše Samuel P. Huntington (2005)

Naslovnica programa obilježavanja stogodišnjice Maka Dizdara ". Fondacija Mak Dizdar, Sarajevo 2017.

u svojoj knjizi „ Tko smo mi? Izazovi američkom nacionlnom identitetu". Tako su primjerice u Njemačkoj postojali ljudi koji su mladosti bili nacisti, zatim su postali iskreni komunisti, a nakon 1989. godine iskreni liberalni demokrati. Tako su i na ovim našim prostorima gorljivi komunisti i internacionalisti postali vatreni nacionalisti koji su željeli, i na žalost još žele, komadati Bosnu. Po Šaćiru Filandri (1998.) „pitanje: kako uskladiti odnos općeg/bosanskog i posebnog nacionalnog u nacionalno i kulturno složenoj Bosni, uspostaviti bosansko-hercegovačku državnu, političku i kulturnu vlastitost? – nanovo se postavilo poslije političkog 'uvažavanja' Muslimana/Bošnjaka. To je i danas temeljno pitanje bosanskog duha. Ima i onih koji misle da će biti pravo čudo ako BiH opstane kao cjelovita država. Samo po sebi ovdje se postavlja pitanje: Ima li nade za BiH? Kako izbjeći nove ratove? Po svemu sudeći odgovor je u bosanskom duhu, a korisno je pročitati i knjigu Johna Horgana „Kraj ratovanja".

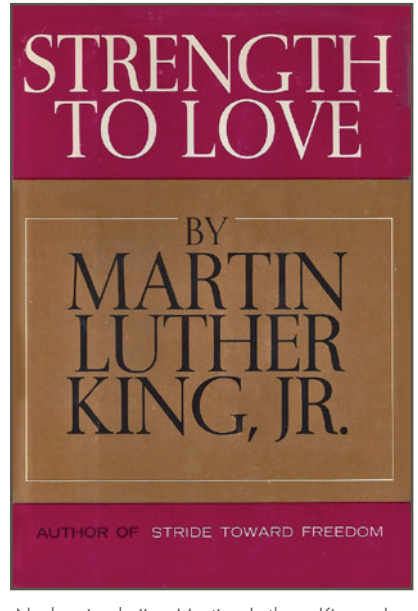
3. **Pazite kojeg vuka hranite:**
Bosanski duh i empatijska civilizacija kao put do istinske cjelovitosti Bosne

„Ako svijet valja dovesti u red, moja se nacija mora prva promijeniti.
Ako se moja nacija mora promijeniti, moj se rodni grad mora prvi obnoviti.
Ako se moj rodni grad mora obnoviti, moja se obitelj prva mora dovesti u red.
Ako se moja obitelj mora dovesti u red, ja se moram ponajprije".
Nepoznati kineski vojskovođa

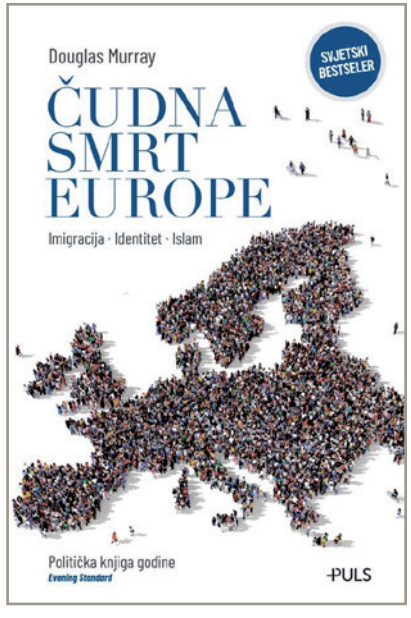
Prema vjerovanju Čiroki Indijanaca u duši svakog čovjeka svakoga dana vodi se bitka koja je nalik borbi između dva vuka. Jedan je vuk dobar, drugi je zao. Zli vuk predstavlja mržnju, bijes, zavist, ljubomoru, pohlepu, egoizam, aroganciju, samosažaljenje, krivnju, laž, lažni ponos… Dobri vuk predstavlja ono što nam daje mir, ljubav, dobrotu, empatiju, nadu, vedrinu, poniznost, ljubaznost, poniznost, srdačnost, darežljivost, vjeru i istinu. Na kraju, kako kaže djed svojemu unuku, pobjeđuje uvijek vuk kojega hranimo. Stoga trebamo voditi računa kojeg vuka u sebi duhovno hranimo, čime, koliko često

i na koji način, jer onaj kojega u sebi hranimo odredit će naš život i zdravlje, naš identitet, karakter i sudbinu.

Prema Martinu Lutheru Kingu Junioru „svaki čovjek mora odlučiti hoće li hodati u svjetlu kreativnog altruizma ili u tami destruktivne sebičnosti". Čovjek je diabolično biće mogućnosti dobra i zla u sebi, on oblikuje kulturu, primjerice kulturu života ili kulturu smrti, ali i kultura oblikuje čovjeka kao pojedinca. Posljednjih desetljeća nudi se kultura koja se temelji na shvaćanju da je čovjek u osnovi sebično biće („opstani, uživaj i produži se") te da je dobar život u potrošačkim zadovoljstvima i materijalnom bogatstvu. Narcističko-ekspanzivnu psihokulturu čine sljedeća vjerovanja: naša je skupina (nacionalna, politička, itd.) superiorna, odabrana, elitna, stranci su potencijalni neprijatelji, naša prava i zahtjevi su iznad prava drugih, životi drugih su potrošna roba, samo ako pomažem svojima, onda sam bolja osoba, vodimo računa isključivo o svojim interesima. U svojoj knjizi „Sebično društvo" Sue Gerhardt piše „kako smo zaboravili voljeti jedni druge u ime zgrtanja novca". S druge strane sva najveća postignuća čovječanstva temelje se na altruizmu i empatiji . Čini se u današnjem „složenom svijetu programiranog kaosa" odvija se „metafizička drama o dobru i zlu". Prema Aleksandru Solženjicinu, koji je i sam bio u Gulagu, crta koja razdvaja dobro od zla ne ide između različitih skupina država, klasa ili političkih stranaka – nego poprijeko kroz svako ljudsko srce. Bivši američki predsjednik Obama u više navrata je kazao da je za Ameriku veći problem empatijski deficit nego ekonomski deficit. Prema Obami „živimo u kulturi koja odvraća od empatije, kulturi koja nam prečesto kaže da je najvažniji cilj života biti bogat, mršav, mlad, slavan, siguran i dobro se zabavljati". Za mnoge psihologe, filozofe, sociologe, i druge humanistički orijentirane intelektualce empatija je ideal koji ima moć pokrenuti duhovnu revoluciju i tako preobraziti i preoblikovati naš život i dovesti do dubokih i pozitivnih društvenih i civilizacijskih promjena (Krznarić 2014, Jakovljević 2014, 2016, 2018.). Civilizacija je pokušaj da se obuzda psihopatska, nasilna i osvetoljubiva strana ljudske prirode, a promoviranjem altruističko-humanističke psihokulture može se

Naslovnica knjige Martina Luthera Kinga, Jr.:
"Strength to Love".
NY: Harper & Row, New York 1963.

Naslovnica knjige Douglasa Murraya: "Čudna smrt Europe - Imigracija, indentitet, islam". Egmont publishing, Zagreb 2018.

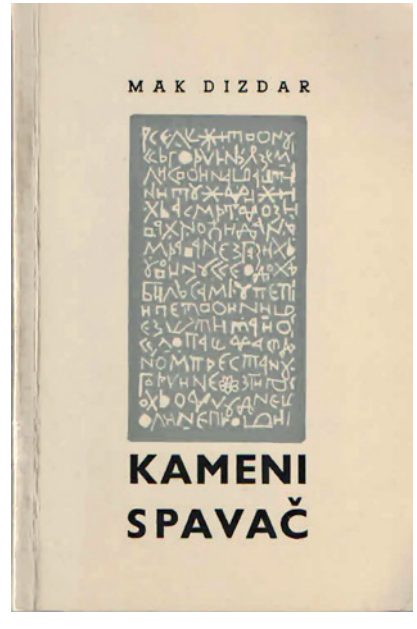
pridonijeti izgradnji civilizacije ljubavi i mira. Altruističko-humanističku orijentaciju karakteriziraju sljedeća vjerovanja: svi su ljudi vrijedni i jednaki u ljudskim pravima,; stranci su potencijalni prijatelji; nijedna skupina nije iznad drugih; svaki život je svetinja; ako pomažem drugima/strancima to me čini boljim čovjekom, treba uvijek težiti miroljubivosti (Jakovljević 2014.).

Knjiga Douglasa Murray „Čudna smrt Europe“ označena kao politička knjiga godine je prema rabinu lordu Jonathanu Sachsu najuznemirujuća politička knjiga koju je pročitao 2017. godine, a to je knjiga o „nekontroliranoj migraciji, propalom multikulturalizmu, sistemskoj sumnji u sebe, kulturnom samoubojstvu i lažljivom političkom vodstvu“. Knjiga završava dvjema vizijama Europe, optimističnom i pesimističnom, koje oslikavaju kontinent u krizi i izbor mogućih sljedećih koraka. Isto tako postoje i dvije vizije budućnosti BiH. Za ostvarenje optimistične vizije korisno je imati na umu dio poglavlja „Obnavljanje našega svijeta“ i „Sve je važno“ iz knjige Desmond Tutu & Mpho Tutu: Knjiga opraštanja – Četverostruki put iscjeljivanja sebe i svijeta: „Nacionalno i globalno imamo izbor: restorativma ili osvetnička pravda. Postoje ljudi koji vjeruju da se nepravda može ispraviti samo ako je počinitelj primoran platiti štetu koju je prouzročio. Oni kažu: oprostit ću ti pod uvjetom da si dobio batine za ono što si počinio, da si platio, i to skupo, za zlo koje si mi nanio. To nije način stvaranja svijeta opraštanja ili put do istinske pravde… Restorativna pravda, s druge strane, počinje od pretpostavke da zločin nije čin protiv države, nego protiv druge osobe i protiv zajednice... Fokus je na dijalogu, rješavanju problema, pomirivanju odnosa, obnovi i zacjeljivanju tkiva zajednice. Restorativna pravda pokušava prepoznati ljudskost u svakome od nas, bilo da smo žrtve ili počinitelji. Restorativna pravda nastoji donijeti pravo iscjeljenje i istinsku pravdu pojedincima i zajednicama. Opraštanje obično nije prisutno u sustavu osvetničke pravde, ali je ključno za sustav restorativne pravde, U tom smislu, opraštanje kaže: 'Dajem vam drugu priliku, nadam se da ćete je iskoristiti da postanete svoje najbolje ja. Ako ne uvedemo opraštanje u obrazac zla koji ste stvorili, ciklus osvete može se nastaviti u

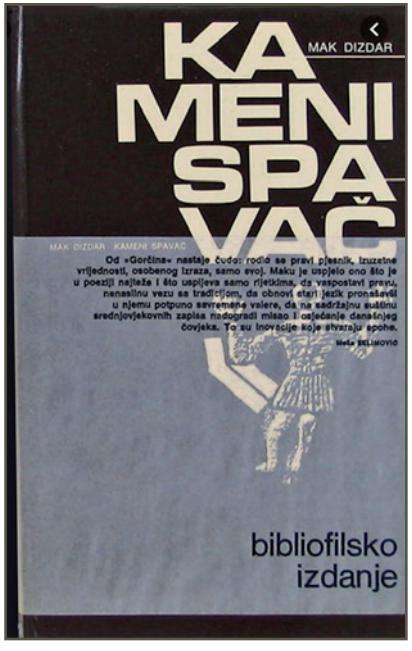
beskonačnost'. Bez opraštanja koje bi prekinulo ciklus povrede i osvete, ostavljamo prostor za obiteljske svađe koje traju naraštajima. Bez opraštanja stvaramo obrasce nasilja i povreda, koji se desetljećima i stoljećima ponavljaju u susjedstvu, u gradovima i među državama". „Nadam se da se nikada neću odreći istine da svaki čovjek ima u sebi sposobnost promijeniti se. Ne možemo stvoriti svijet bez boli. gubitka, konflikta ili povrijeđenih osjećaja, ali možemo stvoriti svijet opraštanja koji nam dopušta da se iscijelimo od gubitaka i boli, i da popravimo naše odnose".

4. **Coda**

Biti duhovan znači biti u dodiru s cjelinom, imati osjećaj sebe u širem, bogatijem i smislenijem kontekstu života, a duhovna inteligencija je inteligencija duše koja nam pomaže prepoznati i kreirati pravi, autentični smisao života i povezivanja s drugima sa svrhom pomaganja i liječenja. Duhovnost ne osuđuje i ne razdvaja, ona uvijek povezuje kroz viši i zajednički smisao, čak i ono što mnogi misle da se povezati ne može. Duhovnost može odigrati vrlo važnu ulogu u oblikovanju zdrave osobnosti, zdravog društva i empatijske civilizacije ako usmjerava na ljubav, zahvalnost, radost življenja, sreću i mir, dok iskrivljena duhovnost ili nedostatak duhovnosti mogu pogodovati razvoju duševnih poremećaja, mržnje, terorizma, ratova i raznih drugih oblika zla. Dok razmišljam o svojemu djetinjstvu i mladosti koje sam proveo u Sarajevu i autentičnom bosanskom duhu kod svojih komšija, prijatelja, drugova iz škole i fakulteta mogu prepoznati cijeli niz pozitivnih karakternih osobina: miroljubivost, tolerancija, uvažavanje drugoga i njegovih potreba, pravičnost, istinoljubivost, dosljednost i principijelnost, samokontrola, ustrajnost, iskrenost, samokritičnost, humanost, skromnost, poštenje, altruizam, druželjubivost, kolektivizam, solidarnost, hrabrost, odgovornost, disciplinirano, samoinicijativnost, radinost, dostojanstvenost, uzvišenost, ljubaznost, plemenitost, samopožrtvovnost, darežljivost, trpeljivost. Nikada neću zaboravi riječi hodže Brade

Naslovnica knjige Maka Dizdara: "Kameni spavač" – prvo izdanje. Veselin Masleša, Sarajevo 1966.

Naslovnica knjige Maka Dizdara:
"Kameni spavač".
Veselin Masleša, Sarajevo 1970.

iz Hrasnice koji je jednom prilikom mom ocu rekao „Ivane, dobar si čovjek k'o da si Musliman". Odrastao sam u uvjerenju da biti Musliman znači biti dobar čovjek. Kasnije sam saznao za citat iz Kurana „ Svaki je čovjek na gubitku, osim onoga koji čini dobra djela….". Kad se govori o bosanskom duhu zgodno je prisjetiti se i drevne kineske mudrosti: „Inteligencija bez ljubavi čini te nastranim. Pravednost bez ljubavi čini te nepomirljivim. Diplomacija bez ljubavi čini te licemjerom. Uspjeh bez ljubavi čini te oholim. Bogatstvo bez ljubavi čini te pohlepnim. Smjernost (podložnost) bez ljubavi čini te pokornim. Siromaštvo bez ljubavi čini te arogantnim. Ljepota bez ljubavi čini te smiješnim. Autoritet bez ljubavi čini te tiraninom. Rad bez ljubavi čini te robom. Jednostavnost bez ljubavi čini te manje vrijednim. Zakon bez ljubavi je ropstvo. Politika bez ljubavi čini te sebičnim. Život bez ljubavi nema nikakva smisla".

Osim što me s akademikom Filipovićem povezuje interes za bosanski duh, povezuje me i ljubav i poštovanje za poeziju Maka Dizdara od mojih gimnazijskih dana pa mi se čini zgodnim citirati:

„**Zapis o Zemlji**"
Mak Dizdar

Pitao jednom tako jednoga vrli pitac neki:
A kto je ta šta je ta da prostiš
Gdje li je ta
Odakle je
Kuda je
Ta
Bosna
Rekti
A zapitani odgovor njemu hitan tad dade:
Bosna da prostiš jedna zemlja imade
I posna

I bosa da prostiš
I hladna i gladna
I k tomu još
Da prostiš
Prkosna
Od
Sna“

Predrag Finci, suvremeni bosanskohercegovački filozof i pisac „mislio je da je umjetnost srž svega i da su umjetnici najznačajniji ljudi na svijetu. Jedan od trojice njegovih omiljenih pisaca iz Sarajeva koji su na njega kao osobe, ali i svojom poetikom djelovali bio je Mak Dizdar, pa ovdje navodim dio iz njegova teksta Emigrantska slikovnica – knjiga u nastajanju, Motrišta, ožujak-lipanj 2019., str. 9-10:

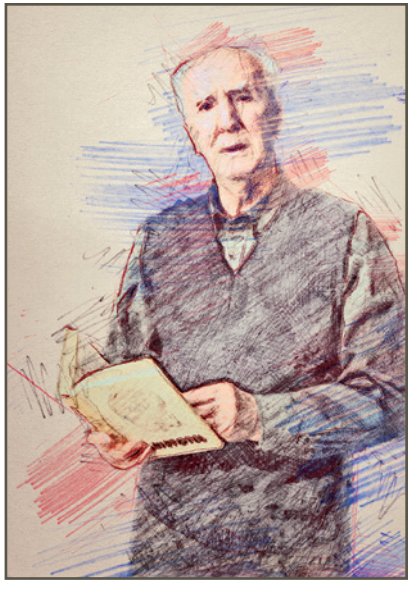
„**Otkuda sam?**“

„Pitao me tako neki odakle sam a ja njemu to vam je znate tamo jedna unutarnja zemlja u sebe skrivena uvučena dobra tajnovita prepoznaju je po belaju ja po nježnom sjećanju vi po ratu onom prvom ja otišao zbog rata onog poslije ima svaka bogomolja ljudi pitomi ali ljuti ratnici dobri ali u nevolji grubi sklanjaj im se s puta zapetljana priča ne znam koliko će vas sve to zanimati ja pamtim da se s mog prozora vidjela planina kroz koju je davno tutnjila lokomotiva a tetka bi se zagledala u jednu točku kazivala kada je nebo tu crveno bit će kiša to naučila od svog oca on od svog oca a onda on od svog oca onda kada poče već prvih dana otud s brda granata popucaše prozori kroz njih hladan vjetar sve hladniji a te godine oštra zima sve mi se čini nikad duža ostade mi tamo zemlja u njoj moja molitvena pjesma zaleđen osta trag mene mog davnog života“.

I tako osta trag poezije Maka Dizdara koji povezuje u bosanskom duhu i duhu Bosne akademika Muhamedu Filipoviću, Predraga Fincija, mene i sve nas ovdje i sve one koji vole dobru poeziju.

Naslovnica knjige Maka Dizdara:
“Kameni spavač”.
Fondacija Mak Dizdar, Sarajevo 2017.

Portret akademika M. F. / 2012.

I na kraju u pjesmi „Modra rijeka“ Mak Dizdar nam poručuje

„Ima jedna modra rijeka
Valja nama preko rijeke“

dok u pjesmi „Opomeni“ Antun Branko Šimić kaže:

„Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda

Pusti
Da cijelog tebe prođe
Blaga svjetlost zvijezda

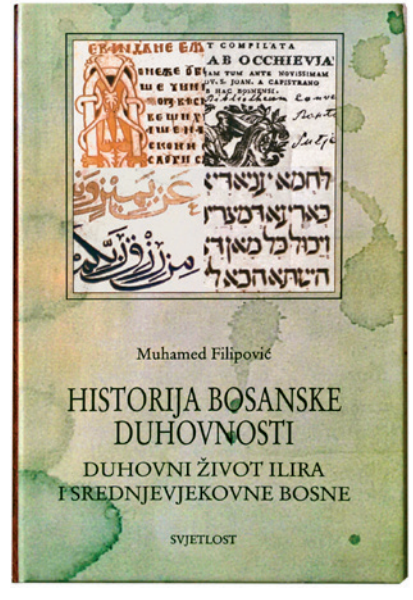
Da ni za čim ne žališ
Kad se budeš zadnjim pogledima
Rastajao od zvijezda
Na svom koncu
Mjesto u prah
Prijeđi sav u zvijezde“

Akademik Muhamed Filipović na svojemu putu preko modre rijeke prešao je sav u zvijezdu bosanskog duha pokazujući put duhovnog bogatstva i intelektualnosti, duha koji ga povezuje sa svim onima koji vole BiH i nose je u svom srcu. Nadajmo se da će bosanski duh potaknuti građane BiH da s mnogo entuzijazma i ljubavi grade empatijsku civilizaciju u kojoj su tri nacije jedna drugoj blagoslov, u kojoj se različitosti međusobno nadopunjuju i komplementarno povezuju u izgradnji zajedničke humanističke kulture i bolje budućnosti za sve građane BiH. Kao hrvatski koordinator akcije „Humanitarni putovi mira i ljubavi za pomoć Bosni i Hercegovini“ 1994. godine priželjkujem da ova knjiga pridonese istinskom opraštanju, pomirenju i novom zajedništvu Srba, Bošnjaka i

Hrvata u Bosni i Hercegovini. Isto tako priželjkujem doprinos ove knjige i u izgradnji empatijske civilizacije na prostorima BiH i cijele bivše Jugoslavije i boljoj budućnosti svih naroda i narodnosti u duhu boljeg razumijevanja, prijateljstva i suradnje.

Literatura:

1. Eagleton T: *Kultura.* Biblioteka Book marker. Naklada Ljevak, Zagreb, 2017.
2. Filandra Š: *Bošnjačka politika u XX. stoljeću.* Izdavačko poduzeće „Sejtarija" Sarajevo, 1998.
3. Filipović M: *Historija bosanske duhovnosti,* 1-4, 2004.
4. Filipović M: *Prilozi za historiju duhovnog života na tlu Bosne i Hercegovine,* Svjetlost, Sarajevo, 2005.
5. Filipović M: *Bosanski duh lebdi nad Bosnom,* Prosperitet, 2006.
6. Filipović M: *Bosanski duh u književnosti – Šta je to?* U Sabitović M (priređivač): *Bosanski duh.* Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.
7. Finci P: *Emigrantska slikovnica - knjiga u nastajanju.* Motrišta, časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja 106-107; ožujak-lipanj 2019., str. 9-10.
8. Horgan J: *Kraj ratovanja.* Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2014.
9. Hungtington SP: *The challenges to America's National Identity. Simon & Schuster,* New York, 2005.
10. Jakovljević M i sur.: *Duhovnost u suvremenoj medicini i psihijatriji – Dileme i izazovi.* Pro Mente d.o.o., Zagreb, 2010.
11. Jakovljević M i sur.: *Duševno zdravlje, kultura i društvo – Psihijatrija pred izazovima.* Pro Mente d.o.o., Zagreb, 2014.
12. Jakovljevic M: *Public and global mental health promotion for empathic civilization: A new goal od Psychiatria Danubina.* Psychiatr Danub 2016; 28:312-4.
13. Jakovljevic M & Tomic Z: *Global and public mental health promotion for empathic civilization.* Psychiatr Danub 2016; 28:323-33.
14. Jakovljevic M: *Psychiatry and religion: From divide to dialogue and creative synergism in the search or humanistic s and global mental health promotion.* U Kurjak A & Chervenak FA (eds), McCullough LB & Hasanović A (co-eds): *Science and Religion – Synergism not Scepticism,* 352-370. Jaypee Brothers medical Publishers LTD, New Delhi, London & Panama, 2018.
15. Jakovljevic M, Masic I, Ostojic Lj, Bevanda M & Begic E: *Medical hodegetics – almost forgotten art and science of upbringing medical doctors.* Medicina Academica Mostariensia 2018; 6:2-8; special edition of Psychiatria Danubina 2019; 31(suppl 1): 2-6.
16. Jergović M: *Odakle ova Bosna izvire – Jedna pjesnička antologija iz 1971.* https://www.jergovic.com 2016
17. Krznarić R: *Empatija – Temeljna kvaliteta za ostvarivanje revolucionarnih promjena u 21. stoljeću.* Planetotopija, Zagreb, 2014.
18. Sabitović M (ur): *'Bosanski duh'* - četvrto izdanje. Dobra knjiga Sarajevo, 2018.
19. Senge PM: *The Fifth Discipline – The Art and Practice of learning Organization.* Random House & Bussines Books, 2006.

Akademik M. Filipović:
"Historija Bosanske Duhovnosti" – 1- 4.
Svjetlost, Sarajevo 2004. godine.

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

AKADEMIK GALIB ŠLJIVO

AKADEMIK MUHAMED FILIPOVIĆ I NJEGOV DOPRINOS HISTORIJI BOŠNJAKA

Rezìmē
Akademik Muhamed Filipović je u svojim javnim nastupima i u više naučnih radova ukazivao na ulogu stanovnika Bosne i Hercegovine u svojoj postojbini i susjednim državama, a posebno u odbrani njenih granica, bilo da je riječ o administrativnim ili državnim granicama. U ovom radu autor je izdvojio one ličnosti i događaje na koje se profesor Filipović usredsredio i pokazao odlučnost Bošnjaka da ne dozvole rasparčavanje domovine i to prezentirajući historijske izvore prvog reda, posebno diplomatsku građu u period od sredine XIX stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine. Nema sumnje u to da je Ejalet Bosna (od 1865.Vilajet Bosna) ušao sferu interesovanja Austrije, Rusije, Francuske, Engleske i Italije kojima su se pridružile Srbija i Crna Gora u namjeri da se dokopaju njene teritorije ili ostvare uticaj koji će im to omogućiti.

Ključne riječi: Ćamil-paša, Aleksandar Semjonovič Jonin, Risto Jeić, Aziz-paša, Apolinarij Petrovič Butenjev, Risto Jovičić, Julius de Jaxa Dembicki, Matija Ban, dr. Muhamed Filipović, Ahmed Dževdet-paša, Šerif Osman-paša, Osman-paša Sulejmanpašić, dr. Otto Blau, Konstantin Dmitrievič Petković, Cezar Durando, Mensdorf Pouilli, Huršid-paša, Mostar, Sarajevo, Tuzla, Banjaluka, Andrija Brlić Mažuranić, Jevgraf Romanovič Ščulepnikov, Emanuel Rösler, Bernhard Rotenlöwen Rechberg.

AKADEMIK GALIB ŠLJIVO

Muhamed Filipović bosanskohercegovački je akademik, filozofski pisac, teoretičar, esejist i jedan od značajnijih bosanskohercegovačkih filozofa. Akademik, prof. dr. Muhamed Filipović, ovih dana navršava 90 godina, a od 1960. godine, od kada je doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, dakle, punih šestdeset godina neprestano je prisutan u javnom životu Bosne i Hercegovine kako bi svojim znanjem uticao na promjene u svijesti stanovnika, posebno Bošnjaka: o svom porijeklu, historijskom bitisanju i potsjećao na mukotrpno pređeni put i u historijskom znanju ostavio neizbrisiv trag. Upravo on je na Prvom saboru bošnjačkog pokreta (Sarajevo, 21. maj 2017.godine) formulisao program Bošnjaka za naredni period. U formulisanju prekretnice u zaustavljanju rapidnog podcjenjivanja, negiranja i svakovrsnog omalovažavanja Bošnjaka kao naroda došlo je do punog izražaja njegovo fenomenalno

znanje historijskog razvitka Bosne i Hercegovine i uloge Bošnjaka u očuvanju svoje domovine, te zaista neuporedivom odbranom njenih granica u vrlo čestim ratovima ukazivao na put kojim treba da se okupe Bošnjaci i napokon zaustave neprijateljsko i zlonamjerno nipodaštavanje Bošnjaka kao naroda, njegovog jezika, kulture i svih onih osobina kojim su se Bošnjaci odlikovali u „Bosni kao zemlji slobode".*1

Od sredine XIX stoljeća: „Uništenjem plemstva i zavođenjem administracije u Bosni i Hercegovini, kojom se neposredno uticalo iz Carigrada, Austriji su u suštini otvorena vrata za mnogo veći i agresivniji rad u tim pokrajinama, koje su već od 1853. godine deleko više vezane za buduće imperijalne planove Austrije, nego tri ili četiri godine prije toga". Poslije Omer-pašinog pogroma muslimanskog plemstva, Bosna i Hercegovina su dospjele pod posredniji uticaj centralnih vlasti u Carigradu, ali su istovremeno u mnogo većoj mjeri postale i predmet interesovanja, računa i planova velikih sila".*2

U sagledavanju sveopćeg položaja Bošnjaka, Muhamed Filipović je sa sjetom konstatovao: „Neće nam niko reći da smo mi bili kompletno i vrlo aktivno društvo i da smo pet stotina godina bili kruh i sol ove zemlje, da nismo imali unutarnjih etničkih i religijskih sukoba, nakon što je zadnji takav sukob bio izveden u režiji Vatikana krajem postojanja Kraljevine Bosne. Neće oni reći, mada bi bilo moguće: „Vi muslimani, koji ste bili vladajući sloj u Bosni za pet stotina godina, ali ste, unatoč činjenici da ste bili istovjernici sa Osmanlijama, ovu zemlju sačuvali kao zasebnu i jedinstvenu zemlju, a sebe kao Bošnjake, a nama kao katolicima i pravoslavcim i ostalim njenim stanovnicima, omogućili ste da u njoj preživimo i da se razvijamo shodno ukupnim mogućnostima tog vremena i našim potrebama, ništa manje intenzivno od vas".*3

Nepogrješivo je ukazao na uzroke nepovoljnog položaja Bošnjaka, posebno u najnovije doba: „Političari govore ono što se od njih očekuje, ali ono što oni govore u odnosu na nauku o historiji njih ne obavezuje, oni ne rade prema istini, nego prema interesima, a prije svega interesima svoje stranke i svojim ličnim. Naučnici su, međutim, vezani istinom, pa makar ona bila i neugodna. Stoga nas naučnike može samo muka natjerati

*1 Omer Ibrahimagić, *Dejton = Bosna u Evropi: pravna suština Dejtona.* Sarajevo 2001. Autor donosi istraživanje prof. Marka Vege, koji navodi: „Bosanski diplomatski spisi poslije 1322. godine često potiskuju naziv Humljani, Zahumljani i upotrebljavaju ime Bošnjaci za podanike Humske Zemlje. Ponekad isto čine i Dubrovčani u raznim zgodama. U pismu pape Urbana V, pisanom bosanskom vikaru Bartolomeju 13. 12. 1368, stoji izraz bosanska nacija. Ovdje se misli na pripadnike bosanske države, na domaće ljude".

*2 Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo 1977., 180.

Portret akademika M. F. / 2014.

*3 Muhamed Filipović, „Husein-kapetan Gradaščević i njegov pokret u povijesti Bosne". Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine. *Zbornik radova sa naučnog skupa 'Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradaščevića u borbi za autonomiju Bosne i Hercegovine'* (Tuzla, 3. 2. 2006. godine). (dalje: M. Filipović, *Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradaščevića...*). Gradačac, 2007., 18.

u politiku, a svako kome je stalo do istine i kome je ona neki kriterij u djelovanju, bježi od nje samo ako je pametan i pošten u nauci. Ali treba reći da, ako se nešto u nauci utvrdi kao istinito, onda bi to moralo biti poštovano i u politici".*4

Nerijetko on je analizirao položaj Bošnjaka u Osmanskom carstvu: „Tursko carstvo mi Bošnjaci smo smatrali svojom državom. Zašto, jer ono nije bilo tursko, ono je bilo osmansko, univerzalno, nije bilo problem kojeg si etničkog porijekla nije bilo tada nacija kao danas, nije bilo bitno kojim jezikom govoriš, pa čak nije u određenom vremenu nije bilo bitno da li si musliman ili nisi. Carstvo je bilo dovoljno široko da je propuštalo ljude od sposobnosti i kvaliteta bez obzira na njihov etnički identitet ili čak vjeru. Mi, Bošnjaci, smatrali smo to carstvom svojom državom, identični smo bili po kulturi sa njim, naši preci smatrali su da su čak bolji muslimani od Turaka, da predstavljaju bedem koji brani veliku tvorevinu islamske civilizacije i kulture, pa su ulagali sve napore da je održe i ponosili su se da su je održali. Sa pravom je naglašavao: ali mi nismo bili Turci i nikada nismo svoju zemlju Bosnu prestali smatrati svojom i nikada je nismo smatrali turskom zemljom i zemljom Turaka, nego zemljom Bosanaca. Ovu misao upotpunjujemo i rečenicom koja se često mogla čuti kod Bošnjaka: Bosna je lav koji čuva kapije Stambola. Koliko je Muhamed Filipović bio uvjeren u povezanost Bošnjaka u očuvanju Osmanlijskog carstva veoma slikovito je uporedio ovim riječima koje su svima jasne i ne ostavljaju sumnju u njenu nespornu istinu: „Tradicija je korijenje koje puštamo u zemlju, tj. u našu historiju iz koje izničemo, da nas drži, hrani i čuva. Ona je kao hrast. Hrast ima duboke korijene i bure mu ne mogu naškoditi, ali jablanu ili vrbi mogu, jer imaju plitke korijene".*5 Muhamed Filipović je time naglašavao da se ne treba stidjeti konzervatizma. „Jedna je stvar društveni konzervatizam i zatvaranje prema drugim ljudima, a druga je uvjerenje da tradicija ima smisla, da ima značajnu funkciju i da doprinosi profilaciji ljudi i njihovog života. Ustvari da se generacijama ne završava i njihov doprinos u razvoju posebno nacije. Zato je naglasio da su naši preci bili pametni i dalekovidi ljudi kao što su bili Huseineg Gradačščević. Tuzlići, Fidahići, Zlatari, Teskeredžići, Miralemi,

*4 M. Filipović, *Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradaščevića*, 19.

Portret akademika M. F. / 2017.

*5 M. Filipović, *Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradaščevića*, 22.

Đumišići, Džinićio, Filipovići, Kulenovići, Biščevići. I sâm Muhamed Filipović baštini veoma razgranatu begovsku familiju. Muhamed Filipović je u razgovoru sa Skenderom Kulenović koji je rekao „kako su Filipovići i Kulenovići međusobno toliko povezani da nema Kulenovića koji u pedigreu nema djeda ili nenu iz porodice Filipovića i obratno i da su svi isti, Muhamed mu je odgovorio da je tačno da su Filipovići i Kulenovići veoma bliski rođaci povezani stotinama niti i krvnog i tazbinskog srodstva i da su u mnogim osobinama veoma slični, ali da se ipak u nečemu bitnom razlikuju, a to je da Filipovići imaju instikt koji ih goni da svi idu uvijek u istom smjeru, tj. po pravilu kud prvi tu i zadnji, da imaju pravu krajišku socijalnu disciplinu.*6

Potpisnik ovih redova je dugogodišnjim i sveobuhvatnim istraživanjima historije Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću u prilici da prati sve događaje koji su potresali Bošnjake u prvom redu od njenih susjeda pretendenata na njenu postojbinu. Da istaknemo samo odsjek njene historije kad su Bošnjaci neviđenom hrabrošću odbranili granice Bosne u Banjalučkom boju*7 ili u Dubičkom ratu*8; Bošnjaci su uspjeli da se odupru brojno neuporedivo većoj austrijskoj vojsci i bez pomoći redovne sultanove vojske poručivši sultanu da će braniti Bosnu jer oni nemaju druge domovine osim Bosne, i odbranili su je. Čak su odbili sultanovu ponudu, da ako ne uspiju odbraniti Bosnu, neka dođu u ogromno Carstvo i on će ih smjestiti i dati izdržavanje. Njeni susjedi su bili uvjereni da Bosnu ne mogu pobijediti ukoliko ne istrijebe Bošnjake i njihove osvjedočene vođe begove. Zato je intervencija Omer Lutfi-paše 1850.-1852. imala je za svoj osnovni cilj slamanje onih viših slojeva u Bosni i Hercegovini koji su se suprotstavljali reformama i koji nisu htjeli da se smire u svom pobunjeničkom raspoloženju. Omer Lutfi-paša je pokazao da se protiv Uzvišene Porte i njenih namjera mogu dizati bune, ali da posljednja riječ mora njoj pripasti. On je zaista smaknuo ili odveo u progonstvo toliki broj muslimanskih prvaka u Bosni i Hercegovini da je to moralo ostati kao krvav pečat na daljoj sudbini te zemlje.

Tako su sredinom XIX vijeka izvršene u Bosni i Hercegovini promjene koje su značile kraj dugog razdoblja njene historije i ulazak u doba novih društvenih

Portret akademika M. F. / 2015.

*6 M. Filipović, „Filipovići imaju tradiciju da brane svoju zemlju.“ Dnevni avaz, 7. septembra 2019. Sedmica, str. 10.

*7 Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737. uzroci i posljedice.* Sarajevo, 2003. 410. Posebno je ova pobjeda imala veliki značaj za tadašnje Bošnjake islamske vjere koji su i do tada živjeli sa svojim komšijama katoličke, pravoslavne i jevrejske vjeroispovijedi. Oni su u ovom boju sačuvali svoj fizički i duhovni opstanak na ovim prostorima. Banjalučkim bojem odgođen je dolazak i uspostavljanje austrijske vlasti na ovim prostorima za skoro 150 godina.

*7 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1788.-1812.* Banjaluka, 1992. 112. Austrijski uhoda je saznao da su u februaru i martu 1789. godine stigla u Travnik tri sultanova fermana koja od riječi do riječi sadrže ovo: „Ja vam ne mogu poslati pojačanja u ljudstvu, ali ću poslati ako vam treba municije, hrane i novca, no ljude vam ne mogu poslati jer sam sa svih strana okružen neprijateljima, branite se kako i koliko možete i u slučaju da se više ne možete braniti napustite svoju domovinu, dođite meni i ja ću vam dati kuće i izdržavanje“. Ovo je Bošnjake pogodilo. „Bošnjaci su odgovorili da će se boriti do posljednje kapi krvi i neće nikako prepustiti neprijatelju svoju domovinu i svoj imetak, a da su zaprepašćeni sultanovim fermanom kojim im prepušta odluku o odbrani Bosne, pa proklinju i sultana i njegov državni savjet“.

Portret akademika M. F. /2012. № 2.

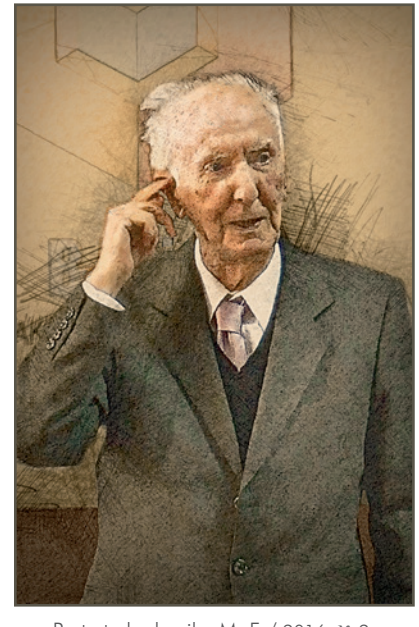
odnosa, u znatnoj mjeri izmijenjenih. Omer Lutfi-pašina intervencija dovela je do slamanja i djelimičnog uništenja muslimanskog plemstva, jer ukoliko je kao klasa i preživjelo Omer Lutfi-pašin pogrom, bosansko i hercegovačko plemstvo je u velikoj mjeri izgubilo svoju fizionomiju, svoje vodeće ljude i političku ulogu. Još pogubnije je to što je poslije završetka Omer Lutfi-pašinog pohoda, Bosna i Hercegovina je postala predmet međunarodne politike zbog sve veće zainteresiranosti evropskih sila za njihove teritorije, kao i za ekonomski prestiž, te vjerski i politički uticaj u njima. Srbija je svoju aktivnost razvila naročito poslije Svetoandrejske skupštine, i to već za vrijeme druge vladavine kneza Miloša Obrenovića (1858.-1860.). Spoljna politika Crne Gore je u vrijeme knjaza Danila postajala sve ambicioznija, posebno kad je bila u pitanju susjedna Hercegovina. Ruske pretenzije nisu se bitno smanjile, jedino je promijenjen metod djelovanja i to uglavnom preko škola i crkava. Velike zapadne sile, na prvom mjestu Engleska i Francuska, suštinski su nastojale da zaštite Osmansko Carstvo od prodora susjednih sila, ali su i Engleska i Francuska u odgovarajućoj mjeri radile i na uspostavljanju svog prestiža u Osmanskom carstvu, uporedo i političkog i ekonomskog; Bosna i Hercegovina im je bila prva na tom putu.

Crna Gora u 1858. godini usmjerila svoju spoljnu politiku na to da pridobije Austriju, Francusku i Rusiju da joj pomognu oko razgraničenja s Osmanskim carstvom, ipak su se u novinama raspredali njeni planovi i u budućnosti, ali i drugih država, pa i njihove pretenzije na Bosnu i Hercegovinu. U Srbskim novinama od 2. avgusta objavljen je poduži članak o tome da i Austrija usmjerava svoje planove na Balkansko poluostrvo. Zato je Austrija ometala širenje i osamostaljivanje Crne Gore, ali i Srbije jer se znalo da one pokušavaju ostvariti svoj uticaj u Bosni i Hercegovini. Francuska i Rusija su podržavale te njihove težnje. „Kad bi se Turska raspala i kad bi se Austrija i Pruska razdvojile, onda bi se i Engleska odvojila, pa bi Srbija pomoću Rusije, a po svoj prilici i Francuske, mogla postati samostalna država koja bi obuhvatila i srodne Bosnu, Hercegovinu i Staru Srbiju. Tada bi od Dunava do Adrijanskog mora sa otprilike četiri miliona ljudi postalo jugoslovensko carstvo

koje bi Austriji strah zadavalo jednako simpatijama koje bi imalo među braćom u Mađarskoj i opasnim simpatijama u Rusiji". Ukoliko bi pak Austrija dobila Prusku za stalnog prijatelja, te ostala i sa Engleskom u prijateljskim odnosima, onda bi joj pri sređivanju turskog nasljedstva „pripala sva zemlja na sadašnjim južnim granicama njezinim u kojoj žive Južni Slaveni." U tom slučaju se ne bi pitalo hoće li Srbija na to pristati. „Bosni će tada suđeno biti da pod sjenkom austrijske zastave pribavlja sebi njemačku prosvetu koja braću njezinu na severu preko Save sad već vode i koja se na toj reci na jugu već utvrđuje, budući da Srbi svoje političke knjige moraju nemački pisati, kada hoće da ih čitaju samo izobraženi ljudi srodnog kolena". A i Njemačka bi morala poželjeti da se Austrija proširi na jug „jedno što će se tim putem Bošnjacima stanje popraviti brže i temeljnije" nego u nekim drugim, „a drugo što je svaki napredak austrijski u onim krajevima i napredak nemačke snage i nemačkog duhovnog života".*9

Jedna nevolja vrlo rijetko dolazi sama, sustižu se neminovne posljedice zbog kojih je došlo do nevolje. Muhamed Filipović je to primijenio na Bošnjake: „U devetnaestom vijeku, kad započinje rasplet odnosa kršćanskih sila i Osmanskog carstva na Balkanu, koje je imalo više etapa, a ustvari će se završiti tek sada, oni su branili svoju zemlju i interese Bosanaca te su zbog toga išli u Srbiju 1806. i 1812. godine". Velike sile su se sukobile upravo oko Bosne i Hercegovine, s podozrenjem su pratile širenje stranih uticaja i nastojale da ih suzbiju, odnosno prate. Austrija je prednjačila jer je prva otvorila Generalni konzulat u Sarajevu, vicekonzulat u Mostaru i konzularne agencije u Banjaluci, Tuzli, Livnu i Trebinju. Za njom je odmah krenula Francuska, a potom Engleska i Rusija. Otvarajući konzulate i tamo gdje nije bilo njihovih podanika i trgovaca, velike sile su pokazale da su Bosna i Hercegovina u mnogo planova. Uništenjem bosanskog i hercegovačkog plemstva i prvaka i zavođenjem administracije u Bosni i Hercegovini kojom se neposredno upravljalo iz Istanbula, Bosna i Hercegovina u većoj mjeri su postale predmet njihovog interesiranja, i računa, a Austriji su u suštini bila otvorena vrata za širi i agresivniji rad u tim pokrajinama

*9 *Srbske novine*. 2. avgust 1858.

Portret akademika M. F. / 2016. № 2.

jer su one već od 1853. postale mnogo vezanije za buduće imperijalne planove Austrije negoli dvije ili tri godine ranije. U ovakvim prilikama Muhamed Filipović filigranskom tačnošću historijskom logikom je zaključio: „Ono što je naša prednost u historijskom pogledu – i što se slaže sa budućnošću kojoj težimo i mi i sav napredni svijet, a to je multilateralno društvo različitih – jeste činjenica da nikada u našoj historiji nismo stali na pozicije nacionalnog separatizma, na poziciju sile i težnje da stvaramo svoju nacionalnu državu“.*[10]

*[10] M. Filipović, *Značaj Pokreta Husein-kapetana Gradaščevića*, 25.

Istakli smo ona mjesta iz historije Bosne i Hercegovine na koja je akademik Muhamed Filipović usmjerio pravac koji ima historija, a mi smo to primijenili na zadnjih sto godina osmanske uprave u Bosni i Hercegovini. Nema sumnje u to da se njegove opservacije mogu potkrijepiti prvorazrednim historijskim izvorima. Ovdje se mora istaći da je poznavanje historije i bosanskog jezika u svim njenim fazama toliko važno da se ono ne može postići ovakvim odnosom u obrazovnom sistemu; poznavanje historije i bosanskog jezika ne može se ničim zamijeniti i upravo u njima se kriju svakovrsne malverzacije. Podsjećam da su još historičari SFR Jugoslavije to posebno naglasili kad se na VIII kongresu (kome je predsjedavao potpisnik ovih redova) donijeli Rezoluciju o odbacivanju plana i programa nastave historije u svim obrazovnim stupnjevima od osnovne škole do fakulteta). Akademik Muhamed Filipović je u toku cijelog života ukazivao na zapostavljanje Bošnjaka i na posljedice koje iz toga proizilaze, ali otkrivao i puteve kojima se to može otkloniti.. Upravo zbog toga je označavan kao najveći živući intelektualac i historičar među bosanskim učenim ljudima.

Portret akademika M. F. / 2017. № 2.

Mnogi autori su donijeli više podataka koji se razlikuju kad je u pitanju odnos između muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva u Bosni, počevši od onih koji su te odnose opisivali vrlo skladnim, pa do onih koji su nastojali da ih prikažu kao krajnje zaoštrene. U prve treba ubrojati Francuza Anri Masijana de Klervala koji je boravio u Bosni 1855. i koji za bosansku aristokratiju piše: „To su plemići u pravom smislu riječi.Neki potiču od loze starih kraljeva, a njihovo elegantno i ponosno držanje, istaknuto ljepotom njihove odjeće moglo bi im obezbijediti mjesto u eliti evropskog društva”. Naišao sam i na ljude

niže klaqse, sasvim časne, ali dostojanstvene, često ljubazne. Jedina mana koju bih možda pripisao muslimanima, a koja mi uostalom izgleda dosta opštom među Bosancima, jeste velika bezbrižnost, sklonost da se bezbrižno živi zadovoljavajući se i sa malim".*11 Druga ocjena potiče uglavnom od hrišćanskih susjeda Osmanskog carstva koji su podgrijavali netrpeljivost između muslimana i nemuslimanskog stanovništva da bi stvarali metež, što je trebalo da doprinese ostvarivanju njihovih ciljeva – da Bosna i Hercegovina postanu njihov plijen. Nesumnjivo je da su i Austrija i Srbija imale u tome glavnu ulogu.

Svoje namjere Austrija, ali i druge države koje su pratile prilike u Bosni i Hercegovini od polovine XIX stoljeća ostvarivale su preko hrišćanskog stanovništva kojeg su podsticale na okupljanje i izražavanje nezadovoljstva osmanskom upravom u prvom redu pomaganjem vjerskih ustanova, davanja državljanstava, zastupanjem pred lokalnim vlastima sve sa ciljem da se osmanska uprava destabilizira u cilju ostvarenja cilja da se Bosna i Hercegovina jednostavnije i bez otpora odvoji od uprave Osmanskog carstva. To je bilo tim lakše ostvariti kada je muslimansko stanovništvo obezglavljeno uništenjem njihovog najuticajnijeg sloja koje je lišeno uticaja, imovine i izgnano iz Bosne. Od tada se može pratiti kako su Austrija, Srbija, Crna Gora i Rusija svojim poticajima podržavale razlike između muslimana i hrišćana, odnosno da se osmanska vlast i njene mjere oslabe i nailaze na otpor u Bosni.

Povlačenjem, Omer Lutfi-paše, omogućilo je popuštanje zategnutosti na granici i rad Ćamil-paše na sprovođenju reformi. On je zatražio od svih muteselima da odmah obnaroduju ferman, kojim osmanska vlada uvodi neke olakšice za hrišćansko stanovništvo. Na osnovu ove naredbe, bihaćki kajmakam sazvao je skupštinu svih dvanaest nahija u Bihaću, na koju su pozvani svi mudiri, članovi šure i predstavnici hrišćana: popovi i knezovi. Skupština je zakazana za 25. februar 1853. godine. Kako su saznali austrijski špijuni, fermanom su proklamirani ravnopravnost hrišćana sa muslimanima, sloboda ispovijedanja vjere, sloboda podizanja crkava i crkvenih domova.*12 Fermanom, koji je donesen u Bihać, 20. februara, regulirani su i odnosi između spahija i kmetova, u tom smislu da gospodar nije mogao otpustiti kmeta prije

*11 I. Kemura, „Bosna i Muslimani u očima jednog posmatrača iz sredine XIX stoljeća". *Glasnik Vrhovnog islamskog povjereništva u SFRJ*. Godina XXXII. 9-10. Sarajevo 1969., 418-424.

*12 *Srbske novine*, 81., 15. juli 1853. 336. *Lloyd* piše iz Bosne početkom ovog meseca: „Da vam pripovedim što veli jedan veliki turski činovnik o tome kako stoji spram korana to što je Porta obrekla izjednačiti Hristijane sa Turcima. Taj je činovnik skoro došao iz Carigrada u Bosnu i efendija je i spada među uleme. Hristijani mu primećuju da će se pomenuto obećanja portino teško moći ispuniti, jerbo se to ne podudara sa koranom. A taj činovnik na to odgovara da nije tako kao što kažu Hristijani, erbo, reče, koran nije samo da nije protivan, nego još zakteva da se Hristijani izjednače sa Turcima. A da bi mu se verovalo što kaže a on se pozove na jedno mesto iz korana, koje ovako glasi: „Ja Muhamed, jesam zajedno sa Marijinim sinom prvi od ljudi; Ja i Marijin sin deca smo jednoga oca, pa osim mene i Hrista nema više nikakvog proroka." Pa kada Muhamed tako stane, taj činovnik zaključivati – sam kaže da je Hristos tako isto kao i on sam, božanstven učitelj i prorok, i kada se po tome nauka Hristova priznaje za nauku, koja je isto tako od Boga kao i Muhamedova, pa dakle priznaje za nauku koja je jednako prava sa naukom Muhamedovom, onda moraju i prosledovatelji Hristovi biti jednakih prava sa prosledovateljima Muhamedovim. To dokazivanje istina vrlo je sofističko, ali je u ovo vreme svakako važno pa zaslužuje da ga čovek i upamti. Osim toga, pozove se okretni efendija i na još jedno mesto iz korana, gde se govori o tome da je Hristos vaskresao pa reče da to mesto ovako glasi: „Svaki narod valja da se ugleda na ono što obožava. Koji narod tako uzradi, taj će se na dan kada bude Bog sudio ljudima, oči u oči gledati sa Bogom. A onaj narod koji osim Boga ispoveda i još neke kipove dopašće ognja koji se nikada ne gasi."

ILUSTRACIJAA DESNO:
Akademik M. Filipović prilikom čina uručenja certifikata redovnom članu BANU akademiku Galibu Šljivi.
20. maja 2017. godine.

isticanja petogodišnjeg ugovora, a uvedeno je i novo oporezivanje, koje se jednako odnosilo i na muslimane i hrišćane. Zbog toga što je bio napadao dubok snijeg, zakazana skupština održana je tek u subotu, 26. februara. Ferman je pročitan na brzinu i bez detaljnih uputstava kako će biti proveden. To je, opet, davalo mogućnost različitih komentara o njemu. Kako u Bihaću, tako je obnarodovan ovaj ferman i u Tuzli. U Tuzlu su bili pozvani mudiri, knezovi i popovi na zbor na kojem je pročitan ferman o ravnopravnosti hrišćana i muslimana. Pošto je pročitan ferman, hrišćanskim učesnicima je upućeno pitanje da li im se čine nepravde. Oni su odgovorili da nema nepravdi i zloupotreba. Jedan učeni alim objasnio je kako se po Kuranu mogu izjednačiti muslimani i hrišćani.*13 Tako je učinjeno i u drugim kajmakamlucima. Da su osmanske vlasti pristupile sprovođenju fermana o izjednačavanju muslimana i hrišćana, uočilo se prilikom sahrane austrijskog generalnog konzula dr. Dimitrija Atanaskovića.*14

Već sredinom XIX stoljeća, prvi je Ćamil-paša zabranio bosanskim hrišćanima da upotrebljavaju ime Srbin. Hrišćani, neujedinjeni, morali su se nazivati, po Ćamil-pašinoj naredbi, grčkim (rum) miletom, a rimski katolici, koji su se do tada obično nazivali Latini, morali su se nazivati katolički milet. Ovo je prvi put da jedan osmanski namjesnik ulazi u nacionalne odnose u Bosni. Da li se u Bosni u to vrijeme počela buditi svijest o nacionalnoj pripadnosti, pa su vladini činovnici nastojali taj proces spriječiti u začetku, ili su oni, na ovaj način, pokušavali spriječiti miješanje Austrije i Srbije u bosanske stvari neposredno pred Krimski rat, nije poznato.*15

Tako su od sredine XIX stoljeća, velike evropske sile naglasile pojačano interesovanje za Bosnu i Hercegovinu. Sredinom XIX stoljeća Austrija je otvorenije pratile ono što se dešavalo u Bosni i Hercegovini što je pokazala osnivanjem svog Generalnog konzulata u Sarajevu, Vicekonzulata u Mostaru te konzularnih agencija u Livnu, Banjaluci, Tuzli, Brčkom i Trebinju. Austrijski konzulati su se međusobno obaviještavali o prilikama u susjednim osmanskim provincijama. Slijedeći Austriju, otvorili su konzulate Francuska, Engleska, Rusija, Italija i Pruska. Koliko su planovi ovih sila o preuzimanju Bosne i Hercegovine učestali proizilazi iz diplomatskih izvještaja.

*13 *Kriegs Archiv Wien, Acta Feldackta*, (dalje: KA W, AFA,)Izvještaj Komande Otočkog graničnog puka, Zavalja, 10 mart 1853. Svakom mudiru je uručen prepis fermana koji je trebalo da pročita u mudirluku.

*14 Kad je generalni konzul dr. Dimitrije Atanasković, inače pravoslavne vjere, usljed bolesti podlegao, sahranjen je po svim običajima svoje vjere: kancelist Soretić o tome je obavijestio Buola Šauenštajna. Posmrtnu povorku predvodilo je 30 lijepo odjevenih valijinih kavaza, iza njih je išla vojna muzika, zatim dvije kompanije nizama, pa đaci i mitropolit sa trojicom sveštenika; odmah iza njih nošeni su krst i crkvena zastava, i šest dječaka katolika sa dvojicom fratara. Pogrebna povorka koju su sa mosta ispred kasarne posmatrali valija, Avni-paša, Abdi-paša, defterdar, visoki oficiri i činovnici prošla je kroz mnoge vijugave sarajevske sokake do pravoslavne crkve.

*15 Galib Šljivo, „Ćamil-paša u Bosni i Hercegovini u 1853. godini (Po vijestima austrijskih izvještača)“. *Balcanika X.* Beograd, 1979., 177-209.

BANU
CERTIFICAT

Grb Bosne pod osmanskom upravom; Bosanski poštanski pečat pod upravom Osmanskog carstva.

U jednom izvještaju austrijskog Generalnog konzulata u Beogradu, Internuncijatura je bila obaviještena da su francuski i ruski konzul razgovarali o poželjnosti da se Bosna i Hercegovina ujedine sa Srbijom. Internuncij je 25. marta 1857. upoznao Edhem-pašu sa tim planovima, na šta mu je on izjavio da je Uzvišena Porta dobila dva pisma iz Pariza u kojima se govori o planovima za ujedinjenje ovih provincija i da je knjaz Danilo pozvan u Pariz u vezi sa tim. Edhem-paša mu je lakonski dodao: „Ovi planovi, kad je bar Beograd u pitanju, nisu ništa novo".

U vrijeme otvorenih sukoba između stanovnika Ejaleta Bosna, uvijek bi se zainteresirane države uplitale. Tako je bilo i kad su razgarali sukobi na hercegovačko-crnogorskoj granici 1858. godine. Ipak su u Mostar neredovno stizale vijesti o okršajima između ustanika i sultanove vojske jer ih nije bilo u junu 1858. godine, ali su zato sve češće bivale vijesti o dolasku novih, istina manjih vojnih formacija, a iz Istanbula je krenuo brod sa vojskom. U Hercegovini su se nalazili 22 bataljona regularne vojske, 20 topova i oko 10.000 bašibozuka. Jonin je obavijestio Butenjeva 30. juna 1858. da je borba na Grahovcu ostavila snažan utisak na bosanske hrišćane, ali ona nije mogla uticati na podizanje ustanka ili izazivanje nemira. Osmanska vojska nije bila na okupu, nego je razvučena po Hercegovini, Krajini, Posavini i na granici sa Crnom Gorom. Kako je pisao ruski konzul Jonin, austrijski agenti su se razmilili na sve strane i rade organizirano. Tako je Luka Vukalović, vođa ustaničkih Zubaca, pisao Brliću u Brod da mu pošalje nekoliko ljudi koji bi bili upućeni u Nevesinje da i u tom kraju izazovu nemire. Sve je ovo Joninu kazao niko drugi nego lično Ivan Brlić Mažuranić, advokat u Slavonskom Brodu, koji je mnogo putovao i obilazio razne krajeve. „Ovaj čovjek je agent austrijske politike". On je upoznao Jonina da je uvjeren kako i rusko poslanstvo radi na podizanju ustanka, a prilike u Bosni je prikazao ovako: u Krajini je narod siromašan i zato su ljudi u velikim grupama bježali u Austriju, jer kako nisu imali ništa od imovine tako nisu mogli ništa ni izgubiti privremenim odlaskom iz Bosne.

Strani špijuni, poglavito austrijski i srbijanski, nastojali su da potiču nerede kako bi osmansku upravu optuživali za nesposobno upravljanje ovom provincijom jer nije

u stanju da organizuje red i mir. Svu austrijsku osmansku granicu naseljavali ljudi koji su nekad bili vojnici i stoga su bez ikakvih teškoća ulazili u Bosnu, a u posljednje vrijeme u grupama dolazili čak do Prijedora i Banjaluke. Njihov vođa je bio neki kapetan Drašković i on je za Bosnu ono što je Karađorđe za Srbiju. Upravo su oni kod Bihaća provalili u magacine žita, porušili mnoge muslimanske kuće i sukobili se sa vojskom, a namjeravali su da podignu i seljake u prijedorskom kraju. Brlić je Joninu pokazao i Draškovićevo pismo koje je uputio krajiškim seljacima, a koje se može smatrati proklamacijom za ustanak. Drašković je u pismu objašnjavao da se Bosna ne može dugo održati u ovim granicama i ovakvim prilikama i zato je potrebno da radi onako kako radi Srbija. Brlić je još upoznao Jonina i sa tim da se iz Austrije unose oružje i željezne vile u Bosnu, ali se požalio da nemaju novca. „Kad bismo imali novca mogli bismo odmah podići hiljadu ljudi u Krajini". Dok bi ova hiljada ustanika došla do Prijedora, njihov broj bi narastao na 4.000, a do Banjaluke i na 10.000 ljudi, dok je osmanska vlada u tom kraju držala samo jedan bataljon regularne vojske. Iskustvo je stečeno u Hercegovini; ustanici su se varakali sa hercegovačkim vlastima, zasipajući ih mnogim zahtjevima da bi se pokorili, ali su to činili samo zato da dobiju na vremenu. Brlić kaže da je „naš plan dobro razrađen. Uvjereni smo da smo u pravu, ali nemamo novca, nemamo oružja". Jonin nije vjerovao Brliću da nemaju novca, nego je on na ovaj način pokušavao da u svoje planove za dizanje ustanka u Bosni uvuče ruski konzulat. Jonin je bio obaviješten da je u borbi u bihaćkoj kajmakamiji bilo dosta ljudi „evropski odjevenih", a kod Prijedora su se već pojavile hajdučke družine koje su napadale muslimanska sela. Brlić je još upoznao Jonina kako su njegovi ljudi „nastojali izazvati ustanak u Posavini, ali su tamo seljaci bogati i ne odlučuju se lako da rizikuju imanje." U Krajini su ljudi siromašni, pa su bježali u Austriju, a kad su ih i tamo tjerali da rade, odmah su se vraćali u Bosnu. To kaže i Brlić: „Mi dobro znamo da će se oni za koju godinu-dvije vratiti u Bosnu i to im ne sprječavamo." Brlić je bio uvjeren da bosanski seljaci uvijek stoje na raspolaganju i da im je potrebno veoma malo obećati pa da se dignu na ustanak. „To su naši organi,

Panorama šehera Sarajeva (Saray Bosna) pod upravom Osmanskog carstva (rekonstrukcija 1697.)

Panorama šehera Sarajeva pod upravom Austrougarskog carstva 1878.

može se reći vojska koja se skita po Bosni u ritama i bez svratišta“. Nije bilo sumnje u to da su neriješeni odnosi između gospodara i kmetova, nemilosrdno vršljanje zakupaca poreza, i agitacije stranaca prouzrokovali nemire u Bosni i Hercegovini, ali da su to stanje koristile i susjedne države da se umiješaju i ostvare ciljeve svoje dugoročne spoljne politike. Ovi uticaji i organizovana agitacija iz susjednih država svakako su doprinosili kod bosanskog hrišćanskog stanovništva uvjerenje u njihovu pomoć ukoliko bi se pobunili protiv domaćih vlasti.

„Oluja koja se nazire iz Srbije prema Bosni nije jenjavala“, pisao je generalkonzul Resler Rehbergu 26. maja 1859. Komandant beogradske tvrđave je obavijestio Kjani-pašu da se na Drini priprema vojna demonstracija protiv Bosne. Kjani-paša je upoznao Reslera da se i u Bosni pripremaju „da pokažu zube“ ako dođe do napada. U Šapcu i okolini je izvršena opšta mobilizacija, ali je i na bosanskoj teritoriji bila drinska strana zaposjednuta vojskom. Muslimansko stanovništvo nije nikako prihvatalo tanzimat u novopazarskoj kajmakamiji i položaj raje je bio teži nego u drugim krajevima Bosne. Ukoliko knez Miloš stvarno naumi da prodre preko Drine naići će na „neželjen doček“, a ako bude na vrijeme obaviješten o obimnim odbrambenim mjerama u Bosni, pomjeriće svoj napad južnije, pa bi mu dobrodošao ustanak u novopazarskom kraju koji bi sigurno podržale Srbija i Crna Gora.*16

Sve ove intrige susjednih država imaju podršku austrijskog Internuncij u Istanbulu koji je procjenjivao da Osmansko Carstvo polovinom 1859. nije više velika sila, pa osmanska vlada nije kadra da na vrijeme otklanja nedostatke koji vode ovo carstvo u sunovrat. Od Jadranskog do Crnog mora mogući su neredi, pa ako do njih dođe proširiće se u toku ljeta. Uzvišena Porta se u svojoj spoljnoj politici oslanjala na Francusku, potom na Englesku, a prema Rusiji je gajila nepovjerenje. Na Porti su imali sigurne dokaze da su u nemire u slovenskim zemljama umiješani strani emisari. Riječ je o srpskim emisarima u Bosni i Hercegovini, ali su se i Francuzi, upućujući svoje brodove u Jadran, zainteresirali za zemlje na Balkanu, pa je internuncij pretpostavljao da Francuzi pokušavaju istisnuti Austriju, ali i uspostaviti prvu liniju protiv neutralne

*16 HHStA W, P.A. XXXVIII, Generalni konzulat Sarajevo, K 132. Resler Buolu. Sarajevo, 24. maj 1859. Velika dževa je dignuta 24. maja 1859. oko pronađenog sanduka oružja u Mostaru koji je upućen iz Sarajeva.

Uzvišene Porte. Internuncij nije vidio snagu u Turskoj koja bi bila kadra da spriječi širenje ustanka jer ona nije imala sposobnih generala i uvježbanih vojnika kao Engleska, Francuska ili Rusija. Od svih osmanskih vojskovođa, jedino se isticao Omer Lutfi-paša, koga je sultan postavio za namjesnika u Bagdadu i tako ga udaljio iz Istanbula. Uzvišena Porta je na taj način nastojala da zaobiđe ovog sposobnog mušira jer nije pripadao sultanovom kruga rođaka. Od ostalih sposobnih ličnosti, to su svakako bili veliki vezir, kapudan-paša, ministar rata i još poneki. Riza-paša je imao veliki uticaj na sultanov saraj, bio je neumoran u radu, ali se po internuncijevom mišljenju nalazio pod prevelikim francuskim uticajem. Njegove lijepe riječi, a mala financijska sredstva kojima raspolaže donosili su nedovoljan uspjeh.

Ščulepnikov se nije zadovoljavao samo time da pridobija svoje istovjernike nego je pokušavao da utiče i na katolike. Resler je vidio kako neki bosanski franjevci, koje je i ranije svrstavao u vatrene zastupnike slavenske nacionalnosti, često odlaze u Šulepnikov stan: „Ne bih se začudio kad bih jednog dana vidio da ovi pobožni ljudi čine pravoslavlju značajnije usluge nego što bi bilo potrebno“. Svakodnevno se uočavalo da raste ruski uticaj u ovim krajevima, ali osmanske vlasti u Bosni gledaju na to kao da nije ni osnovan ruski konzulat, što je po Reslerovom sudu bio neshvatljiv i nedopustiv propust. Ni bosanska vlada ni valija nisu uopšte vodili računa o širenju ruskog uticaja u Bosni. Kad je Resler razgovarao sa Osman-pašom o nedavnoj proslavi koja je izvedena po ruskim običajima, „taj dobri čovjek se čudio“ otkud je ovdašnje sveštenstvo bilo upoznato sa petrogradskim crkvenim obredima, a nije imao pojma da je samo za prva tri mjeseca 1859. godine stiglo preko Beograda 16 sanduka crkvenih i školskih knjiga i razdijeljeno širom Bosne i Hercegovine. Riječ je bila o proslavi 11. septembra, imendana ruskog cara Aleksandra II, na kojoj je pravoslavno stanovništvo učestvovalo u većem broju. U sabornoj crkvi je vršeno bogosluženje po čisto ruskim običajima, a pri tom su se stalno, kao što je običaj u Rusiji, čuli izrazi „naš car“ i „naša carica“. Resler je saznao da Ščulepnikov nema namjeru da bosanske pravoslavce potčini ruskom caru, nego je radio na tome da se od Bosne i Hercegovine i drugih turskih provincija koje su

Osmanski novac, zlatnici kovani u Srebrenici; Kasniji papirni novac poznata kao "groš"

naseljene slavenskim stanovništvom obrazuje nešto slično dunavskim kneževinama, pa da se stave pod protektorat velikih sila, a prvenstveno pod suprematiju Petrograda sa vjerskog stanovišta. U jednom memoaru koji je uradio ruski vicekonzul u Mostaru 1860. godine pod naslovom „Nekoliko reči o Slavenskim narodima u Austriji i Turskoj" opisano je stanje Slavena u tim državama.*17

Prilike u Ejaletu Bosni već krajem 1859. godini su već ukazivale da su susjedne države uspjele da se stanovništvo osjeća nesigurnim tim prije jer osmanske vlada nije vršila vojne pripreme za odbranu. Stanovništvo Bosne je bilo u neizvjesnosti i bilo uvjereno da predstoji rat između Srbije i Bosne, o čemu se šuškalo u kafanama, po sokacima, u dućanima, a sarajevski trgovci su samo o tome raspredali.*18

Valija je 8. novembra 1859. bio obaviješten privatnom vezom da je knez Miloš u Skupštini objavio plan napada na Bosnu kod Zvornika. Rusija je podržala njegov plan, a Francuska mu se nije protivila. Ovaj plan je bio mnogo širi: pošto bi osvojila Bosnu, Srbija je trebalo da dalje osvaja Slavoniju, Hercegovinu i Bugarsku i da tako stvori jednu državu. Valiji je to povjerio čovjek koji je prisustvovao srbijanskoj Skupštini u Kragujevcu, dok je knez u vatrenom govoru objašnjavao svoj plan. Prošlo je mnogo godina, kazao je knez, otkako je oslobodio zemlju ispod turske vlasti, a ništa nije urađeno da se njene granice prošire, pa se knezu učinilo da je za to došao povoljan trenutak. Pitao je skupštinske poslanike da li su spremni da podrže njegov plan po kojem je trebalo ujediniti Srbe u Austriji, stanovnike u Bugarskoj, Hercegovini i Bosni sa Kneževinom Srbijom, što je prihvaćeno sa oduševljenjem. Knez je upoznao Skupštinu sa tim da su njegov plan podržale Rusija i Francuska i obećale pomoć u času kada to bude potrebno. Najprije će srpska vojska prodrijeti kod Zvornika u Bosnu, a potom napasti „tursku i austrijsku Hrvatsku". Valija je ovu vijest primio sasvim ozbiljno i bio vidno zabrinut. Odmah je poslao tatara u Istanbul, a istovremeno je obavijestio vojne komandante u Rumeliji, niškog valiju, mutesarife u Albaniji i Hercegovini, te izdao opširna uputstva zvorničkom kajmakamu. Kao što je bilo poznato, Zvornik je još od proljeća 1859. najavljen kao polazna tačka

*17 HHStA W, Politische Archiv XXXVIII, Konsulat Mostar 1860., K 120 Nekoliko rečiu o Slavenskim narodima u Austriu i Turskoj. Napisao A. G. u Petersburgu (Sa ruskog preveo na srpski Milić Ević).;Drugi slavenski narodi, Bugari i Srbi žive u Turskoj. Gdi e bolje slavenima u Turskoj ili u Austriji? Zapitate Slavenina iz Turske, on će vam otgovoriti, da je u Austriji bolje: „tamo je bar, reći će on, uređeno praviteljstvo, ima suda i suđenja, tamo se neubija čovek gde se sretne kao divljač, ne dolazi mu se u kuću da mu se uzme sve do gole duše, da mu se osramoti žena ili kćer pa da to prođe kao i dva na putu.." A zapitate Slavenina iz Austrie, on će vam otgovoriti: „ Ne, u Turskoj je mnogo bolje, nego kod nas; doduše tamo sude varvari Turci, i kad im na um padne oni čoveka ubiju, obezčaste, oplene, pa se na tom i prođe, ali se to ne čini svakome; što je ko munja, koja pogodi jednog a druge i ne dirne, ali u nas u Austriji, svaki se Slaven muči, istina učtivo ali žestoko mu se u svemu smeta, pazi se na svaki njegov korak, gleda se da bi se kako ponemčio i ako je pravoslavan, to se misli od svake ruke da se pounijati. Ne nama bi u Turskoj mnogo bolje bilo." ; Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговини и Россия. 1850-1865. Документы. Москва, 1985. (dalje: Освободительная борба,). Moskva, 1985., 24-25.Obrazlažući potrebu osnivanja ruskog vicekonzulata u Mostaru, ruski konzul Petkovič u Dubrovniku naglasio da bi mu bio cilj da prati događaje u Hercegovina koja ima važan položaj između Srbije i Crne Gore i austrijskih primorskih krajeva, nastanjena je oko 300.000 Slavena od kojih su dvije trećine pravoslavci, ljudi dobre naravi, hrabri, neobično privrženi pravoslavlju i odani Rusiji.

*18 KAW, KM SM, Brodski kontumac Zemaljskoj Generalnoj komandi. Brod, 3. srpanj 1859.

„srpskim sanjarijama“, a sada je izgledalo da je ta zamisao u provođenju. Mada su bile prorijeđene vijesti o srbijanskom napadu na Bosnu, Osman-paša je 17. novembra 1859. rekao Resleru da su te vijesti potvrđene i sa druge strane. Beogradski muhafiz je pisao Osman-paši da knez Miloš zaista priprema napad na Bosnu, pa je valija naredio da se nadzire granica prema Srbiji, a na granici na Drini je uspostavljen kordon. Zvornik, koji kao što se zna „ima jedno malo predgrađe s druge strane Drine sa imenom Mali Zvornik“, ni u kom slučaju nije trebalo dozvoliti da bude osvojen, ali glavna utvrđenja su izgrađena na lijevoj strani rijeke. Konjičke jedinice su zamijenjene pješadijskim taborom iz Tuzle. Rehberg je tražio od Borovičke, austrijskog konzula u Beogradu da motri na kneza Miloša, a posebno da sazna kakve on savjete dobija iz Rusije i Francuske.*[19]

U Sarajevo su 12. juna sprovedena iz Tuzle osamnaestorica ljudi od kojih su dvojica bila zasigurno emisari kneza Miloša, kako je Osman-paša rekao Ščulepnikovu; među njima se nalazio i Risto Jeić koji je bio u Rusiji, a znali su ga i u ruskoj misiji u Istanbulu. Jedan povjerljiv čovjek posjetio je Jeića u zatvoru i od njega saznao da je u posljednje vrijeme boravio u Beogradu i upoznao kneza Dolgorukova koji mu je predočio kako bi trebalo da se ponašaju Srbi i Bosanci. Iz Beograda je otišao u Šabac i tu se našao sa Crnogorcem Petrom Vukom Nikolićem iz crnoriječke nahije koji je imao ruski pasoš. On mu je predložio da zajedno odu u Gradišku u Bosni gdje ima kuću i neveliko imanje, uvjeravajući ga da je putovanje bezbjedno.

Na put su krenula četvorica, ali su u gradačačkoj nahiji uhapšena dvojica, a dvojica su pobjegla. Prilikom hapšenja, od Riste je oduzeto 30 dukata, 70 srebrnih kopjejki i oružje koje je bilo vrijedno 300 dukata. Risto je tvrdio da nije priznao turskim vlastima da ga je u Bosnu uputio srbijanski knez, nego da svojim poslom putuje po Bosni. Ruski konzul u Dubrovniku Petković je pisao Balabinu iz Dubrovnika 5. juna 1860. da se mora osvrnuti na austrijske tajne planove u vezi sa Bosnom i Hercegovinom. On je saznao da Austrija osim obilatog izdavanja pasoša turskim podanicima, hrišćanima i muslimanima, pridobija ih i na druge načine, pa i laskanjem i novčanim darovima.

*[19] HHStA W, P.A. XIII, GA Konstantinopolj, 1859/31. Rehberg Borovički. Beč, 28. juni 1859.

Sarajevska čaršija 1900. godine

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
BANU

BANU

Ako je vjerovati glasinama, Austrija će uskoro uputiti u Bosnu i Hercegovinu majora Jovanovića, člana komisije za razgraničenje Crne Gore i Turske. Bio je to onaj isti oficir koji je duže vrijeme krstario Bosnom i skupljao podatke o stanovništvu i bogatstvu pokrajine. Kod austrijske vlade je stekao posebno povjerenje jer se razveo sa ženom pravoslavkom, a i sam se odrekao pravoslavlja i prešao na katoličanstvo. Svi imaju isti cilj da privole Bosance i Hercegovce da se dobrovoljno pokore i prisajedine Austriji, a ona je uvećavala garnizone u Dalmaciji i Boki Kotorskoj, pa je u Dalmaciji već bilo 25.000 novih vojnika. Tako je ponovo pokretano Istočno pitanje.*20

U Beču su spremno razmatrali prijedloge po kojima bi Austriji u slučaju diobe Osmanskog Carstva bila osigurana prevlast nad svim krajevima zapadno od linije Vidin – Solun i proširenje vlasti niz Jadransku obalu do Skadra. Fuad-paša je znao da se knez Miloš u Srbiji ne pridržava obaveza koje su potvrđene fermanom iz 1851. godine. Uzvišena Porta nije mogla mirno gledati kako se u Srbiji razvija centar „intriga i manevara" koji će donijeti nesreću Bosni i drugim osmanskim provincijama. U tome su se naročito koristile novine i brošure koje su se štampale u Srbiji. Zato je Uzvišena Porta nastojala da se ne okrnji sultanova vlast, ali i da se ne sužavaju privilegije koje su date srpskom narodu, kao i da odnosi Srbije sa susjednim provincijama ne prerastu u neprijateljstvo. Stoga će Uzvišena Porta utvrditi sa knezom da se Srbija pridržava preuzetih obaveza, a ako to ne uspije, „strpljenje će napustiti Portu". Bila je istina da je književnik Matija Ban bez znanja srbijanske vlade razvio propagandnu akciju među demoralisanim izbjeglicama u cilju da se pripremi ustanak u susjednim osmanskim provincijama. Za njegov Tajni odbor, knez Mihailo je saznao 1860. godine.

Jedino kad su nastali nemiri u Tešnju 1868. dogodilo se to da oni nisu bili izazvani stranim podstrekačima, nego da su najavili svoje nezadovoljstvo pripadnici sve tri vjere ali i predstavnici svih slojeva društva. U Tešnju su se zaista skupili, kako su izvijestile zagrebačke Narodne novine, begovi da se savjetuju kako bi se moglo stati na put zulumu koji im se čini, „i tako skrojiše osnovu da ustanu protiv ugnjetateljah zajedno sa srpskimi kmetovi i rimskimi Bošnjaci, zaklevši ove da jih ne izdadu".*21

*20 Stevan Ignjić, *Užice i okolina 1842-1914*. Drugo dopunjeno izdanje. Užice – Beograd 2011., 63. „Poslije Berlinskog kongresa 1878 opstanak Turaka na Balkanu ozvaničen je u diplomatiji i istoriografiji kao Istočno pitanje." (? G:Š.).

*21 *Narodne novine,* 3. lipnja 1868.; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.* (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854. – 1860.;*). Orašje, 2005., 501-503.

Ipak, najviše je bilo onih nemira koji su bili podstaknuti vršljanjem stranih emisara s ciljem stvaranja općeg nezadovoljstva u ovoj osmanskoj provinciji. Hercegovački mutesarif i nekoliko posavskih mudira izvijestili su valiju da stanovništvo u Bosanskom ejaletu podbunjuju ruski, crnogorski i srbijanski emisari, u šta je bio uvjeren i valija.*[22] Osmanska vlada je isto tako imala podatke na osnovu kojih je za nemire u Bosni i Hercegovini pripisivala stranim emisarima i raznim uhodama koji su po nalozima iz susjednih država podstrekavali nezadovoljne hrišćanske seljake. Zato je nagovijestila da će uputiti u Bosnu dvojicu mufetiša Edhem-pašu i Kemal-efendiju da istraže uzroke nezadovoljstva. Austrijski internuncij mu je kazao da se nemiri ne mogu pripisati stranoj propagandi, ali nije uspio u to uvjeriti osmanskog ministra.

*[22] Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* Landshut 1998., 276.

To je opet imalo za posljedicu, kako je izvijestio svoju vladu italijanski konzul iz Sarajeva 6. maja 1869. godine, da se srbijanski putnici i pravoslavno stanovništvo „danju i noću“ špijunira. Tome je doprinosila i srbijanska politika i srbijanska štampa „koja se veoma često ne libi objavljivati laži protiv turaka u Bosni“ pa je granica prema Srbiji posebna pažnja Šerif Osman-paše, ali dobra i unosna igra s ciljem da se održava njegova unosna služba pa u svakom srbijanskom trgovcu vidi opasnog prenosioca revolucionarnih ideja, - zato je uveden strogi nadzor bosansko-srbijanske granice. U vrijeme kad nemiri u Bosni i Hercegovini remete red i mir, u susjednim državama su sačinjavani planovi o njenoj podjeli. Oberlajtnant Atanastije Đuričić iz Gradiške granične regimente stigao je 4. maja 1858. u Beograd preko Zemuna. Tu se predstavio kao čovjek koji je 1848.-49. ratovao protiv Mađara u Knićaninovoj vojsci, a u Beograd je došao po preporuci advokata Andrije Brlića iz Broda s ciljem „da išće potajno od praviteljstva srpskog, a u ime patriota sa granice, pomoć za pobunu i oslobođenje Bosne“. Đuričić je dalje pričao da su graničari nezadovoljni Austrijom zato što ona nastoji da preuredi Vojnu krajinu i da odvoji „vojinstvo od ostale populacije“, a potom da vojsku smjesti u kasarne i od ostalih graničara oduzme oružje. Da bi to spriječili, tvrdio je Đuričić, graničari su riješili da se pobune, dok su još na okupu i imaju oružje, pa da upadnu u Bosnu. Za ovaj poduhvat su od Srbije

Bosanski finferi sa daulbasom ili talambasom – najavljivači svatova, oglašivači svadbe i svatova, finferi tačno znaju ko sve treba doći na svadbu i uzeti učešće u svatovima (1900.)

tražili „malu novčanu pomoć od 15.000-20.000 forinti kako bi time prve i najnužnije potrebe podmiriti mogli, a posle 3 do 4 dana, pošto u Bosnu budu ušli, nadaju se da će imati dosta novca od same populacije bosanske koja e na ustanak spremna i samo njihov dolazak očekue". Cilj ovog poduhvata je mnogo širi: „da osvoenu Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Gornju Albaniju sa Hrvatskom, Slavoniom i Srbiom u ednu državu soedine i koliko moguće sav narod srbski i jugoslovenski od stranog gospodstva oslobode". Vjerovatno da ovi planovi nisu u Srbiji ni razmatrani, a kamoli da je srbijanski knez „odriješio kesu" zbog neizvodljivosti cijelog poduhvata, kao i unutašnjih trzavica u Srbiji.

Resler je imao provjerene podatke da su u hercegovačke nemire bili umiješani ruski sekretar Jonin, koji se još uvijek nalazio u Mostaru, i Jones koga je tamo uputio Čerčil. Začudo, osmanska vlada je ravnodušno posmatrala nepozvana i neovlaštena miješanja i time pokazivala svoju nemoć i nesnalaženje provincijskih vlasti koje ne znaju da odgovarajućim sredstvima onemoguće takve drskosti.*[23]

„Ali Austrija nam je mnogo obećavala, a sama nema novca koliko ima papira." Ona je nama obećala pomoć ako ustanemo, a mi smo na svakom mjestu slušali kako Srbi koji žive u Austriji govore da su oni spremni ustati na svog ćesara zato što ni on, kao i kod nas u turskoj zemlji, ne ispunjava ono što obećava. „Ne daj, Bože, njihove vlasti. Ukoliko joj evropske sile odobre da uđe u Bosnu da nas oslobodi od „turaka, to ćemo se sa njom tući makar i kamenjem". „Nijemci" su ostali u uvjerenju da su pridobili deputaciju da se podigne ustanak u Posavini, ali to nije bilo tačno Jonin je prenio Butenjevu kazivanje bosanske deputacije u ruskom konzulatu u Sarajevu. Vjerovatno su ga mnoge riječi ove deputacije navele na misao da se Rusija mora više umiješati u bosanske prilike, što je i pokazala otvarajući svoj konzulat u Bosni. Da bi još više pridobile nezadovoljnike u Bosni, Austrija i Rusija su im davale državljanstvo. Uz granicu sa Austrijom umnožavao se broj podanika Osmanskog carstva kojima je Austrija dijelila austrijsko državljanstvo. U livanjskom kraju je oko 800 turskih podanika, primilo austrijsko državljanstvo; na pridobijanju turskih podanika, su najviše

*[23] HHSt A W, P. A. XXXVIII, G:K. S, K 126. Resler Buolu, Sarajevo 3. februar 1858.

Panorama šehera Sarajeva pod upravom Austrougarskog carstva 1899.

radili gvardijan Karaula i svećenici iz Aržana i Imotskog. Uz granicu se nalazilo katoličko i muslimansko stanovništvo. Početkom aprila 1860. stigao je konjički major iz Hercegovine da bi nabavio sijeno za konje jer su seljaci koji su dotad isporučivali furaž odbili da to i dalje čine, pozivajući se na svoje austrijsko podaništvo. I livanjski mudir se interesirao za ove nove austrijske podanike, ali mu Dembicki nije mogao ništa reći pošto nije bio upućen u tu stvar: „Ja sam carski činovnik i bez odobrenja viših vlasti ne smijem na svoju ruku raditi“.*24

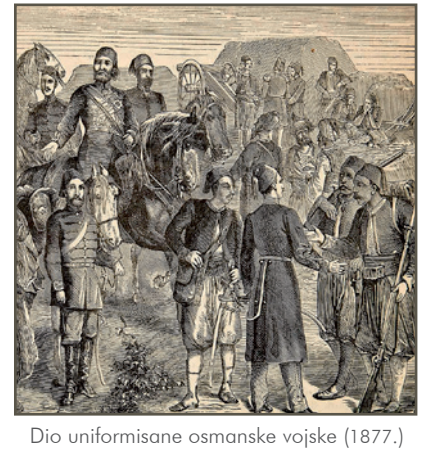
U Hercegovini se to činilo otvoreno, pa je Dembicki čuo da i ruski konzul u Mostaru daje rusko podanstvo svakom ko zatraži, a uz to čak daruje i 150 pjastera. Osim pridobijanja osmanskih podanika dijeljenjem državljanstva, ruski konzul Šulepnikov se obratio pravoslavnim sveštenicima u Bosni da mu upute svoje želje i potrebe za uređenje crkava i škola, s napomenom, da ga je ruska vlada ovlastila i da ih pomaže novčano.*25

Posebno je mjesnim turskim vlastima upadala u oči pojačana slavenska propaganda u Bosni. Ali-paša je upoznao internuncija s tim da su osmanskoj vladi poznate činjenice u vezi s djelovanjem slavenske propagande među hrišćanskim podanicima Uzvišene Porte u slavenskim provincijama, posebno u Bosni, i upravo su poduzete mjere za razoružavanje, ali da se i na ove mjere vlasti pojedini konzuli, uglavnom slavenskog porijekla, još uvijek žale i proglašavaju ih „turskim fanatizmom“. Ovo djelovanje slavenske propagande u osmanskim zemljama ima krajnji cilj „uspostavu jednog slavenskog carstva između Jadranskog mora i Dunava“. Dok se o „sjaju jednog takvog, na nacionalnom principu zasnovanog carstva, mnogo brblja u narodu“, dotle se islam osuđuje na propast, a sve to podržavaju Francuska i Rusija. Ovo djelovanje ipak ima malo uspjeha, ali se spletkarenje i zastrašivanje nastavlja posebno u Hercegovini.

Ni u Crnoj Gori ova ideja nije bila strana, pa je Uzvišena Porta o tome tražila izvještaj od knjaza. Osmanske vlasti s posebnim pažnjom provjeravaju da li se očekuje neka pošiljka oružja iz Belgije ili Francuske preko austrijskih luka, najvjerovatnije preko Dubrovnika, a sve ove vijesti su potjecale iz Engleske, koja je sigurno o tome dobro obaviještena. Na osmanskom dvoru su znali i to da u Parizu boravi grof Tabasz-Krasnowski, koji im

*24 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* (dalje: Bosna i Hercegovina 1854.-1860.,), Landshut 1998., 498.499.

*25 Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, 467.

Dio uniformisane osmanske vojske (1877.)

je bio nepoznat, pa na njega nisu ni obraćali posebnu pažnju; osim njega, bio je tu i Aleqander-Dumas, koji je bio poznat kao začetnik ovog djelovanja, onda, neki Grk po imenu Calzojani, koji je u Napulju uhapšen; u Dubrovniku je bio najrevnosniji ruski konzul Petkovič, koji je djelovao u vojsci na širenju slavenstva sa znanjem, ili bez znanja, ruske vlade. Inače su se u Evropi širile vijesti o slavenskoj propagandi u Bosni, ali i da osmanske vlasti ne poduzimaju svrsishodne mjere na njihovom sprečavanju. Uzvišena Porta je provodila mjere da spriječi dizanje ustanka: krajem februara 1863. ona je, na osnovu podataka o kretanju Oreškovićevih povjerenika, objavila da Srbija namjerava da izazove ustanak u Bosni i Hercegovini.

Inače ni muslimani u Bosni, ni Uzvišena Porta nisu strahovali od napada sa zapadne strane, a sa istoka im „vavik munja sieva, i gromovi pucaju, onamo oči svoje svrću“, pa stoga iz Krajine, zapadne Bosne i Travnika upućuju džebhanu i topove na Drinu i Višegrad. Razne uhode i smutljivci ubačeni iz susjednih država da šire netrpeljivost među nezadovoljnim stanovnicima organizirano podstiču sukobe između „turaka“ (muslimana) i hrišćana. Nasuprot tome engleski konzul je izvijestio da: „Otkad sam u Sarajevu – piše konzul Holmes Belveru 1. septembra 1860. - nisam primijetio sukobe između muslimana i hrišćana, a mislim da ne postoji opasnost od muslimanskog fanatizma ako bosanski hrišćani ne budu podsticani iz Srbije i Crne Gore, jer bosanski hrišćani nisu spremni da izgube život i svoja dobra u nemirima. Primijetio sam da bosanski muslimani ne vole osmanske dostojanstvenike. Od osvajanja Bosne, i domaći muslimani i hrišćani mrze sve što dolazi iz Istanbula“.

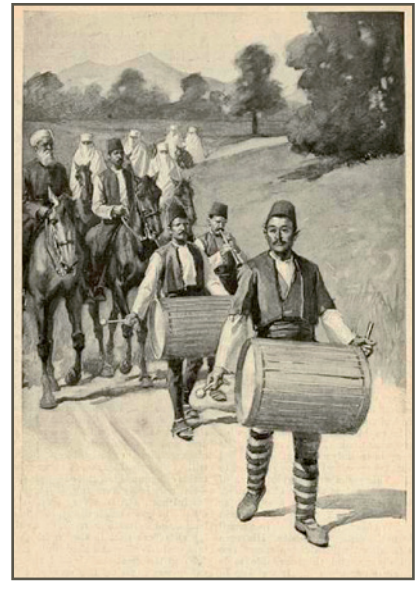

Scena iz halvata – velika prostrana soba u prizemlju tradicionalne bosanske kuće (1870.)

Sredinom 1860. postojao je u Srbiji završen program na podizanje ustanka u Bosni, što su zapažali i strani konzuli u Sarajevu. Mada je program pravljen bez odobrenja srbijanske vlade, ipak je ona znala i za njega i da glavnu riječ vodi mitropolit Mihajlo. Znalo se i to da je knez ovlastio mitropolita „da prima bosanske bjegunce i da njihove molbe i žalbe saopštava knezu, što je i činjeno“. Čak je formiran i „Odbor srbsko bosanskij“ u koji su ušli Matija Ban, Dimitrije Golubović, Niko Jovanović Okan i Zarija Kurtić, a njima su se veoma često priključivali mitropolit Mihajlo i I. S. Aksakov

iz Moskve. Za mitropolita Mihajla se znalo da je bio tajni pokrovitelj Odbora i njegov predsjednik; cilj Odbora je bio da radi na organizovanju pravoslavnog stanovništva u Bosni. U novembru je za predsjednika izabran Matija Ban. Već tada su popisane bosanske izbjeglice i uz granicu organizovano 17 agencija, od kojih, osam u Slavoniji i Hrvatskoj; svaka je imala jednog agenta i kurira, a obojica su primala platu. Nije bilo nepoznato da su u Bosni glavni uzrok za nezadovoljstvo bili Portini službenici, i civilni i vojni; osmanska vlast je pokazala želju da izvrši promjene, ali bez uspjeha jer lokalni činovnici (opet iz Anadolije) nisu izvršavali njene naredbe, a glavni uzrok za nezadovoljstvo bila je korupcija.

Iako je zvanično austrijska vlada naglašavala da: „podržava sultanovo pravo na održavanje integriteta Osmanskog Carstva, ali nas to ne sprječava da brinemo za naše istovjernike u Osmanskom carstvu, a posebno u Bosni i Hercegovini. Austrija se brinula za hrišćane koji žive u pograničnom pojasu pa je osiguravala sredstva da se zaštite i da im se pomogne. Glavni zadatak je istovremeno bio i razvoj trgovačkih poslova i zaštita austrijskih podanika“. Ali, do uspostavljanja austrijskih konzularnih predstavništava u Bosni i Hercegovini, nije bilo austrijskih podanika. Zato su užurbano davali austrijska državljanstva. I austrijski vicekonzul iz Mostara izvijestio je generalkonzula 12. januara 1862. kako mu je hercegovački mutesarif Allehedin-paša rekao da se sva sela nahije Ljubuški namjeravaju odreći osmanskog podaništva, radi čega će on obići taj kraj. Agenti Austrije su upućivali ne samo katolike, nego čak i muslimane i pravoslavce, da se prijave pretorima u Imotskom, Vrgorcu i Metkoviću za dobijanje austrijskih pasoša obećavajući im da će po dobivanju austrijskih pasoša biti oslobođeni svih oblika oporezivanja. „Ova propaganda je dobila takve razmjere da je Uzvišena Porta naredila hercegovačkom mutesarifu Allehedin-paši, da pomno ispita sve slučajeve primanje austrijskog podaništva i da prizna samo onima čiji je otac Austrijanac, ili su rođeni u Austriji. Provjera dobivenih pasoša je već počela u Gabeli, Ljubinju i Duvnu“.[*26] Cilj je bio nedvosmislen: da se uveća broj austrijskih podanika kako bi se ostvario cilj koji se nagovještavao.

Bosanski hazur svatovi (1860.)

[*26] Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, Orašje, 2005., 131.

„Misao jedne prirodne pripadnosti Bosne i Hercegovine sa pograničnim austrijskim provincijama s vremena na vrijeme oživljava se i s ove i s one strane osmansko-austrijske granice da će, ranije ili kasnije, do ovog ipak doći, jer je to, kako iz toga proizilazi, jedna historijska realnost“.*27

*27 KAW, Memoire XXVIII, 1071.

Kako sam vas već ranije izvještavao, naglasio je Brassier Bismarcku, Austrija je u posljednje vrijeme preplavila Bosnu sa vojnim i civilnim agentima, tako da se i sam Ali-paša uznemirio zbog stvarnih namjera bečkog kabineta. „U ovim okolnostima mora i dr. Blau proširiti svoje djelovanje na političke prilike. Ja ću mu dati instrukcije“. Odmah po dolasku u Sarajevo, pruski konzul je izvijestio: „Misao jedne prirodne pripadnosti Bosne i Hercegovine sa pograničnim austrijskim provincijama s vremena na vrijeme oživljava se i s ove i s one strane osmansko-austrijske granice da će, ranije ili kasnije, do toga ipak doći, jer je to, bar kako iz toga proizilazi, jedna historijska realnost.“ Iz službenih izjava u Vieni i Internuncijaturi u Istanbulu već duže vrijeme se o tome govorilo, pa se čak više nije moglo govoriti o naslućivanju, nego da se taj cilj već i ostvarivao.

Bosanski čalgidžije na ćemáne – muzičari sa violinama (1845.)

Austrijski generalni konzul potpukovnik Jovanović je Hrvat po rođenju, prisno je sarađivo sa slavenskim osmanskim provincijama, svoj položaj je dobio pošto je već obavio sedamnaest različitih misija, uglavnom vojnih i diplomatskih. „On je jedan tipični protivnik Pruske“. A njegova mržnja protiv svega što je tursko ispoljava se u njegovom plahovitom temperamentu, što se vidi po njegovom namćorastom i beskrajnom omalovažavanju svih postupaka i mjera koje sprovodi Uzvišena Porta i njeni niži lokalni organi vlasti. Da bi mnoge poslove, koje on po zahtjevima austrijskih podanika u Bosni vodi kod osmanskih vlasti, on prvo strpljivo sakuplja podatke, pa tek onda nastupa, i to tako da se može ocijeniti da vodi pravni rat u kojem se ne usteže ni od intriga svih vrsta.*28

*28 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin (dalje: GStAPK B,), Hauptabteilung III, Repositur/Abteilung (2.4.1.) I, No 7597, Relation üer die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65. Sarajevo, 5. avgust 1865.

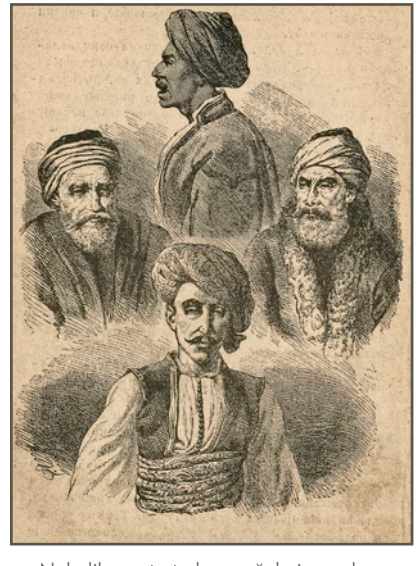
I ruski konzul u Sarajevu Kudrjavcev izvijestio je 26. maja 1864. godine Ignjatijeva o djelovanju austrijskih agenata u Bosni i Hercegovini. „Austrijska vlada uputila je u Bosnu za generalnog konzula potpukovnika Jovanovića, Hrvata, zakletog neprijatelja

muslimana, koji je otvoreno ispoljavao simpatije prema hrišćanima, znajući da je on učestvovao u komisijama crnogorsko-hercegovačkih sukoba. U isto vrijeme njemu su pridodani kapetan Roskijević i poručnik Thoemmel. Oni su proputovali cijelu Bosnu i snimili sve tvrđave, usjeke i puteve te na osnovu toga sastavili vojnu kartu za Ministarstvo vojske".*[29] Austrijski agenti su, štaviše, razdavali hrišćanima Bosne i Hercegovine austrijske pasoše, i time znatno uveličali broj svojih podanika. Krajnji cilj svih ovih austrijskih mjera jeste pridobiti za sebe i to u najkraće vrijeme, Bosnu i Hercegovinu.

Zbog svoje jednostranosti i pristrasnosti on je veoma cijenjen među hrišćanima u Bosni koje štiti, a ta zaštita se smatra službenom austrijskom politikom bečke birokratije. Potpukovnik Jovanović je u povjerenju kazao dr. Blau da njegovu politiku u Bosni sasvim sigurno čvrsto podržavaju utjecajni krugovi u Beču, poglavito vojni, i samo je pitanje vremena kad će bečki kabinet „okrenuti novi list u svojoj istočnoj politici". Njegova mnogostruka putovanja po Bosni zapravo su prava vojna ispitivanja, a rezultate sa tih putovanja dostavio je u vidu raporta visokim vojnim vlastima, a njima je pridodao vojne karte i skice.

Njegovi konzularni agenti i mnogi dopisnici (dojavljivači) po Bosni, izvještava dr. Blau, a posebno iz Livna, Bihaća, Banjaluke, Brčkog i Tuzle su svi, bez izuzetka, oficiri iz graničnih regimenti, koji svoje izvještaje pune protuturskom mržnjom. Generalkonzul vjeruje u to da će njegovi sunarodnici dobrovoljno ustati protiv nesposobnosti osmanske uprave i svoj politički ideal ostvariti u jednom hrvatsko-slavonskom kraljevstvu, najprije pod habzburškom krunom, a potom će se samostalna slavenska braća u Osmanskom carstvu osloboditi „turskog jarma" i te krajeve anektirati. Ipak, austrijski generalkonzul i oficiri zaključuju da bi takvo jačanje slavenskog elementa moglo izazvati kod njemačkog elementa opasnost za carsku državu. Tako svaka ideja u tom pravcu ide na ruku slavenskom pokretu i mora izazvati opasnost za Njemačku, a samim tim i za Prusku uopće, a najviše za Austriju. Stoga Njemačka mora ovog narastajućeg džina prije nego odraste, odnosno mora na vrijeme germanizirati slavenski elemenat kako se to već dogodilo u Pruskoj.

*[29] *Освободительная борьба народов Босниии и Герцеговини и Россия. 1850-1865. Документы.* Москва, 1985. (dalje: *Освободительная борба,*). 450.-451.

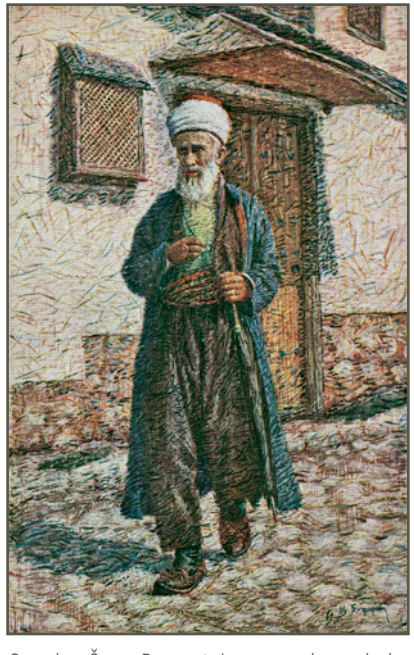
Nekoliko vrsta turbana, čalmi, saruka - platno omotano oko fesa ili oko neke druge kape (1892.)

Ovo je razmišljanje jednog čovjeka, piše dr. Blau, koji pripada partiji koja je nosilac austrijskog utjecaja u Bosni. U ovom pravcu posebno djeluju na dalmatinskoj strani Dubrovnik, na hrvatsko-slavonskoj strani Zagreb i Novi Sad kao glavne centralne tačke iz kojih potiču nadanje Slavena na bolju budućnost, pa i pod prijetnjom malog rata protiv osmanske prevlasti.*30

U Sarajevo je tih dana nakratko navratio i liva Mahmud-paša koji je imao sjedište u Mostaru. Prije deset nedjelja bilo mu je naređeno da na čelu tri bataljona pješadije iz Sjenice i Novog Pazara udari na Crnogorce u Gornjem Kolašinu jer su Crnogorci tamo bili uzurpirali velike površine oranica i pašnjaka, i da ih protjera. „Mahmud-paša je tu misiju obavio na miroljubiv način, odobrivši Crnogorcima da uberu ljetinu sa površina koje su u proljeće obradili". Ovako mirno rješavanje sporova naišao je na opšti napad u stranoj štampi koji su nastojali suprotno tj.da što više zaoštravaju odnosi u Bosni i Hercegovini. „Taj, kako je rečeno, potpuno miroljubivo protekli događaj dao je, ipak, u proteklo vrijeme u više južnoslavenskih listova povod za alarmantne vijesti o ponovnom izbijanju neprijateljstva s Crnom Gorom, ustanku hrišćana, krvavim sukobima s vojskom Mahmud-paše i slično, a koje su se, prema gornjem prikazu, pokazale samo kao tendenciozne izmišljotine". Nisu dopisnici napisa o Bosni samo u ovom slučaju netačno izvještavali o prilikama u Bosni i Hercegovini.

Prvi je ukazao na netačno prikazivanje prilika u Bosanskom ejaletu dr. Otto Blau. „Nije prošlo mnogo vremena, piše dr. Blau, kako mi je u povjerenju saopćeno, da je srbijanskom otpravniku poslova u Istanbulu sa zvaničnog mjesta uručen jedan memorandum ministra Garašanina, u kojem se okrivljuje Ejaletska vlada u Bosni za ugnjetavanje i nepravilnosti prema hrišćanskom stanovništvu, kao što su razne pronevjere, pravna uskraćivanja i svakovrsna zlostavljanja. Nabrajanje ovih nepravilnosti odnosilo se na događaje iz 1863./64. godine, pa je naveden niz tobožnjih raznih zloupotreba, te da stanovništvo plače da se do neba čuje. Pri tome nije obuhvaćen nijedan srbijanski podanik, nego samo bosanski hrišćanin, to se samo od sebe postavljalo pitanje, da li je, prilikom izrade ovog memoranduma, srbijanski ministar imao druge izvore, izuzev onih koje donose

*30 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 317-322. Up. Radoslav Petrović, „Pogled u Bosnu (1864) i Hercegovinu (1868.) sedamdesetih godina XIX stoljeća". Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Godina XVIII-XIX. Knjiga XVIII-XIX. Sarajevo 1979., 287-364.

Spiridon Špiro Bocarić: Iz sarajevske mahale (1910.)

novinske vijesti. Upravo na osnovu tako sročenog memoranduma, po izvještaju dr. Blaua, nije se moglo od osmanske vlade zahtijevati da se otklone nepravilnosti za koje nije sa sigurnošću utvrđeno da su učinjene.

Engleski ambasador iz Istanbula je odmah zatražio od engleskog poslanika u Sarajevu Holmesa da posreduje u slučajevima koji su izneseni u tom memorandumu. „Moj kolega je odmah počeo višemjesečno istraživanje sa njemu poznatom savjesnošću, tragao je za podacima na terenu i u službenim aktima, saslušavao svjedoke o kojima je riječ, i na kraju se uvjerio da se u tom, po njegovim riječima vrlo dotjeranom i redigovanom memorandumu, od prve do posljednje opisane optužbe, odnose se na postupke nižih osmanskih lokalnih vlasti". Sve je to ipak, po mišljenju engleskog konzula Holmesa, stranačko i nedopustivo miješanje u kojima ima „malo istine, mnogo laži i raznih izvrtanja", i dodavanja raznih izmišljotina, samo da bi se proizvelo mnogo mržnje.*31

Čak je i generalni konzul potpukovnik Jovanović ukazao na netačno pisanje listova o prilikama u Bosni, ali i pograničnih austrijskih vlasti, i o tome izvijestio grofa Rechberga. U posljednje vrijeme stigao je čak službeni izvještaj brodskog kontumaca Zemaljskoj generalnoj komandi u Zagrebu „o izgradnji utvrđenja u Posavini, a potom i o znatnom gomilanju namirnica tamo u svrhu ratnih priprema protiv Srbije." Slične izvještaje su također objavljivale, „i to velikim dijelom s velikim pretjerivanjima i južnoslavenske novine. Te me okolnosti navode da Vašoj ekselenciji najpokornije javim da su svi takvi glasovi sasvim bez osnove".*32 U tome su prednjačili Pozor, zadarski Il Nazionale, Ostdeutsche Post, Ost und West. Tako je u Pozoru, broj 269. objavljen članak „Bosna" u kojem se nabrajaju zvjerstva muslimana protiv hrišćana i koji bi mogao biti pogodan da se raširi mišljenje da austrijske konzularne agencije posmatraju takvo nasilno ponašanje prema hrišćanima sa hladnom ravnodušnošću. Međutim, podaci koji su izneseni u tom članku su netačni. „Već je podatak da je hrišćanima, – izvještava konzularni agent iz Livna – zabranjeno da se okupljaju u društvo iz osnova lažan, pošto se oni bez i najmanjeg ustezanja okupljaju u privatnim

*31 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 309-310.

*32 HHStA W, P.A. XVIII, GK S, K 157, Jovanović Rechbergu. Sarajevo, 22. septembar 1864.

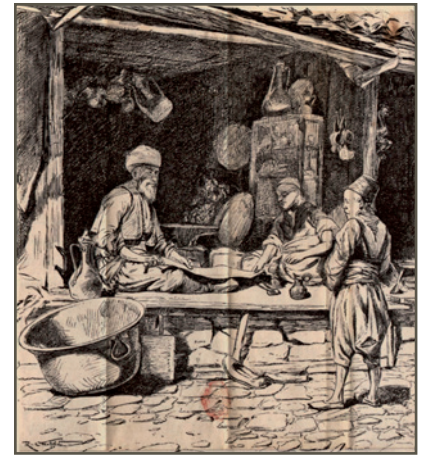
kućama i kafanama i na pijacama u onoliko velikim grupama koliko im se to sviđa. Poslije svrgavanja bivšeg mudira Džemalbega, uživaju ovdašnji hrišćani takvu ličnu sigurnost i mir kakvu nikad nisu uživali, i to zahvaljujući humanim nazorima sada također premještenog mudira Vehbi-efendije". Jedino je istinito da je jedan turčin zlostavljao neku hrišćansku ženu, ali se ona oporavila; svi hrišćani koji su morali biti prisutni tom zlostavljanju koje se desilo, nisu htjeli da svjedoče protiv turčina, iako ih je Vehbi-efendija pozvao da to učine. Utvrdilo se na sudu da zlostavljanja nije ni bilo i da povrede potiču od toga što ju je zlostavljao njen muž. Isto tako je bio netačan članak u kome je opisano zlostavljanje, pa čak i ubistvo nekog hrišćanina. Riječ je o hrišćaninu koji je, pijan teturajući nabasao na nekog turčina koji ga je, zbog toga udario nekoliko puta čibukom po glavi. Pošto je hrišćanin bio pijan, pao je na kaldrmu i povrijedio lice, te ostao neko vrijeme ležeći, potom je ustao i otišao kući. Konzularni agent Dembicki se raspitivao o ovom čovjeku kod gvardijana i mjesnog starješine, i oba su mu dali najgore mišljenje o ponašanju ovog čovjeka. Neistinito je bilo i to da je ovom događaju prisustvovao sekretar konzularnog agenta. Ovi novinski članci, iako su objavljivali netačne podatke, ipak su kod svojih čitalaca utjecali na stvaranje pogrešne slike o prilikama u Bosanskom Ejaletu.*33

*33 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 301-302.

Još jednom je generalkonzul izvijestio grofa Mensdorfa o netačnom izvještavanju o prilikama i ličnostima iz Bosne. Već duže vrijeme, započeo je izvještaj generalkonzul, u Narodnim novinama izlaze različiti članci o prilikama u Bosni, koji, umjesto da događaj opišu i analiziraju na objektivan način, dakle, koji odgovara pravom stanju stvari – ustvari o žalosnom stanju stvari, većinom nisu mogli da čine ništa više do da zajedno povežu pojedine, čas izmišljene, čas barokno-drastično ispričane slučajeve i događaje, koji su najčešće zasnovani na pretjerivanju i izvrtanju činjenica, a još češće na „čistoj izmišljotini".

Ova vrsta izvještaja dostigla je vrhunac u najnovijim dopisima pod naslovom: „Glas iz Vojničke krajine." Ti članci su prepuni posprdnih i pogrdnih riječi protiv ličnosti ovdašnjeg generalnog guvernera Osman-paše i pokušavaju da ga predstave upravo kao

tajnog ili javnog začetnika i pomagača svih nepravdi, svih zloupotreba i ugnjetavanja, pa čak i sporazuma s razbojničkim bandama u Bosni, koja stoji pod njegovom upravom. Toj ilustraciji je još pridodana napomena da je Osman-paša onaj isti čovjek „kog evropski konzulati u Sarajevu uzdižu do zvijezda na nebu zbog njegove civiliziranosti, možda zbog toga što je on tako dobro naučio da raju tako pljačka i gazi da će zemlja – ako bi on ostao još koju godinu dana u Bosni – ostati pusta; ili možda zato što ih (konzule) ponekad poziva na ručak i umije da potroši po nekoliko hiljada žutih dukata, koje je raja svojim krvavim znojem zaradila; ili možda i zato što je on naučio da se lijepo šali s damama iz konzulata“.

Kàzandžijski dućan u sarajevskom Kàzandžiluk (1879.)

U više svojih izvještaja, generalkonzul je ukazao na to da bosanska pokrajinska vlada pažljivo prati ono što se objavljuje u južnoslavenskim listovima, poglavito ono što se odnosi na Osmansko carstvo i da nikako nije neosjetljiva. Pa iako se ovi napisi pripisuju autorima kao njihove „lično otrovne i dijelom neosnovana pogrde“, ipak, ovi napisi mogu kod ovdašnjih osmanskih dostojanstvenika i činovnika da izazivaju samo ogorčenje. Njihovo obrazloženje se zasad svodi na to da je to u suštini dio „srpske propagande“. Nije bilo sumnje u to da u Bosni ima malo osoba od kojih bi mogli poticati, posredno ili neposredno, slični dopisi, i oni su se mogli nabrojiti na prste. Osim toga, osmanske vlasti su veoma nepovjerljive prema takvima, pa je lako shvatiti da se, upravo te osobe, uvijek dovode u vezu s takvim tendencioznim dopisima, pa su izložene većem nepovjerenju i neraspoloženju osmanskih vlasti. „Ja svakako smijem, piše generalkonzul, da sebi dozvolim što tako govorim o tim netačnim navodima južnoslavenskih novina bez ikakve bojazni, da se u mene može ma i najmanje posumnjati da sam obožavalac i hvalitelj turskog upravnog sistema i njegove primjene, pošto svi moji dosadašnji mnogi politički izvještaji o ovdašnjim prilikama, koje sam podnio i njegovoj ekscelenciji gospodinu feldmaršal-lajtnantu i banu baronu Šokčeviću, sasvim sigurno to mogu potvrditi“.

Kako mogu da objasnim, piše generalkonzul u jednom drugom izvještaju, ovdašnjim vlastima članak u Agramer Zeitungu pod naslovom: „Sa bosansko-srpske granice“ u

kojem piše da u Bosni opet vlada velika lična i imovinska nesigurnost, da je ovih dana nekoliko austrijskih podanika bilo najstrahovitije zlostavljano, da je nekoliko imućnih seljaka bilo opljačkano i ubijeno. Ovaj i slični članci najnesavjesnije šire alarmantne vijesti prema kojima su pljačkanje i ubijanja u Bosni svakodnevna, i da se nekažnjeno vrše. A potpuno su izmišljeni.

U isto vrijeme je uoči Božića podignuto zvono koje je poklonio „cerkvi dolačkoj ovdašnji kajmakam Ahmed-beg". Zvono potječe iz 1757. godine; naokolo zvona ima ovaj nadpis: „Omnia ad majorem Dei gloriam", a ispod toga: „Castelle novi–Joanes Andreas". Zvono je bilo teško 48 oka. Iz Glamoča ga je dobavio travnički kajmakam Abib-paša 1839. godine.*34

*34 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 304.

Valija je sve prigovore austrijskih predstavnika u Bosni odmah istražio. Kad mu se generalkonzul požalio da je jedan pravoslavni sveštenik, kada je pozvan kod bolesnog djeteta, vraćao noću kući, odmah po izlasku iz kuće „bio napadnut od zaptija i uhapšen, a tek narednog dana pušten na slobodu i to na molbu hrišćanskog naroda", valija je, poslije provjera koje je izvršio tuzlanski kajmakam, ustanovio kako se zaista događaj desio. Zaista su dva čovjeka iz policijske straže, Adem i Muharem, sreli čovjeka bez fenjera nasred sokaka, pa su ga odveli u konak i tamo je zadržan preko noći, kao gost u sobi sudskog službenika. Čim se razdanilo, i po dolasku mudira koji se za njega raspitao, bez ičijeg posredovanja, pušten je kući. Upravo se Omčikus žalio na kajmakama kako ne udovoljava njegovim ni pismenim ni usmenim zahtjevima, zapravo ponekad na odgovor čeka i mjesecima. Pravoslavni pop Pero iz Bijeljine bio je osumnjičen za nemire u vezi sa naplatom dimnice, bio je pozvan u Tuzlu pred kajmakama radi istraživanja, ali se nije odazvao, nego je umakao preko Drine. Iako su mu u Srbiji obećali punu sigurnost, već 19. maja se vratio iz Srbije pošto je medžlis, i bez njegovog prisustva, utvrdio da nije kriv i o tome izdao mazbatu.

Narodne nošnje (1889.)

Svi pokretački motivi koji potiču iz susjednih država, zatim dnevne novine, te leci, i razni emisari već su godinama tu, u Bosni, da bi kod hrišćanskog stanovništva Bosne omrzli osmansku upravu i uvukli ga u taj pokret. Govori se ipak, po viđenju dr. Blaua, da

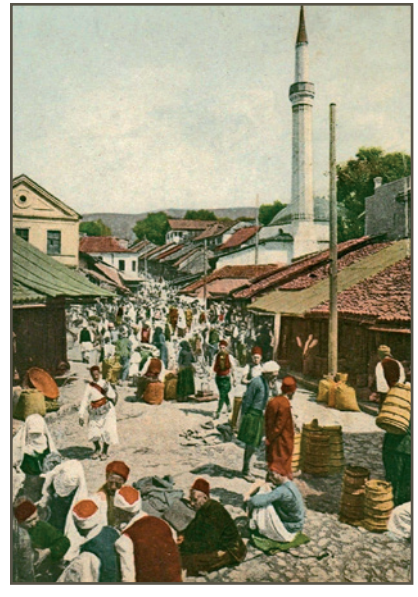
je uspjeh slab, pa da se čak napušta cijeli plan s jedne strane, a s druge strane tome je doprinijela postojeća obamrlost i neosjetljivost stanovništva Bosne za te političke planove, pa da čak, uprkos tome do danas u Bosni zajedništvo sa Srbijom nije popularno, nego suprotno tome nije ni ideja o daljem političkom horizontu probuđena.

I srbijanska štampa je slijedila tu namjeru, pa je svojim čitaocima donosila vijesti o izmišljenim događajima i ličnostima, o krvavim sukobima pograničnih sela, te se to onda sve pretočilo u političke sukobe; kad na licu mjesta stanovnici sela o kojima se piše, pročitaju te nevjerovatne vijesti, samo se nasmiju, ali kod manje obaviještenih, one stvaraju pogrešnu predstavu i zlu krv i opterećuju obje vlade. Ipak, dr. Blau nije ovakvo pisanje srbijanskih novina pripisao neposrednom utjecaju srbijanske vlade, ali je osumnjičio vodeće ličnosti iz okoline samog srbijanskog kneza da su bili umiješani u njihovo odobravanje i širenje.

Bosanski valija je tražio od nadležnih vlasti da se nadgleda dolazak i odlazak u Bosanski Ejalet na svim graničnim dijelovima. Bosanske vlasti nisu sprečavale ni useljavanje ni iseljavanje, ako je bila riječ o dobrovoljnoj odluci. Austrijska konzularna agencija iz Livna izvijestila je Generalni konzulat u Sarajevu da se, usljed loše žetve u Dalmaciji, posebno u području Imotskog i Splita, „mnogo austrijskih porodica s čitavom imovinom iselilo u unutrašnjost Bosne gdje se rasturano naseljavaju većinom u krajevima Unac, Petrovac, Kupres, Skoplje i Jajce“. Oni su imali putne isprave sa jednogodišnjim trajanjem. Lokalne bosanske vlasti nisu im tom prilikom činile nikakve smetnje, niti su im prijetile protjerivanjem.*[35]

Šerif Osman-paša je dobro poznavao prilike u Srbiji, pošto je duže vrijeme proveo u Beogradu kao guverner. On je nastojao da i dalje održava dobre odnose sa Srbijom, što je također činio i ondašnji guverner Beograda, pa se nadao da neće doći do ponavljanja događaja iz 1862. godine. To je bilo suprotno vijestima koje su objavljivale novine u Srbiji, a koje su proturale tonove mržnje, i svim silama se trudile da „dolijevaju ulje na vatru“.

Prije nekoliko sedmica su bosanske vlasti poduzele mjere da razobliče zlonamjerne

Dio sarajevske Baščaršije (glavna čaršija) (1900.)

*[35] G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 312-313.

Gozba, ručak ili večera sa više jela – zijafet.

i neistinite vijesti o bosanskim prilikama u srbijanskoj štampi, pa i u udžbenicima za pravoslavne škole u Bosni. Uprave ovih škola su popisale knjige za svaku školsku godinu iz nastavnih predmeta: čitanje, istorija i geografija, koje bi trebalo nabaviti u Srbiji, pošto je vladika Dionisije već duže vrijeme zabranio da se knjige za ove predmete kupuju u Austriji. U prvoj pošiljci ovih knjiga, koja je došla iz Beograda, knjige su sadržavale i gradivo slavenske istorije i jedan opis Bosne, u kojem, kako mi je potvrdio ruski konzul, piše dr. Blau, najžešće napadaju Tursku i osmansku vlast u Bosni. Uskoro je pristigla i jedna druga pošiljka knjiga za škole u Bosni, s istim namjerama. Ovo je navelo bosanske vlasti da stave pečat na školske biblioteke, da provjere sve knjige koje dolaze iz Srbije, te da popišu knjige sa sadržajem koji je očevidno usmjeren neprijateljski prema Bosni, i da ih onda zaplijene. Novine na slavenskim jezicima su i ovu mjeru bosanskih vlasti, koju bi svaka vlada bilo koje evropske države provela bez odlaganja, nazvala varvarskim nasiljem, pozivajući se na izjavu jednog mladog osmanskog činovnika koji je pregledajući ove knjige, rekao: „Dječacima baš i ne trebaju knjige“.*36

U pogledu na ovo pitanje, zaista su učenici u Bosni bili upućeni na literaturu koja se štampa u Beogradu, Cetinju, Dubrovniku, Zadru, Novom Sadu i Zagrebu. Od svih govora kojima se služi stanovništvo pod osmanskom upravom, jedino se južnoslavenski dijalekt od strane osmanske vlade i književnih krugova Istanbula, nikako ne uzima u obzir. U Istanbulu se slobodno štampaju knjige i novine na grčkom, jermenskom, bugarskom i arapskom jeziku, u kojima te nacije isto tako, kao i pravoslavno stanovništvo u Bosni, prije propagiraju okončanje svog podaničkog položaja u Osmanskom carstvu nego što utječu na obrazovanje svog podmlatka. Štaviše, bosanski govor je potpuno zapostavljen, što je za svako žaljenje, jer bi i to bio način i put da se osmanske vlasti suprotstavljaju suprotnim nastojanjima, koja su takva da stvaraju utisak javnog mišljenja, jer im se ne suprotstavljaju nikakvim sredstvima, i zato su imali javno mišljenje protiv sebe.*37

U odnosima Austrije prema Bosni uočavala se već ustaljena i tradicionalna politika.

*36 GStAPK B, Hauptabteilung III, Repositur/Abteilung (2.4.1.) I, No 7597, Relation über die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65. Sarajevo, 5. avgust 1865.

*37 GStAPK B, Hauptabteilung III, Repositur/Abteilung (2.4.1.) I, No 7597, Relation über die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65. Sarajevo, 5. avgust 1865.

Ustvari, riječ je o jednoj politici dugog trajanja, koja se izvodila planski i na duže vrijeme. Već iz korespondencije koju su vodili austrijski car Leopold i markgraf Ludvig Badenski 1688./89. taj plan je razrađen. „Misao jedne prirodne pripadnosti Bosne i Hercegovine sa pograničnim austrijskim provincijama s vremena na vrijeme oživljava se i s ove i s one strane osmansko-austrijske granice da će, ranije ili kasnije, do toga ipak doći, jer je to, bar kako iz toga proizilazi, jedna historijska realnost." Iz službenih izjava u Vieni i Internuncijaturi u Istanbulu već duže vrijeme se o tome govorilo, pa se čak više nije moglo govoriti o naslućivanju, nego da se taj cilj već i ostvarivao. Ono što me čudi, piše dr. Blau, da na ovakvu politiku bečkog dvora prema Bosni, osmanska vlada uopće nije poduzimala ništa, a još manje mogu razumjeti da ne podiže svoj glas, tj. ne protivi se poznatom turkofilskom držanju predstavnika Austrije u drugim dijelovima Osmanskog carstva, dok u isto vrijeme, ovdašnji generalni konzul stalno napada Ejaletsku vladu u Bosni.*38

I ruski konzul u Sarajevu Kudrjavcev izvijestio je 26. maja 1864. godine Ignjatijeva o djelovanju austrijskih agenata u Bosni i Hercegovini. „Austrijska vlada uputila je u Bosnu za generalnog konzula potpukovnika Jovanovića, Hrvata, zakletog neprijatelja muslimana, koji je otvoreno ispoljavao simpatije prema hrišćanima, znajući da je on učestvovao u komisijama crnogorsko-hercegovačkih sukoba. U isto vrijeme njemu su pridodani kapetan Roskijević i poručnik Thoemmel. Oni su proputovali cijelu Bosnu i snimili sve tvrđave, usjeke i puteve te na osnovu toga sastavili vojnu kartu za Ministarstvo vojske".*39 Austrijski agenti su, štaviše, razdavali hrišćanima Bosne i Hercegovine austrijske pasoše, i time znatno uveličali broj svojih podanika. Krajnji cilj svih ovih austrijskih mjera jeste pridobiti za sebe i to u najkraće vrijeme, Bosnu i Hercegovinu.

Njegovi konzularni agenti i mnogi dopisnici (dojavljivači) po Bosni, izvještava dr. Blau, a posebno iz Livna, Bihaća, Banjaluke, Brčkog i Tuzle su svi, bez izuzetka, oficiri iz graničnih regimenti, koji svoje izvještaje pune protuturskom mržnjom. Generalkonzul vjeruje u to da će njegovi sunarodnici dobrovoljno ustati protiv nesposobnosti osmanske uprave i svoj politički ideal ostvariti u jednom hrvatsko-slavonskom kraljevstvu,

*38 GStAPK B, Hauptabteilung III, Repositur/Abteilung (2.4.1.) I, No 7597, Relation über die politische Lage von Bosnien im Jahre 1864/65. Sarajevo, 5. avgust 1865.

*39 *Освободительная борьба,* 450.-451.

najprije pod habzburškom krunom, a potom će se samostalna slavenska braća u Osmanskom carstvu osloboditi „turskog jarma“ i te krajeve anektirati. Ipak, austrijski generalkonzul i oficiri zaključuju da bi takvo jačanje slavenskog elementa moglo izazvati kod njemačkog elementa opasnost za carsku državu. Tako svaka ideja u tom pravcu ide na ruku slavenskom pokretu i mora izazvati opasnost za Njemačku, a samim tim i za Prusku uopće, a najviše za Austriju. Stoga Njemačka mora ovog narastajućeg džina prije nego odraste, odnosno mora na vrijeme germanizirati slavenski elemenat kako se to već dogodilo u Pruskoj.*40

*40 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 317-318.

Osim svećenstva, odnosno klera, u gradovima to isto čini trgovački sloj, za koji se može reći da ipak ne utječe na stvaranje javnog političkog mišljenja, nego sam to čini i predstavlja se tako. U tom pravcu su najaktivnije zagrebačke Narodne novine, novosadski Napredak i dalmatinski Il Nazionale. Oni godinama, piše dr. Blau, donose vijesti o teškom stanju u Bosni, protiv bosanskih vlasti, i, odnedavno, i evropskih kabineta, i to svih, a posebno onih koji su prijateljski naklonjeni Osmanskom carstvu, pa idu dotle da ih okrivljuju da sudjeluju u ugnjetavanju hrišćana. U Austriji štampaju te vijesti, pa i to dovoljno ukazuje na to da se u njoj ovaj pokret odobrava, i to će biti sve dotle „dok plamen ne zahvati vlastitu kuću“. Dopisnici ovih listova najčešće sami prikupljaju podatke, ali im dosta u tome pomaže katolički kler, i oni, isto tako, najviše šire ove listove u Bosni, te prenose i šire vijesti po gradovima i selima kao vjerodostojne novosti te ih, isto tako, čitaju onima koji ne znaju čitati.

Već godinama panslavizam je radio na tome da uzdrma postojeće stanje stvari u Bosni, da odvrati hrišćane od vjernosti bosanskoj vladi, čak da širi perfidne insinuacije i među slavensko-muslimanskim stanovništvom. „Srpsko i ruski agenti se smjenjuju ovuda smucajući se pod maskom fotografa, učitelja, trgovaca i ne propuštaju da upoznaju svoje šefove u Sarajevu, Beogradu i Petrogradu u pompeznim izvještajima o uspjehu njihove misije, samo zato da bi opravdali svoje obilne honorare“. I javno mišljenje u Evropi toliko je dovedeno u zabludu pisanjem slavenske štampe, da svakog trenutka očekuje da pravoslavna raja u Vilajetu Bosna digne ustanak da bi

„stresla tzv. turski jaram, i, naravno, pridružila se svojoj srpskoj sestri“. Ali, Uzvišena Porta može biti savršeno umirena u pogledu miroljubivog duha i raspoloženja u Vilajetu Bosna, pa i pravoslavne raje, zaključio je Haas svoj izvještaj.*41

Osim toga, seljaci u Hercegovini su isključivo živjeli na posjedima aga kako muslimana tako i hrišćana i u tom slučaju nisu za zemlju bili vezani nikakvim pismenim ugovorom; „hrišćani-age ne postupaju sa svojim kmetovima ništa bolje od muslimana, a nekada ih čak u zloupotrebama prevazilaze.“ Mostarski ruski vicekonzul se osvrnuo i na političko stanje kod katolika u Hercegovini, ali i na utjecaj Habsburške monarhije na prilike u Bosni i Hercegovini. „Rimsko-katoličko svećenstvo u Bosni uvijek je imalo uticaj i moć na hrišćane katolike“. Ono se uvijek oslanjalo na Austriju, a austrijska vlada je uvijek povećavala svoj uticaj na njih. Zlatom, srebrom, svijećama i knjigama pomagala je crkve i škole. Ali su povremeno iz Austrije ubacivani izvanredni agenti koji bi se razmilili po vilajetu i govorili o namjerama austrijskih vlasti za poboljšavanje položaja hrišćana. Posebno se povećavao njihov broj od 1867. godine. Generalkonzul je tražio od valije da Petrovića ne zadržava u zatvoru kako to ne bi izazvalo sumnju da je izložen „turskom pritisku“ kako bi ostao u namjeri da promijeni vjeru. Istovremeno je predložio da Petroviću odredi neutralno mjesto, naprimjer kod katoličkog episkopa čiju saglasnost je unaprijed dobio. Šerif Osman-paša je to prihvatio i u medžlisu objasnio: „Ovaj hrišćanin želi da postane musliman; da bi se službeno odlučilo neka prvo ide katoličkim fratrima, jer oni nisu ni muslimani ni hrišćani“. Kad se izvukao iz muslimanske sredine, mladi kaluđer odustao je od svog „avanturističkog plana“, a vladika ga je svečano obukao na Uskrs i dao mu „pored sebe lijepi položaj“. Iz toga se vidi kako je Šerif Osman-paša bio umjeren i zadovoljan što se ovaj slučaj pri tadašnjim prilikama ovako mirno razriješio.

Od polovine 1868. godine, austrijska diplomatija je ukazivala na značaj pripajanja Bosne i Hercegovine. Benjamin Kalaj je u svom Dnevniku 19. avgusta 1868. to naglasio: „Zatim sam prešao na pitanje prepuštanja Bosne i Hercegovine Srbiji. Andrašiju se taj plan sviđao, ali je samo napomenuo da će to naići na velike teškoće.

*41 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 316.-325. Njegovi konzularni agenti i mnogi dopisnici (dojavljivači) po Bosni, posebno iz Livna, Bihaća, Banjaluke, Brčkog i Tuzle su svi , bez izuzetka, oficiri iz graničnih regimenti, koji svoje izvještaje pune protuturskom mržnjom.

Karàvána kroz brdovitu Bosnu (dèrja planìna) (1860.)

Vojna stranke Austro-Ugarske nije prestala da posmatra Bosnu kao kompenzaciju za sve dosadašnje gubitke i sa sigurnošću je računala na njeno zauzimanje. Car bi se mogao pridobiti za ovaj plan samo ako bi se Austro-Ugarskoj pripojio „dio turske Hrvatske do Vrbasa".*42 Taj plan je 1. septembra 1868. Kalaj vidio ovako: „Andraši je odobravao plan predaje Bosne i Hercegovine Srbiji. Pouzdano vjerujem da će Andraši pridobiti za ovaj plan kako njega (Bajsta) tako i cara. Na ovaj plan će Porta pristati samo ako na to bude prisiljena opštim ustankom hrišćanskih naroda. Ali i Hrvati žele da zauzmu Bosnu i da je potreban samo mig iz Pešte pa da se za nekoliko dana nađe u Bosni 60.000 Hrvata.*43 Nešto kasnije, 7. maja 1870. „Kalaj je predložio Andrašiju da bi zbog ruske i hrvatske agitacije koja se vodila u Bosni i Hercegovini, pošto otuda nemamo nikakve pouzdane izvještaje, možda bilo dobro da se konzulati u tim pokrajinama podrede beogradskom, pa bi Kalaj uzeo u ruke rukovođenje njima i na taj način bi bio ostvaren mađarski uticaj.*44 Pripremajući se da Istočno pitanje teče po planu ruske diplomatije, Rusija je bila odlučna da će u pogledu rata na Istoku osigurati Srbiji Bosnu i Hercegovinu samo „ako bi se u tom slučaju Srbija, za uzvrat, obavezala da stupi na teren akcije onako kako to Rusija želi".

Ova diplomatska pogađanja oko Bosne i Hercegovine kao da su do detalja razrađivani sudeći bar po tome kako je Ristić zapisao i ovo: „1. Za slučaj da Srbija za vreme mira dođe u sukob s Portom, obavezuje se da o ovom izvesti austro-ugarsku vladu, koja će zatim za vreme ovog sukoba ne samo sama zadržati svoj stav neintervencije nego će učiniti da je i drugi zadrže. 2. U slučaju rata. Ako bi izbio rat između Austrije i Rusije, Srbija se obavezuje da prema nama zadrži prijateljsku neutralnost. Za uzvrat Austrija obezbeđuje [Srbiji] po završetku rata posedovanje Bosne i Hercegovine i Stare Srbije. Čim Srbiji pripadnu njeni posedi deo Bosne koji se prostire do Vrbasa i Neretve biće priključeni Austriji. Andraši se uglavnom složio s tim planom o bosanskoj stvari, ali „ostaje, međutim, odlučno pri tome, da se deo koji se prostire do Vrbasa prepusti Hrvatskoj. Govorio je o svemu ovome s carem, koji to prihvata. Ovlastio me je da prenesem pristanak Njegovog Veličanstva u pogledu Bosne". Ali, ako bi izbio

*42 *Dnevnik Benjamina Kalaja 1868.- 1875.* Obrada i komentar dr Andrija Radenić. (dalje; *Dnevnik Benjamina Kalaja,*). Beograd, 2002., 78.

*43 *Dnevnik Benjamina Kalaja,* 83.

*44 *Dnevnik Benjamina Kalaja,* 297., *Dnevnik Benjamina Kalaja*, 260. S druge strane, Blaznavca je zabrinjavalo to što srbijanska vlada čini sve da u Bosni i Hercegovini postigne najveći uticaj i da ruski uticaj potpuno uništi. Rusija će da bi to spriječila prevremeno u ovim krajevima izazvati ustanak.; *Dnevnik Benjamina Kalaja*, 297. Kalaj je predložio Andrašiju da bi zbog ruske i hrvatske agitacije koja se vodi u Bosni i Hercegovini, pošto otuda nemamo nikakve pouzdane izvještaje, možda bilo dobro da se konzuli u tim pokrajinama podrede beogradskom, pa bi Kalaj uzeo u ruke rukovođenje njima i na taj način bi bio ostvaren mađarski uticaj.

rat između Austrije i Rusije, Srbija se obavezuje da prema nama zadrži prijateljsku neutralnost. Za uzvrat Austrija obezbeđuje (Srbiji) po završetku rata posedovanje Bosne i Hercegovine i Stare Srbije. Ako bi za vreme rata u pomenutim pokrajinama izbili nemiri, Austrija i Srbija bi ušle u njih.*[45]

I francuski istraživač Anri Masije de Klerval je posjetio Bosnu radi prikupljanja podataka, kako je sam rekao konzulu Atanaskoviću, o franjevačkim samostanima. On je početkom septembra već bio u Sarajevu, a stigao je preko Splita i Livna. Kazao je austrijskom konzulu da je sin viceadmirala, a u Bosni ima jedini zadatak da ovu zemlju prouči u naučne svrhe.*[46] Nakon kraćeg zadržavanja u Sarajevu, Klerval je u pratnji tumača Majevskog otišao u obilazak franjevačkih samostana.*[47] U svom izvještaju sa puta osvrnuo se na žitelje Bosne: „Muslimani prvenstveno stanuju u gradovima, često se susreću mješovita sela gdje pravoslavci (Grci), muslimani i katolici žive jedni pored drugih i često u vrlo dobroj harmoniji kada podbadanja iz vana ne bude fanatizam i pitanje religiozne časti. Katolik, musliman i pravoslavac podjednako osjećaju ljubav prema svom rodnom tlu; oni se podjednako ponose svojim imenom Bosanca. Nisam imao veza sa domorođačkom aristrokratijom, samo u hanovima i na putevima sam sretao plemiće koji su išli da posjete svoja imanja. To su plemići u pravom smislu riječi. Neki potiču od loze starih kraljeva, a njihovo elegantno i ponosno držanje, istaknuto ljepotom njihove odjeće, moglo bi im obezbjediti mjesto u eliti evropskog društva.

Našao sam i ljude iz niže klase, sasvim časne, ali dostojanstvene, često ljubazne. Jedina mana koju bih možda pripisao muslimanima, a koja mi uostalom izgleda dosta opštom među Bosancima, jeste velika bezbrižnost, sklonost da se veselo živi zadovoljavajući se i sa malim“.*[48] I kod Giljferdinga nailazimo na slična zapažanja. U Travniku je Giljferding noćio u kući Dervišbega Teskeredžića; to je bila kuća „na dva sprata sa visokim prozorima i evropskim doksatom, prava evropska gospodska kuća“. Oko ove visoke zgrade je veliko dvorište, a ograđena je niskom lijepom ogradom. „Čuvena je Dervišbegova kuća, ovakve kuće nema u cijeloj Bosni, a i samom begu nema

*[45] *Dnevnik Benjamina Kalaja,* 323.

*[46] HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, 106, Atanasković Buolu. Sarajevo, 6. septembar 1854; Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878) i njihovi utisci o njoj.* Veselin Masleša. (dalje: M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878),*). Sarajevo, 1981., 81. Šamić piše da je on došao 1855, ali mi više povjerenja dajemo Atanaskovićevom izvještaju.

*[47] HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, 106, Atanasković Buolu. Sarajevo, 13. septembar 1854.

*[48] I. Kemura, „Bosna i Muslimani u očima jednog posmatrača iz sredine XIX stoljeća.“ *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ.* Godina XXXII. 9-10. Sarajevo, 1969, 418-424.

ravna među nama. Dervišbeg je bio mlad čovjek, srednjeg rasta, suhonjav, crnih izrazitih očiju, obučen u svijetlocrvenu odjeću s običnim crvenim fesom na glavi".*49 Giljferding je uočio i pjevanje uz gusle; u hanu je sjedio neki guslar, katolik, i pred grupom slušalaca pjevao uz gusle o Kraljeviću Marku i u pjesmi ga opjevao kao „latinskog junaka". Jedan musliman koji je tu sjedio dugo je slušao i najposlije, ne mogavši izdržati, skočio je, oteo gusle iz guslarevih ruku i, zamahnuvši rukom na njega kao da će ga udariti, povikao: „Šuti, bolan! Četiri stotine godina mi turčimo Marka i ne možemo da ga poturčimo, a ti hoćeš za jedan dan da ga polatiniš"!*50

I begovi su se žalili na raju zato što odbija da daje tretinu. Krajem 1855. došla je u Sarajevo deputacija bosanskih begova iz Posavine u kojoj su bili Mehmedbeg Fidahić, sin bijeljinskog Ali-paše, Agabeg, sin Begefendije Gradaščevića iz Gradačca, i Tosunbeg, sin hadži Salihov iz Tuzle.*51 I francuski istraživač Anri Masije de Klerval je posjetio Bosnu radi prikupljanja podataka, kako je sam rekao konzulu Atanaskoviću, o franjevačkim samostanima. On je početkom septembra već bio u Sarajevu, a stigao je preko Splita i Livna. Kazao je austrijskom konzulu da je sin viceadmirala, a u Bosni ima jedini zadatak da ovu zemlju prouči u naučne svrhe.*52 Nakon kraćeg zadržavanja u Sarajevu, Klerval je u pratnji tumača Majevskog otišao u obilazak franjevačkih samostana.*53 U svom izvještaju sa puta osvrnuo se na žitelje Bosne: „Muslimani prvenstveno stanuju u gradovima, često se susreću mješovita sela gdje pravoslavci(Grci), muslimani i katolici žive jedni pored drugih i često u vrlo dobroj harmoniji kada podbadanja iz vana ne bude fanatizam i pitanje religiozne časti. Katolik, musliman i pravoslavac podjednako osjećaju ljubav prema svom rodnom tlu; oni se podjednako ponose svojim imenom Bosanca. Nisam imao veza sa domorođačkom aristokratijom, samo u hanovima i na putevima sam sretao plemiće koji su išli da posjete svoja imanja. To su plemići u pravom smislu riječi. Neki potiču od loze starih kraljeva, a njihovo elegantno i ponosno držanje, istaknuto ljepotom njihove odjeće, moglo bi im obezbjediti mjesto u eliti evropskog društva. Našao sam i ljude iz niže klase, sasvim časne, ali dostojanstvene, često ljubazne. Jedina mana

*49 A. F. Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji.*, 311.

*50 A. F. Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji.*, 344.

*51 V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina,* 221.

*52 HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, 106, Atanasković Buolu, Sarajevo 6. septembar 1854; M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878),).* 81. Šamić piše da je on došao 1855., ali mi više povjerenja dajemo Atanaskovićevom izvještaju.

*53 HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, 106, Atanasković Buolu, Sarajevo 13. septembar 1854.

koju bih možda pripisao muslimanima, a koja mi uostalom izgleda dosta opštom među Bosancima, jeste velika bezbrižnost, sklonost da se veselo živi zadovoljavajući se i sa malim“.*54 I kod Giljferdinga nailazimo na slična zapažanja. U Travniku je Giljferding noćio u kući Dervišbega Teskeredžića; to je bila kuća „na dva sprata sa visokim prozorima i evropskim doksatom, prava evropska gospodska kuća“. Oko ove visoke zgrade je veliko dvorište, a ograđena je niskom lijepom ogradom. „Čuvena je Dervišbegova kuća, ovakve kuće nema u cijeloj Bosni, a i samom begu nema ravna među nama. Dervišbeg je bio mlad čovjek, srednjeg rasta, suhonjav, crnih izrazitih očiju, obučen u svijetlocrvenu odjeću s običnim crvenim fesom na glavi".*55 Giljferding je uočio i pjevanje uz gusle; u hanu je sjedio neki guslar, katolik, i pred grupom slušalaca pjevao uz gusle o Kraljeviću Marku i u pjesmi ga opjevao kao „latinskog junaka“. Jedan musliman koji je tu sjedio dugo je slušao i najposlije, ne mogavši izdržati, skočio je, oteo gusle iz guslarevih ruku i, zamahnuvši rukom na njega kao da će ga udariti, povikao: „Šuti, bolan! Četiri stotine godina mi turčimo Marka i ne možemo da ga poturčimo, a ti hoćeš za jedan dan da ga polatiniš“!*56 U Berbiru je ostao do srijede, 10. jula 1867. da bi bolje razgledao njegovu okolinu. Berbir je bio glavno uvozno mjesto Banjalučkog sandžaka. Četvrt sata hoda uzvodno uz Vrbas nalazilo se glavno stovarište duga, kojih se izvozilo godišnje 500.000-600.000 komada u Marsej, Bordo i na samu Rajnu. Tu se one utovare na čamce i onda prevezu u Sisak.

Dr. Kötschet i dr. Blau su zajedno putovali od Berbira do Banjaluke. Kötschet mu je rekao da se kolera upravo tih dana proširila iz austrijske strane na Prnjavor, gdje je već umrlo šest osoba. U Banjaluci su bili zabrinuti tim prije što je u prošloj godini pomrlo preko 200 ljudi, uglavnom vojnika. Usput su svratili u Laktaše da okušaju mineralnu vodu o kojoj su im okolni stanovnici pričali. Mineralni izvor tople vode u Laktašima se koristi tako što je napravljen jedan bazen u kojem posjetioci, bez razlike na spol, onako u odjeći, žene čak sa nakitom i ukrasima, čučnu i šćućure i često po cijeli dan tako provedu. Čini mi se, piše dr. Blau, da su ove terme korištene i u rimsko

*54 AI. Kemura, „Bosna i Muslimani u očima jednog posmatrača iz sredine XIX stoljeća", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ,* godina XXXII, 9-10, Sarajevo 1969, 418-424.

*55 A. F. Giljferding, Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji., 311.

*56 A. F. Giljferding, Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji., 344.

Posrnuće Osmanskog carstva – viđeno ilustratorom zapadne provenijencije (1870.)

Putopisac, putnik – namjernik (musáfir) (1849.)

doba, pošto je u njihovoj blizini prije četiri godine pronađena jedna statua rimskog cara od srebra i pozlaćena, te je predana osmanskom izaslaniku Dževdet-efendiji. „Bliže Banjaluci, na dva sata hoda od grada, uočavaju se razvaline jednog nekad velikog mjesta, po predanju sjedišta bosanskog valije i sandžakbega banjalučkog, i da je ono opustjelo prije više od sto godina, kad je stanovništvo kuga pomorila a grad zamro. Sad se tu nalazi jedna džamija sa dva turbeta i danas se naziva Trn". Od Banjaluke do Jajca je još uvijek bio u izgradnji novi drum koji je napuštao dolinu Vrbasa skoro do Ključa, pa se onda povijao do Varcara, pa na Đulhisar i duž Plive do Jajca. S obzirom na to da je Banjaluka vrlo blizu austrijske granice, i poznata kao ulazno mjesto trgovine za Njemačku, ona ovim drumom dobija još više uslova za razvijeniju trgovinu sa Bečom, Trstom, Lajpcigom nego što je Sarajevo. „Pravac jednog putnog pravca kroz ove krajeve je istovjetan onome koji je priroda podarila i ne vodi kroz riječne doline, nego preko prevoja i visoravni, – upravo je to slučaj s ovim područjem između Vrbasa i Sane". Gospodar cijelog prostranog područja preko jednog dana putovanja u dužinu, i isto tolikog u širinu, bio je Jelić iz rodovske linije Filipovića, poznat pod muslimanskim imenom Muharemaga. Blau je bio njegov gost, a i pratilac na dijelu puta koji je prolazio kroz njegov posjed. Njegova porodica je potjecala iz Knina u Dalmaciji, gdje se još nalazi jedan izdanak ove loze.*57

Kad su po Karlovačkom miru 1699., Mlečani zagospodarili Dalmacijom, tad su iz Knina otišla trojica braće; najstariji se odselio u Dubrovnik, srednji u Anadoliju i ubrzo umro u Trapezuntu, a treći, koji je bio u službi bosanskog valije u Travniku, dobio je Sitnicu kao leno. Glavno mjesto Sitnice je Dobrinja. Sa jedne uzvisine njegov odžak dominira cijelim krajem. Sjedeći u kuli odžaka, iz jedne njegove sobe ponosno mi je pokazivao granicu Bihaćkog sandžaka, otmjeno, kako to samo priliči jednom pravom plemiću. On je imao preko dvije hiljade kmetova, sve pravoslavnih, koji, svi do jednog, za njega kažu da je blag, pravedan i pametan gospodar. „Meni je izgledalo, piše Blau, da su odnosi njega i njegovih kmetova istinski uzorni i da ukazuju na visoku pažnju". On je u dobrim odnosima sa valijom koji ga posjećuje, a on njega u

*57 G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861. – 1869.*, 462, 463.

Sarajevu. Muharemaga je jedan od malobrojnih u Bosni koji još uvijek uzgaja čuvene i jake bosanske konje, koji su u megdanima u njemačkim i osmanskim ratovima bili vrlo traženi plijen, jedna rasa konja koja je već bila u izumiranju. Muharemaga je pokazao pruskom konzulu šest konja koje je odabrao kako bi ih poklonio sultanu kad se vrati u Istanbul sa svog putovanja po Evropi.

Nešto manje sretan bio je drugi bosanski plemić, hadži Alajbeg Kulenović, koji „vuče lozu od bosanskog bana Kulina i sina posljednjeg jajačkog grofa". Vrlo ponosnog izgleda, lijepog hoda, pokazuje cijelim bićem plemenitu krv koja teče u njegovim venama. Njega je dr. Blau upoznao u Travniku u kojem je u nekoj vrsti „državnog neprijatelja", koji se, istina po gradu slobodno kreće, ali je pod stalnom prismotrom jer ga drže za najutjecajnijeg bega u Bosni. Ipak, kako se pruskom konzulu činilo, on je bio žrtva intriga, jedne vrlo česte pojave u Bosni ovog doba. Hadži Alajbeg Kulenović je gospodar Kulen Vakufa, Varcara, Jajca i Skoplja, bio je na čelu otpora, kao i većina njegovog staleža, protiv osmanskih činovnika. Veliki posjedi čine ga nezavisnim. Može se samo pretpostavljati uzrok njegove propasti. Bio je oruđe u rukama zakupnika poreza svog distrikta. Vlada je tražila od zakupaca da imaju jamstvo za iznos poreza u ličnosti jednog solventnog posjednika. Hadži Alajbeg je dao to jamstvo. Zakupac, kome je dao jamstvo, imao je deficit od 300.000 pjastera, koji je, kako narod priča, ostao u džepu nekog činovnika, i tada je ćefil uhapšen i mora dug namiriti. Istraga traje već trinaest mjeseci i za to vrijeme se vrši poravnanje. „I ne vidi se kraj te sramne igre". Kad je zamolio dr. Blaua da posreduje kod travničkog mutesarifa da ga pusti nekoliko dana na svoje dobro da pregleda ljetinu i posjeti porodicu „obrve su mu drhtale, usne podrhtavale", vjerovatno od stida da on, kao plemić i musliman, mora od jednog stranca to moliti. Bez ikakakvog protivljenja, mutesarif mu je odobrio nekoliko dana odsustva i pustio ga istog trena da ide svojoj kući.*[58] Ovakve vijesti o bosanskim begovima nisu imale odjeka u stranim časopisima i novinama jer nisu odgovarale programima susjeda zasnovanim na podjeli Bosne i Hercegovine.

Willy Stieborsky, karikatura objevljena u časopisu "Die Muskete", Beč 10.12.1914; dostupno u ANNO ist der virtuelle Zeitungslesesaal der Österreichischen Nationalbibliothek (Austrian Newspaper Online).

*[58] GStA PK B, H III, 2.4.1.II, No 515. Dr. Otto Blau grafu Brassier de St. Simon. Reisebericht No 5. Travnik, 17. juli 1867.

LETTER - PISMO
BANU
BOSANSKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA

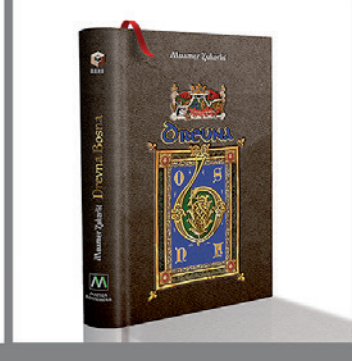

Akademija
academia
academia
academia

pismo
letter
brief
list

akšamija
akšamija

Ottoman
Bosnia

AKADEMIK REFIK ŠEĆIBOVIĆ

UČENJACI, NAUČNICI I FLEKSIBILNO OBRAZOVANJE

Kad pročitaju naslov ovog rada, mnogi će se zapitati: kakva je veza između tematike fleksibilnog obrazovanja i filozofske misli akademika Muhameda Filipovića? Odgovor je jednostavan – duboka i višestruka. Ta nova forma obrazovanja omogućava nam da se susretnemo sa akademikom Filipovićem kao filozofom, naučnikom, učenjakom, ali i borcem za akademske slobode. Za takvo angažovanje ovakvih umnih ljudi na različitim poljima, poljski akademik Kozielecki kaže da su to motivatori društva i akademske zajednice.

S druge strane, fleksibilno obrazovanje kao nova forma obrazovanja na univerzitetima, ima mnogo zajedničkih postulata i sadržaja, sa radovima koje je pisao i sa stavovima za koje se zalagao akademik Muhamed Filipović. Kao da je neko planirajući ove forme skupljao njegove misli, i uklapao ih zajedno sa stavovima drugih modernih filozofa u neku novu filozofiju obrazovanja.

AKADEMIK REFIK ŠEĆIBOVIĆ

Upravo bez uključivanja filozofije u razvoj fleksibilnog obrazovanja, ono bi se svelo na formu obuke za tržište rada ili samo novu organizaciju nastave. Ali sa primenom filozofskih stavova modernih evropskih filozofa ono dobija formu novog oblika učenja bez obzira na vreme i mesto.

Istačićemo najznačajnije u ciljeve fleksibilnog obrazovanja, a to je: individualni pristup prenosu znanja, sloboda izbora, kreativnost, pripreme za u istraživačku praksu, stvaranje slobodne i inovativne naučne ličnosti, komparativno obrazovanje zasnovano na rešavanju praktičnih problema.

Akademik Filipović u svojim razmišljanjima fokusira se na nešto, što je od velike važnosti za fleksibilno obrazovanje, a to je sloboda prenosa znanja, a u poslednje vreme

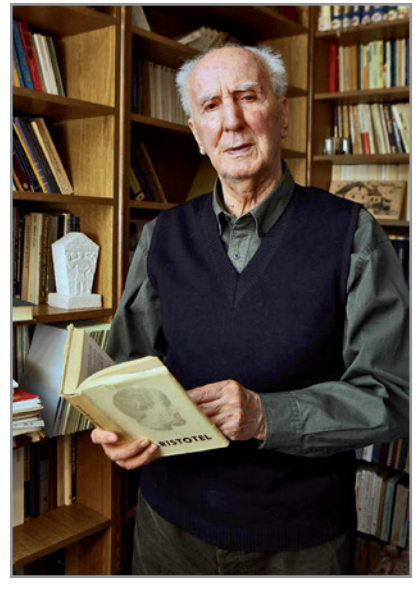
i na kritiku vulgarizacije nauke u pojedinim periodima našeg društvenog razvoja. On nas suočava sa saznanjem o začaurenosti naše nauke i njenom robovanju pod različitim političkim pritiscima i oligarhijama.

Svaka njegova misao o obrazovanju na ovim čudnovatim i nepredvidljivim prostorima i njihov odnosa prema učenim ljudima u zajednici koja češće krvari, nego što se ubrzano tehnološki uzdiže, pokazuje nam da je problem institucionalne zatvorenosti nastao kao odbrambeni mehanizam od često surove i bestidne političke oligarhije.

Ali, zatvorenost je pogubna za za svaku naučnu i obrazovnu instituciju, uopšte za akademsku zajednicu. Budućnosti naše akademske zajednice u zatvorenim institucijama počinje da liči na sudbinu kritičkih marksista, o kojima akademik Filipović piše:

„Ono što kritičkim marksistima nije moglo ući u glavu, jeste činjenica da nema vječne teorije, da nema filozofije koja će odgovoriti na sva pitanje jer pitanja nisu dana unaprijed, kako to Lukacs kaže za antički svijet i porijeklo savršenosti nekih njegovih izražaja, nego ih naša povijesna praksa i sam život neprestano nanovo postavljaju. Stoga je za komunizam i za marksizam, ma kakav on bio vrijedila ipak ingenijalna Poperova kritika, a to je da nema sistema koji bi bio rezultat istinite spoznaje, da svijet nije neki jednom zatvoreni totalitet, čiju zagonetku je moguće odgonetnuti, nego da je to otvoreni proces, da je svijet otvoreni tok tok svijeta, čovjeka i njegovog mišljenja i da je bitno samo da se ima u vidu da se mogućnosti tog procesa nikada sasvim ne zatvaraju, a to je da se držimo metodologije koja nam svagde nanovo razotkriva svijet i osigurava mogućnost novih spoznaja“*1

Kritička misao u jednom društvu ne mora biti ekskluzivitet velikih javnih institucija ili dobro rangiranih univerziteta, danas u doba novih tehnologija ona može egzistirati u okviru manjih sredina, ali sve više unutar različitih edukativnih i istraživačkih mreža i centara. Pošto fleksibilno obrazovanje počiva na tome da se odnos prema saznanju i kritičkoj misli oslobađa stega institucija, počeli smo da razvijamo oblike zajedničkih programa koji se zasnivaju na slobodi izbora. To nas je još više povazalo

Portret akademika M. F. / 2014. № 2. (Avaz)

*1 Muhamed Filipović: *Komunizam i nostalgija*. str. 151

Portret akademika M. F. / 2013.

sa sa idejama različitih filozofa, pogotovu kada se primenom novih tehnologija razvijaju nove forme mentorstva.

Bez tog odnosa i uvažavanja činjenica koje iznose naučnici, a koje će biti dostupne svakom pojedincu u akademskoj zajednici, nema napretka u interesu celokupnog društva. Političari, ali i različite oligarhijske strukture uvek su bile protiv novih oblika zajednica koje uče, bojeći se da će izgubiti kontrolu nad intelektualnom elitom.

Akademik Filipović se uvek odnosi kritički i otvoreno prema nepoštivanju znanja, ali i prema intelektualnoj eliti. Pogotovu u današnje vreme kada se stalno pokušava da se intelektualna elita marginazuje i nipodaštava:

"Svaki intelektualni autoritet, svaka intelektualna organizacija koja je imala svoj identitet definirala je sebe sa stanovišta autonomije prema stavovima političke i duhovne vlasti, odnosno tvrdila je da ona odgovara samo autoritetu istine, a ne autoritetu socijalne, duhovne ili političke moći. Takva podjela među autoritetima koji su djelovali u javnom životu omogućavala je da intelektualni faktor ima ne samo slobodu da proizvodi svoje stavove i da definira svoje mišljenje nego i mogućnost da bude zaštićen od svake moguće sile koja dolazi iz sfere vladavine, odnosno bilo one svjetovne, bilo one duhovne. Ono što je karakteristično bilo za prve univerzitete koji su u Evropi nastojali je da je univerzitet sebe definirao kao udruženje doktora i magistara čiji je zadatak da poštuju istinu iznad svega i da osiguraju autonomiju isticanja istine u odnosu na nosioce autoriteta duhovne ili političke moći. To je izraženo u stavu da su univerziteti svojim statutima definirali pravo univerziteta da izda zabranu dolaska na univerzitet i djelovanja nosilaca političkih i duhovnih autoriteta i moći"*[2].

Ugroženost intelektualne elite posmatra se danas i u kontekstu globalnih promena u modernim društvima, pošto je došlo do omasovljenja visokog obrazovanja, i kada je pritisak pragmatičke logike na visokoškolske institucije uticao da dođe do destrukcije određenog broja standarda. To je unutar visokog obrazovanja dovelo do poplave menadžerijalizma kao novog sistema upravljanja, koji svojom logikom pritiska

*[2] Muhamed Filipović: *Intelektualne institucije podvrgavaju se direktnoj upravi države,* Avaz , 6.04. 2019. https://avaz.ba/vijesti/kolumne/473189/intelektualne-institucije-podvrgavaju-se-direktnoj-upravi-drzave

osoblje visokoškolskih institucija i dovodi do novog problema – akademskog stresa i površnosti u istraživačkom procesu.

Pritisak na akademsku zajednicu i stvaranje „akademskog stresa“ evaluairali su do masovnog stvaranja visokoškolskog konformizma (svetski proces), koji je u prvi plan izvukao ekonomsko- finansijsku komponentu gušenja kritičke misli i formalnog postojanja akademskih sloboda. Akademik Filipović upravo to da bez uvažavanja akademske zajednice nema modernog društva:

“Naime, u cijelom modernom svijetu, posebno u Evropi otkako je u javnom životu intelektualni moment počeo da igra veliku i značajnu ulogu, uvažavalo se mišljenje učenih ljudi, onih koji nešto znaju i koji su kvalificirani da definiraju stvari. S jedne strane, takvi stavovi su uvažavani od običnih ljudi, od ljudi koji konzumiraju mišljenja iz javnih glasila i iz onoga što se javno saopćava, i ne samo javnih glasila u modernom smislu riječi, nego i onih javnih saopćenja koja su nekada dolazila iz institucija intelektualnog karaktera kao što su univerziteti, akademije ili neka druga intelektualna udruženja”*[3].

Akademska zajednica sa svim svojim kompenentama (autonomijom, kritičkom misli, akademskim integritetom, akademskim slobodama) oštro se sudario sa logikom korporativne organizacije, i u svojoj nemoći da se odupre moćnijem sistemu, ona se povukla u lavirinte zatvorenih birokratskih rešenja (bolonjski proces).

Akademski posao našao se tako između društvenog konteksta demokratije kapitalističkog društva i korporativne diktature unutar sistema, gde su najviše u stvari pretrpeli akademski integritet i slobode. U tom smislu nova doktrina univerziteta i društva svela se na nejasne i *ad hoc* rešive procese koje možemo svrstati u dve osnovne kategorije:

- Odnos društva prema akademskom životu i položaju pojedinca;
- Prilagođavanje zadataka univerziteta globalnoj transformaciji društva.

I u jednom i u drugom slučaju **kritička misao** se našla kao kolateralna šteta procesnim potrebama društva. Ona je izgubila svoj status i u globalnim raspravama o značaju obrazovnih politika. Međutim, problem obrazovnih politika se upravo zasniva na

*[3] Muhamed Filipović: *Intelektualne institucije podvrgavaju se direktnoj upravi države*, Avaz , 6.04. 2019. https://avaz.ba/vijesti/kolumne/473189/intelektualne-institucije-podvrgavaju-se-direktnoj-upravi-drzave

primeni obrazovnih alata u odnosu na značaj univerziteta kao resursne komponente društva, a iskazano je u saradnji između profesora i studenata unutar institucije.

Zato je i brzo se raširio problem koji Reding potencira i analizira svom radu iz 2017. godine*[4], a to je da li filozofija obrazovanja može da analizira odnose napretka unutar institucija, ali ističe da tu nije rešenje (slično akademiku Filipoviću). Jer na institucije utiče okruženje putem novih tehnologija, ubrzavajući sisteme akademskog rada, i tako ugrozilo akademske slobode, naročito u istraživačko-analitičkom delu koji je inače povezan sa organizacijom rada i funkcionalnošću univerziteta.

Težnja američkih profesora da analiziraju demokratičnost odnosa i novu filozofiju obrazovanja, naišla je na barijeru koja se zove **odnos institucie prema individualizaciji kritičke misli** (opet se vraćamo na misao akademika Filipovića, što se naročito vidi u njegovim stavovima u knjizi *Komunizam i nostalgija*). A to je neumitno na univerzitima otvorilo je pitanje održivosti univerzitetskog nastavnog procesa u novim

*[4] Gordon Redding. *Critical thinking, university autonomy, and societal evolution; thoughts on a research agenda*. London Centre for Global Higher Education working paper series 2017. https://www.researchcghe.org/perch/resources/publications/wp11.pdf

kapitalističkim uslovima i društvenog konteksta istraživačkog rada. Tu je dovelo do velikog sudara između akademskog kapitalizma i stvaralačkih sloboda i kritičke misli. Naročito je to vidljivo u malim zemljama u kojima je mogućnost javnog istupanja akademskih radnika ograničena i gde su mogućnosti opstanka u odnosu na globalne i nacionalne interese minimalni. I tu vidimo kao rešenje fleksibilno obrazovanje, koje u svojoj osnovnoj koncepciji je suprotno akademskom kapitalizmu.

Međutim, Reding*[5] ukazuje da ideologija akademskog kapitalizma bitno utiče na status i politički kontekst naučnog i istraživačkog rada. Manipulacija medijima, naročito od strane političara, dala izuzetne rezultate u pacifiziranju akademskih radnika, upravo o onome što akademik Filipović stalno potencira. Medijsko uništavanje univerzitetskog integriteta, dobilo je svoju valorizaciju u zakonskim i političkim rešenjima (primer sukob Orbana – Sorosa i ponašanje Evropske unije).

*[5] Gordon Redding. *Critical thinking, university autonomy, and societal evolution; thoughts on a research agenda*. London Centre for Global Higher Education working paper series 2017. https://www.researchcghe.org/perch/resources/publications/wp11.pdf

Portret akademika M. F. / 2015. № 2. (Avaz)

Univerzitet pod uticajem tehnologije i već pomenutog političkog pritiska, prolazi kroz fazu tranzicije, gde se unutar njega sukobljavaju faktori napretka i tehnološkog razvoja sa faktorima demokratizacije institucija. Samim tim naglo se potiskuje potreba intelektualne autonomije, kako na univerzitetu tako i u društvu. Faktori suzbijanja intelektualne autonomije, pojedinačnih akademskih sloboda, dobili su poslednjih godina, pored političke, i snažnu podršku finansijskih oligarha.

Taj pritisak ekonomsko-finansijskih krugova uticala je na zakonsko suzbijanje akademskih sloboda u onim elementima koji se odnose **na proces rada i istraživanja**, a ne na status istraživača i profesora, i tu je ključ jačanja konformizma na univerzitetima (i tu je razlika današnjice od perioda komunizma, koje je sjajno kritikovao akademik Filipović). Zato je Barnett potpuno u pravu kada je (2012 godine) tražio redefinisanje društvene uloge univerziteta, odnosno njegovo otvaranje prema okruženju.

Naši univerziteti su danas zarobljeni formom i tradicijom, koju vuku iz socijalističkog perioda, zato i povezujemo kritiku akademika Filipovića sa novim formama obrazovanja. Pritisnuti su političkim uticajima koji preko državnih organa vulgarizuju značaj elite i kritičke misli, te zahtevaju dva osnovna puta i procesa koji se moraju sprovesti –

Portret akademika M. F. / 2013. № 2.

otvaranje prema okruženju i fleksibilizacija procesa nastave i učenja.

Nove forme učenja, sa fleksibilnim pristupom, u kome će akademska zajednica moći da iskaže sve svoje stavove i misli, formiraju se i sa drugim partnerima. Naročito onima koji su zainteresovani za nove forme učenja zasnovane na novim tehnologijama i ponovnom vračanju filozofiji i društvenim naukama kao mogućnosti da se izađe iz krize, koja ugrožava našu zajednicu i njen identitet.

Upravo oblici fleksibilnog obrazovanja (mreže i centri) prelaze granicu koja odvaja institucije i njihovo okruženje i otvaraju mogućnosti novog načina učenja. U početku smo mislili da je to samo veza sa tržištem rada, a onda vrlo brzo se uverili da se radi složenom adaptivnom sistemu koji otvara mogućnosti za razvoj slobodne nastave i slobodnih formi učenja.

Fleksibilne forme učenja (kao složeni adaptivni sistemi) vrlo brzo su otvorile pitanje kako rešiti ograničenost formalnih oblika nastave i motivacije mladih za nauku. To će rezultirati većim interesovanjem za kritičku misao kao osnovu izgradnje slobodne ličnosti.

Tragajući za tim odgovorima uvek moramo da se vratimo misli Muhameda Filipovića njegovom stavu da sloboda i kritička misao su nezamenjivi u izgradnji intelektualne elite, koja mora da ukaže put zajednici u budućnosti. Zato su nam potrebne njegove misli i kao učenjaka i kao naučnika.

Literatura

- Muhamed Filipović. *Komunizam i nostalgija*. Sarajevo: Svjetlost 2001.
- Refik Šećibović. *Tvrđava dosade.* Beograd: HERAedu 2016.
- Muhamed Filipović: *Intelektualne institucije podvrgavaju se direktnoj upravi države*, Avaz , 6.04. 2019. https://avaz.ba/vijesti/kolumne/473189/intelektualne-institucije-podvrgavaju-se-direktnoj-upravi-drzave
- Gordon Redding. *Critical thinking, university autonomy, and societal evolution; thoughts on a research agenda*. London Centre for Global Higher Education working paper series 2017 https://www researchcghe.org/perch/resources/publications/wp11.pdf
- Ronald Barnett. *Imagining the University.* London: Rotledge, 2012.

Klub mladih znanstvenika
Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti

PROF. DR. AIDA KULO ĆESIĆ

AFILIJACIJA:
- INSTITUT ZA FARMAKOLOGIJU, KLINIČKU FARMAKOLOGIJU I TOKSIKOLOGIJU, MEDICINSKI FAKULTET, UNIVERZITET U SARAJEVU;
- KLUB MLADIH ZNANSTVENIKA BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI

SUVREMENI ZAHTJEVI ZA ZNANSTVENOG MENTORA NA PRIMJERU AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA

PROF. DR. AIDA KULO ĆESIĆ

Suvremeni zahtjevi za znanstvenog mentora

Mentorstvo je riječ koja se široko koristi za opisivanje odnosa učenika studenta/štićenika i iskusnijeg pojedinca/mentora, kao pouzdanog savjetnika ili vodiča, učitelja ili trenera (1). Riječ “mentor” originalno potiče iz Homerove epske pjesme o povratku Odiseja, kralja Itake, koji je ostavio mentora, "mudrog i pouzdanog savjetnika" da se brine za njegovo kućanstvo tokom njegovog odsustva (1). U istom se djelu, u liku božice Atene, zaštitnice i učiteljice Odisejevog sina Telemaha, opisuje i suvremeno značenje mentora, osobe koja štićenika podržava kroz izazovna vremena, usmjerava ga do njegovih odluka, nadahnjuje njegovo djelovanje i pruža čvrst oslonac kojem može vjerovati i na koji može računati (1, 2).

Iako primjenjiv u gotovo svim formama učenja, koncept mentorstva se najčešće odnosi na akademsko obrazovanje, pri čemu se pravi razlika između savjetovanja i mentoriranja, postavljajući mentoriranje kao viši čin, osobni i profesionalni odnos iskusnog znanstvenika i akademskog početnika/doktoranta.

Mentor je model akademskog identiteta (1). U mentorskom odnosu, mentor pomaže razvoj drugog uspješnog znanstvenog profesionalca (2). Iako ne postoji jedinstvena

formula za dobar mentorski rad, a dobro mentorstvo se, kao i dobra predavačka praksa, razvijaju vremenom (2), suvremeni zahtjevi za dobrog znanstvenog mentora uključuju da je mentor (2-4):

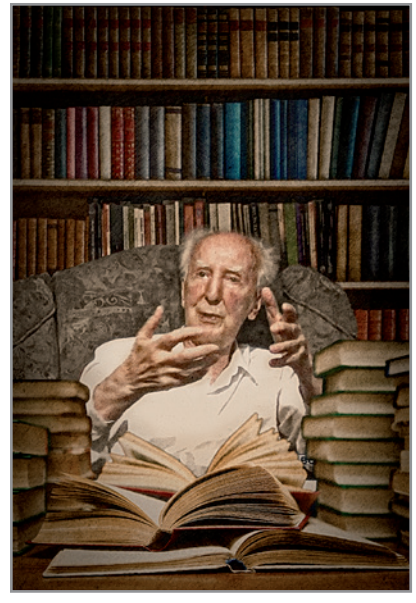
• entuzijastičan – strast i entuzijazam mentora prema znanosti privlači i nadahnjuje učenike;

• „cijelovit znanstvenik“, tj. osim što vodi znanstvene projekte, piše znanstvene radove i recenzije, i učestvuje u znanstvenim odborima, dobar mentor obavlja i usklađuje i druge funkcije, npr. upravlja laboratorijem, podučava studente, ili razvija i druga poduzetništva povezana sa znanošću. Ovakav cijeloviti znanstvenik je odličan uzor mlađima. Osim pomenutog, dokazani ugledni znanstvenik se manje bavi osiguravanjem vlastite budućnosti, a više nasljeđem koje ostavlja iza sebe;

• sposoban procijeniti koliko učenika može mentorirati te je, bez obzira na zauzetost, dovoljno pristupačan i dostupan svakom učeniku. Svoju dostupnost dobar mentor pokazuje tako što svoja vrata uvijek drži otvorenim i ne unosi stres svog svakodnevnog posla u vrijeme koje dijeli sa učenikom. S druge strane, učenik je dužan prepoznati višestruke zahtjeve mentorskog vremena, tj. mora razumjeti profesionalne pritiske i vremenska ograničenja s kojima mentor povremeno može biti suočen i ne gledati ga kao sredstvo ili prepreku svom cilju;

• u kontaktu s učenikom vodi fokusiranu i strukturiranu interakciju jer je dobar slušalac i dobar promatrač. Pažljivim slušanjem riječi i sadržaja "između redova", promatranjem stava i govora tijela učenika, dobar mentor stvara otvoren put za jasnu komunikaciju i učinkovitije mentorstvo. Ukazanim razumijevanjem i empatijom dobar mentor olakšava razgovor o osjetljivim temama ili temama ponižavajućim za učenika;

• održava kontinuitet u interakciji s učenikom, prilagođavajući svoj pristup potrebama, slabostima i vrlinama svakog učenika. Tako npr. s učenikom kojem u radu ide dobro održava samo kratke sastanke, a sa onim s poteškoćama u radu ulaže više mentorskog vremena. Neki učenici trebaju vremena da samostalno razmisle i formuliraju ideje, a neki najbolje funkcionišu u interakciji i razmjeni mišljenja; neki se učenici lako

Portret akademika M. F. / 2014. № 3.

približe mentoru; drugi su stidljivi, zastrašeni ili nevoljko traže pomoć. Dobar će mentor osigurati sigurno okruženje i povjerljivost rasprava s učenikom tako da će zbog razvoja uzajamnog povjerenja učenik lagodno dijeliti nove ideje, zbunjenost i zabrinutost, i biti ohrabren da, bez straha od osuđivanja, postavlja pitanja i raspravlja o svojim nesigurnostima. Redovitim kontaktima, bilo s ciljem evaluiranja napretka u zadatim znanstvenim ciljevima, ili redovite procjene napredovanja učenika, dobar mentor može predvidjeti probleme prije nego što postanu ozbiljni;

- svjestan dinamičnosti mentorskog procesa tokom kojeg se potrebe učenika i priroda mentorskog odnosa mijenjaju, dobar mentor mijenja stupanj i vrstu pažnje i podrške učeniku;
- ne zloupotrebljava autoritet, poštuje učenika i tretira ga kao kolegu, a ne kao jeftinu radnu snagu za poslove koji nisu dio doktorskog projekta;
- ne odgaja svoje klonove nego poštuje individualnost i njeguje talenat učenika;
- nastoji uspostaviti pravilan balans između pružanja podrške i njegovanja akademske slobode kako bi učenik razvio svoje samopouzdanje, kreativnost, neovisnost, vlastitu misao i interese. Dobar mentor uspostavlja okruženje u kojem je učenikov uspjeh ograničen samo opsegom njegovog talenta;
- nastoji uspostaviti pravilan balans između pružanja podrške i izlaganja učenika izazovima. Izazovi će ohrabriti učenika da postavlja i održava visoke standarde u radu, da prihvata rizik istraživanja inovativnih i kreativnih ideja, te da razvije upornost u postizanju teških ciljeva;
- učeniku pruža iskrenu povratnu informaciju, bilo kritiku ili pohvalu, o njegovom radu. Kritika, neophodna jer dovodi do poboljšanja rezultata, treba biti upućena na ljubazan način i, ako je moguće, istovremeno sa zasluženom pohvalom. Dobar mentor za početak pronađe jednostavniji projekat na kojem će učenik ostvariti rani uspjeh kao podlogu za izgradnju samopouzdanja, uzbuđenja i izdržljivosti, a dodatne vještine za rizičnije i teže projekte može steći vremenom. Dobar mentor ne propušta da proslavi uspjehe svog učenika jer zna da će to djelovati stimulativno na daljnji rad;

• svim učenicima pruža jednaku razinu pažnje tj. ne favorizira pojedince i time ne stvara štetno okruženje za ostale učenike. Favoriziranje pojedinih učenika urušava objektivnost mentora u davanju povratnih informacija učeniku. S druge strane, moguće je da se mentor više oslanja na starije ili iskusnije učenike;

• traži od učenika povratnu informaciju o njemu kao mentoru. Iako će učenik rijetko kritikovati mentora, mentorovo izravno insistiranje na povratnim informacijama ohrabruje učenika za slobodnije komentiranje, posebno u slučaju tek nastalih problema;

• odupire se porivu da djeluje i donosi odluke u ime učenika, te da mu naređuje ili kontrolira njegovo ponašanje;

• uči učenika visokokvalitetnoj znanstvenoj praksi te od njega zahtjeva da objavljuje vrijedne znanstvene publikacije

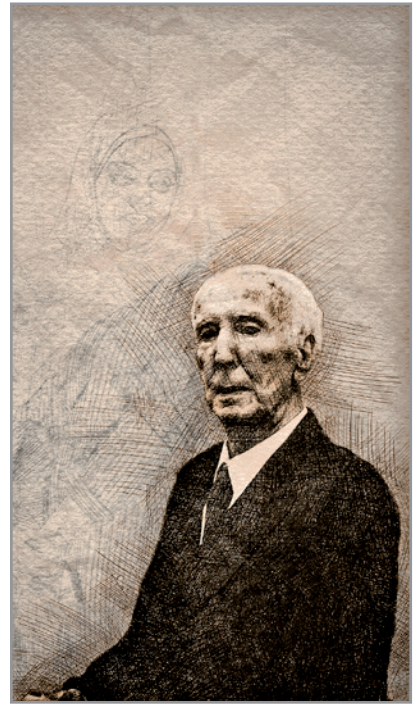
• uči učenika odgovornom znanstvenom ponašanju i etici, uključujući sukob interesa, autorska pravima i sl. Dobar mentor odgovorno znanstveno ponašanje demonstrira na svom primjeru;

• uči učenika odgovornosti prema znanstvenoj i široj društvenoj zajednici;

• u timu stvara suradničke, interaktivne odnose i kulturu u kojoj mogu napredovati znanstvenici različitih vještina i osobnosti;

• potiče široku znanstvenu kolaboraciju i komuniciranje. Obzirom da se znanost ne odvija u izolaciji, i sve je više interdisciplinarna, dobar će mentor koji njeguje kontakte i suradnju s drugim znanstvenicima unutar i izvan vlastite organizacije, pomoći učeniku u uspostavljanju kontakata i suradnje sa pojedincima i institucijama korisnim za njegov rad. Osim što koristi svaku priliku da predstavi svog učenika drugim znanstvenicima, dobar mentor usmjerava učenika na stvaranje i širenje vlastite znanstvene mreže i povećanja vlastite znanstvene vidljivosti putem aktivnih učešća na nacionalnim i internacionalnim znanstvenim skupovima, seminarima, simpozijumima, obukama i sl. Dobar mentor učenika ohrabruje u bilo kojem od njegovih karijernih ciljeva;

• podržava koncept višestrukog mentorstva kao suvremeni preporučeni trend u mentorstvu.

Portret akademika M. F. / 2017. № 5.

Portret akademika M. F. / 2017. № 6.

Kako suvremeno mentorstvo prepoznaje da niti jedan mentor ne može znati sve što bi jedan učenik mogao ili želio naučiti, mentor treba biti otvoren za uključivanje i drugih mentora različitih sposobnosti, talenata, starosnih dobi i osobnosti, od kojih svaki doprinosi jedinstvenom pristupu znanstvenom radu učenika i pomaže proširenju njegovih perspektiva. Za neke doktorske projekte će biti potrebno od početka uvesti više mentora, a za neke će se novi mentor/i uvoditi vremenom. Primjeri uspješnih mentorskih timova su npr. mentori iz različitih naučnih oblasti objedinjenih u interdisciplinarnom znanstvenom radu; mentor iz akademije i mentor iz industrije; mentor sa Univerziteta sa kojeg student dolazi na razmjenu i mentor sa Univerzitetu na koji je učenik došao na razmjenu. U slučaju formiranja mentorskog tima, važna je dobra koordinacija aktivnosti mentora. U interakciju mentor-učenik mogu da uđu i dijelom neformalno preuzmu ulogu mentora i drugi suradnici, npr. iskusniji kolega doktorant (tzv. vršnjačko mentoriranje), stariji postdoktorant, znanstveni suradnici, mudar prijatelj ili druga osoba sa iskustvom koja nudi znanstveno vođenje i podršku. Iako ovakvi neformalni oblici mentoriranja mogu biti od izuzetne važnosti u nadopunjavanju uloge glavnog mentora, isti ga ne mogu u potpunosti nadomjestiti;

- prilagođava se rastućoj etničkoj i kulturnoj raznolikosti te spolnoj zastupljenosti populacije učenika.

U vremenu koje dolazi studenti iz današnjih manjinskih etničkih grupa bi mogli činiti većinu populacije učenika iz koje će se educirati znanstvenici. Unatoč tradicionalno prisutnim niskim očekivanjima za predstavnike nekih etničkih manjina, dobar mentor od svih učenika očekuje jednak učinak. Također, učenici iz različitih kultura mogu imati različite stilove komunikacije i učenja od kojih neki mogu stvarati poteškoće u odnosu mentor-učenik. U tom smislu, neki studenti su odgajani u društvu u kojem se npr. ne postavlja pitanje osobi od autoriteta, ili se ne dovodi u pitanje bilo što što autoritet kaže. Dobar mentor je spreman na prilagođavanje komunikacije i prihvatanje svakog učenika kao jedinstvene individue. Osim rastuće etničke i kulturne raznolikosti, spolna nejednakost u akademskom svijetu je također problem koji od mentora zahtijeva

dodatno prilagođavanje. Dobar mentor je svjestan da bi učenicama iz nekih znanstvenih područja za koja se veže ženska podzastupljenost, npr. matematika, fizika, informatika i inženjerstvo, a zbog niskog povjerenja u sistem, mogla trebati dodatna podrška mentora.

• prilagođava se učenicima s invaliditetom. Dobar mentor nastoji da, s jedne strane, ne podcijeni potencijal učenika s invaliditetom, a s druge strane da osigura da je ostalim učenicima ugodno raditi s kolegom s invaliditetom. Učenici s invaliditetom mogu funkcionirati na istoj razini kao i ostali učenici, ali im za to obično treba dodatna pomoć koju mentor može osigurati (prilagodljivi računalni hardveri, komunikacijski uređaji, fizička pomagala, organizirana akademska podrška);

• poštuje osobni život i vrijeme učenika izvan akademije i prilagođava se učeniku s teškom obiteljskom situacijom. Dobar mentor je informiran o privatnim problemima/promjenama koji mogu uticati na produktivnost učenika, te će pružiti dodatnu podršku i razumijevanje za učenike koji su roditelji ili samohrani roditelji, brinu se o roditeljima ili drugim članovima obitelji, trpe bračne problem i sl.;

• izbjegava ponašanje koje bi moglo biti okarakterisano kao seksualno uznemiravanje. Jasnom komunikacijom, dobar mentor spriječava bilo kakvu netransparentnost i otklanja svaku sumnju u neprimjerenu bliskost s učenikom. Neprimjerena bliskost između mentora i učenika proizvest će osobne, etičke i pravne posljedice ne samo za mentora i učenika, već i za pripadajuće znanstvene programe ili institucije.

Općenito, učinkovit mentorski odnos karakteriziraju međusobno poštivanje, povjerenje, razumijevanje i empatija (2), obilježja integriteta u svakom profesionalnom odnosu (4). Literatura obiluje studijama koje dokumentiraju važnost dobrog znanstvenog mentora i jake mentorske veze za produktivnost, uspjeh i zadovoljstvo u karijeri (3, 5, 6). Opisani su i psihosocijalni efekti dobrog mentorstva na učenika, i to kroz prihvatanje, potvrdu i emocionalnu podršku (7). Potvrđeno je to i kroz istraživanje časopisa *Natur*e iz 2017. godine (3) koje je uključivalo doktorante, a koje je pokazalo da su smjernice i priznanja koja su doktoranti dobili od mentora najviše doprinijeli njihovom

ukupnom zadovoljstvu doktorskim radom. Istraživanje je pokazalo i da ne dobiju svi doktoranti uvijek mentorstvo kakvo bi željeli, sa oko 18% doktoranata koji su se žalili na nedostatak korisnih rasprava sa mentorom, oko 30% doktoranata koji su rekli da ih mentor nije ohrabrivao da prisustvuju događajima i obukama bitnim za karijeru, ili sa mentorom nisu raspravljali o mogućnostima karijere izvan akademskih krugova. Iznenađujuća je činjenica da je oko 23% doktoranata, gotovo četvrtina svih ispitanih, reklo da bi, kad bi imali mogućnost, promijenili mentora.

Pronači dobrog mentora nije stvar sreće već namjere i istinske želje za uspjehom. Jedan od historijskih primjera je i Michael Faraday, najveći eksperimentalni znanstvenik 19. stoljeća. Iako iz siromašne obitelji sa 11 djece i bez formalnog univerzitetskog obrazovanja koje je u tadašnjoj Engleskoj bilo obavezno za znanstvenu karijeru, Faraday je želio biti znanstvenik. Radeći u knjižari kao knjigovezac čitao je o struji i hemiji, i već u dobi od 18 godina shvatio da mu za znanstvenu karijeru treba mentor. Slušajući predavanje najvećeg kemičara tog doba, Humphry Davy-a, shvatio je da taj čovjek ima znanje koje se ne može dobiti iz knjiga, te ga je, pišući mu o svom samoukom studiranju znanosti iz knjiga, uspio ubijediti da mu kao mentor pruži priliku da se dokaže. Uspio je i postao najveći eksperimentalni znanstvenik 19. stoljeća (8).

Najčešće zablude o mentorstvu

Osim karakteristika dobrog mentorstva, u literaturi su opisane i najčešće zablude o mentorstvu (2-4, 9):

• *Znanstvenici koji imaju znanstvene zasluge i viziju, nužno imaju i razvijene mentorske sposobnosti i vještine*. Pomoću dostupnih alata, mentor danas može lako procjeniti svoje mentorske vještine i identificirati polja na kojima se treba usavršavati. Također, znanstvene institucije kao što su Nacionalni institut za zdravlje SAD-a i većina univerziteta organiziraju radionice za mentore. Treba pak imati na umu da je, za uspješno mentorstvo, potrebniji set karakternih osobina kao što su sposobnost iskrenog i otvorenog odnosa

sa mlađim kolegama, i spremnost za slušanje i usmjeravanje, nego znanja i vještine koje se mogu naučiti i steći kroz teoriju ili tečajeve o mentoriranju. Mentorske sposobnosti i vještine se mogu evaluirati i kroz praćenje blagovremenog provođenja individualnog mentorskog plana.

• *Veća starosna dob i dugotrajna znanstvena karijera ne znače nužno i snažne mentorske vještine*.

• *Mentorstvo je jednosmjerna ulica u kojoj korist ima učenik, na štetu vremena svog mentora*. Kako bi mentorski odnos trajao, obje strane od istog moraju imati korist. Neke od koristi za mentora su:

- stiče iskustvo vođenja i upravljanja;
- obučavanjem mlađih kolega ostaje na vrhu svoje stručne I znanstvene ekspertize;
- uči od svojih učenika svaki put kad preispituje njihove ideje;
- u stvaranju znanstvenih kontakata za učenika, pojačava osobne postojeće i stvara nove kontakte;
- doživljava osobno zadovoljstvo. Mentorstvo je jedna od najvećih radosti akademskog života koja donosi značenje svemu što znanstvenik radi. Mentor doživljava zadovoljstvo pri dijeljenju svog znanja i iskustva, izgradnji odnosa podrške i povjerenja, izgradnji kolegijalnih ili prijateljskih odnosa. Praćenje napretka učenika budi osjećaj ponosa kod mentora, a dobar mentor je posebno motiviran za mentorstvo jer privlači i zadržava najbolje učenike koji mogu stvarati najbolju znanost i publikacije i osigurati najbolje znanstvene grantove;
- rezultati dobrog mentorstva žive i nakon mentora, jer učenici i njihov rad nastavljaju da doprinose nauci i društvu;

• *Mentorstvo završava odbranom doktorata*. Uputstva koja "bivši" mentor može pružiti novom doktoru nauka mogu biti od izuzetne pomoći u izazovima s novim odgovornostima npr. pri upravljanju i vođenju laboratorija, osiguravanju finansiranja znanstvenih projekata, preuzimanju nastavne i administrativne odgovornosti, a koje se javljaju istovremeno sa tekućim znanstvenim obavezama.

Portret akademika M. F. / 2015. № 4.

Portret akademika M. F. / 2015. № 5.

Priznajući ključnu ulogu mentora u razvoju suvremenih znanstvenika, časopis *Nature* od 2005. godine objavljuje natjecanje s ciljem pronalaska i dodjele godišnje nagrade za životno djelo za izvanredno znanstveno mentorstvo (10). Svaka nominacija uključuje neovisna svjedočenja pet znanstvenika koji su bili mentorirani u različitim fazama karijere kandidiranog mentora. Ova svjedočenja detaljno opisuju zanstvena stvaranja, ali i anegdote i ključne trenutke u mentorskom odnosu. Zajedničke karakteristike dosadašnjih dobitnika nagrada su apsolutna predanost za dobrobit učenika, velikodušnost i sposobnost prilagođavanja mentorskog pristupa karakteru učenika.

Akademik Muhamed Filipović - izvanvremenski znanstveni mentor

Akademik Muhamed Filipović je filozofiju, uz prirodne nauke i historiju, studirao u Beogradu i Zagrebu. Diplomirao je 1952. godine, a doktorirao 1961. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Odmah nakon odbrane doktorske disertacije 1961. godine, biran je u zvanje docenta, 1967. godine, u zvanje vanrednog profesora, a 1972. godine u zvanje redovnog profesora za predmete Logika sa metodologijom i Metodologija znanstvenog rada na Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Osim na Univerzitetu u Sarajevu, radio je kao gostujući profesor na velikom broju drugih fakulteta i znanstvenih institucija u cijelom svijetu. U Akademiju znanosti i umjetnosti BiH (ANUBiH) je kao dopisni član primjen 1976. godine, a kao redovni član 1982. godine. Penzionisan je 1999. godine.

Akademik Muhamed Filipović je objavljivao radove iz više znanstvenih oblasti, i to logike, historije filozofije, historije duhovnog i kulturnog života Bosne i Hercegovine, estetike, sociologije i politike. Počeo je objavljivati dvije godine nakon diplomiranja, i svoj znanstveni rad objavio kao autor 47 knjiga (1957-2014), urednik 6 knjiga (1977-2007), autor 9 poglavlja/priloga u knjigama/monografijama (1964-1999), 18 radova u zbornicima (1969-2007), 156 radova u časopisima (1954-2004), 20 recenzija, prikaza osvrta i diskusija (1961-1990).

Kao profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu bio je mentor na impozantnom broju magistarskih i doktorskih disertacija magistranata i doktoranata iz cijele regije. Neki od doktoranata i doktorskih disertacija napisanih i odbranjenih pod akademikovim mentorstvom su:

- Kasim Suljević, "Nacionalnost Muslimana u svjetlu marksističke teorije društva", 1977, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Enver Halilović, "Sartreova kritika dijalektičkog materijalizma", 1986, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Fuad Saltaga, "Ideja slobode i socijalne revolucije u djelu Mihajla Aleksandrovića Bakunjina", 1986, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu.
- Amir Ljubović, "Radovi naših ljudi iz oblasti logike na arapskom jeziku: istorijsko-komparativna studija", 1988, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Zlatan Gavrilović, "Filozofske pretpostavke suvremene znanosti", 1989, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Salih Fočo, "Socijalni smisao štrajka u sistemu socijalističkog samoupravljanja", 1989, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Muslija Muhović, "Čovjek u konceptima utemeljivača suvremene filozofske antropologije (Scheler, Cassirer, Gehlen i Plessner)", 1995, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Nijaz Ibrulj, "Filozofija i filozofija logike: prilog istraživanju ontoloških i epistemoloških pretpostavki logike", 1997, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Mirzo Pelić, "Duhovnost i kultura kao element konstitucije nacionalnog identiteta Bošnjaka", 2015, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
- Muamer Zukorlić, "Akademija – nastanak, razvoj i značaj sa posebnim osvrtom na Bošnjačku akademiju nauka i umetnosti“, 2017. godine, Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Kao uzor u svom mentorskom radu, akademik Muhamed Filipović je vidio mentora svoje doktorske disertacije, naslova “Filozofski razvoj Lenjina i problem orijentacije suvremene filozofije", Prof Vladimira Filipovića sa Univerziteta u Zagrebu.

U svom mentorskom radu, akademik Muhamed Filipović je vjerovao da je neotuđivo pravo svakog doktoranta da sam bira svog mentora, te je svakom doktorantu zainteresiranom za njegovo mentorstvo nastojao osigurati to pravo. Većina doktoranata su došli po preporuci nekog od bivših doktoranata. Akademik se prisjeća da je u svom dugogodišnjem mentorskom radu odbio samo jednog doktoranta koji je na žalost, iako prvobitno prihvaćen kao doktorant, pokušao da ga podmiti.

Kao mentor, akademik Filipović je bio tvorac svih znanstvenih ideja za magistarske/doktorske disertacije, a iste je usklađivao sa interesima doktoranta.

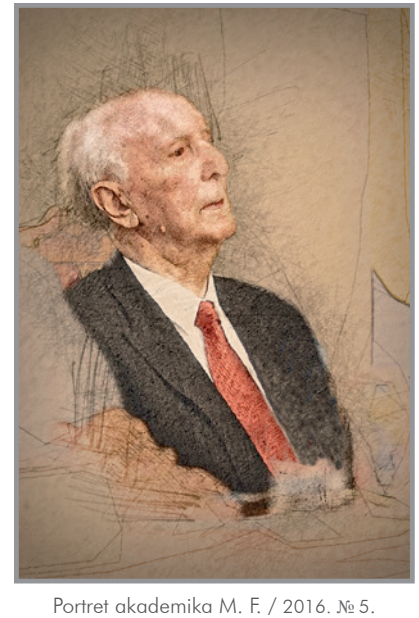
Kako to nameću i suvremeni zahtjevi za uspješno znanstveno mentorstvo, akademik Filipović je u radu sa svim doktorantima nastojao pružiti isti nivo podrške i usmjeravanja u znanstveni rad. S druge strane, tražio je da se zadatak završi na tačno dogovoreni način i u tačno dogovoreno vrijeme. Međutim, kao dobar mentor, bio je spreman svoj pristup prilagođavati kandidatu kao individui. Svjedoči o tome akademikovo prisjećanje jednog nesvakidašnjeg, ljudskog i mentorskog iskustva sa doktorantom "teške sudbine". Zbog specifičnog teškog stanja doktoranta, akademik i ostali članovi njegove obitelji su prihvatili mladića u okrilje svog doma u kojem se akademikova supruga brinula o njemu dok je radio na doktoratu. Kad je došlo vrijeme odbrane doktorske disertacije, doktorant nije mogao da izlaže, te je kako bi mu pomogao da sačuva pribranost i sposobnost da odbrani doktorsku disertaciju, akademik Filipović zamolio prisutne goste da napuste prostoriju za odbranu disertacije nakon čega je doktorant uspio da izloži doktorsku disertaciju, odgovori na pitanja komisije i diskutira sa njima. Nakon odbrane doktorske disertacije, sav trud se pokazao opravdanim jer je doktorant, tada već doktor nauka, pokazao značajan napredak u svom daljnjem radu, a mentor Filipović i njegova porodica osobno zadovoljstvo zbog takvog uspjeha.

S druge strane, akademik svjedoči da su neki "manje sposobni" doktoranti, bilo zbog ne shvaćanja mentorovih uputstava za radne zadatke i obaveze ili zbog vlastite osobnosti, posezali za raznim vanjskim intervencijama i sličnim metodama. Ovakvo ponašanje doktoranata je jedino što akademik Filipović pamti kao obstrukciju u svom mentorskom radu.

Na bazi višegodišnjeg i impozantnog mentorskog iskustva, potvrđujući svoju mentorsku trajnost a suvremenost, akademik Filipović izdvaja sljedeće najvažnije karakteristike uspješnog znanstvenog mentora,

- marljivost i sposobnost za osmišljavanje i vođenje kvalitetnog znanstvenog rada što je uslov da mentor može pružiti uzor svom doktorantu,
- motiviranost u postizanju visokih znanstvenih standarda kako bi privukao najbolje doktorante,
- svjesnost svojih odgovornosti prema doktorantu i razvoju njegove autonomnosti,
- objektivan i jednak pristup prema svim doktorantima,
- mentor mora biti doktorantov prijatelj, s tim što to prijateljstvo nužno mora uključivati jasno definisane odgovornosti obje strane,
- mentor ne smije bježati od svojih odgovornosti prema doktorantu pod izgovorom prezauzetosti,
- mentor mora biti strog, ali ne smije biti netrpeljiv,
- mentor treba odbaciti doktorante koje ne poštuju dogovorene radne obaveze jer zauzimaju mjesto drugom potencijalno produktivnijem doktorantu.

Osvrčući se na aktualnu situaciju u bosanskohercegovačkom društvu koje vidi kao “društvo terora” i “zaostalo patrijarhalno društvo”, akademik Filipović naglašava da, za razliku od sretnijeg vremena u kojem je on sticao svoje mentorsko iskustvo, današnji znanstvenici žive i rade u nesretno vrijeme. Ilustrira to činjenicom da je, iako protivnik tadašnjeg komunističkog režima, kao znanstvenik nagrađivan za svoj rad, pa čak i primljen u Akademiju nauka. Akademik Filipović dodaje da današnji oblik

Portret akademika M. F. / 2016. № 5.

bosanskohercegovačkog društva direktno ugrožava napredak nauke tako što s jedne strane, ne potiče iskusne znanstvenike na rad zbog čega izostaje njihova presudna mentorska uloga u razvoju mladih znanstvenika, a s druge strane, toleriše obstrukciju mladih znanstvenika u njihovom najproduktivnijem znanstvenom dobu od strane iskusnijih kolega usljed straha od sposobnosti i noviteta, prije svega dinamičnosti i elastičnosti, koji dolaze sa mladima znanstvenicima. Akademik naglašava da se, naprotiv, mladim znanstvenicima treba, bez odgađanja, omogućiti da budu aktivni u svim aspektima koji demonstriraju njihove sposobnosti, uključujući prije svega priliku da što prije zadovolje zahtjeve za suvremene znanstvene mentore koji će potaknuti razvoj nauke u poljima svoje ekspertize.

U zaključku, vizija uspješnog znanstvenog mentora, proizašla iz iznimno bogatog znanstvenog i mentorskog iskustva akademika Filipovića, potvrđuje da su mentorska osobnost, znanstvena odgovornost i spremnost da se prilagođava zahtjevima aktualnog društva trajna uspješna kombinacija za razvoj znanosti i cjelokupnog društva.

Popis literature:

1. **Članak**. Clifford PS, Fuhrmann CN, Lindstaedt B, Hobin JA. *Getting the Mentoring You Need.* Science. 2014 doi:10.1126/science.caredit.a1400027
2. **Poglavlje u knjizi**: *What is a mentor? U Adviser, Teacher, Role Model, Friend: On Being a Mentor to Students in Science and Engineering*. Washington, DC: The National Academies Press 1997
3. **Editorial**: *Means and myths of mentoring.* Nature Cell Biology. 2018;20:117
4. **Članak**. Clifford PS, Lakoski JM. *Top 10 Tips for Mentors*. Science. 2010 doi:10.1126/science.caredit.a1000098
5. **Znanstveni rad**: Scandura TA. *Mentorship and career mobility: An empirical investigation.* Journal of Organizational Behavior. 1992;13:169-174
6. **Znanstveni rad**: Allen TD, Eby LT, Poteet ML, Lentz E, Lima L. *Career benefits associated with mentoring for proteges: A meta-analysis*. Journal of Applied Psychology. 2004;89:127-136
7. **Knjiga**: Kram KE. *Mentoring at Work: Developmental Relationships in Organizational Life.* Glenview, University Press of America 1988
8. **Knjiga**. Greene R. *Mastery.* USA:Viking 2012
9. **Specijalno izdanje**. *The plight of young scientists*. Nature. 2016;538:443
10. **Editorial**: *Great mentoring is key for the next generation of scientists*. Nature. 2017;552:5

BANU

PROF. DR. JAHJA FEHRATOVIĆ

AFILIJACIJA:
- DEPARTMAN ZA FILOLOŠKE NAUKE, INTERNACIONALI UNIVERZITET U NOVOM PAZARU
- KLUB MLADIH ZNANSTVENIKA BOŠNJAČKE AKADEMIJE NAUKA I UMJETNOSTI

AKADEMIK MUHAMED FILIPOVIĆ: 90 GODINA USPRAVNOG HODA

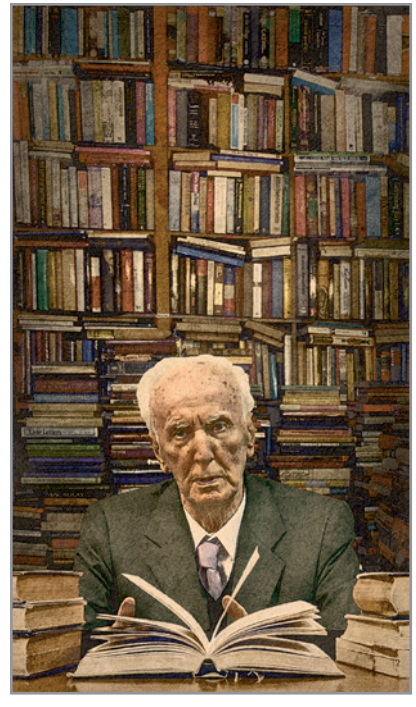
PROF. DR. JAHJA FEHRATOVIĆ

Rezìmē
Rad pokušava prići fenomenu prisutnosti akademika Muhameda Filipovića u našoj naučnoj i društvenoj stvarnosti s pozicije razumijevanja njegovog neprikosnovenog autoriteta kako u užoj naučno oblasti filozofije i logike, tako i cijele lepeze najrazličitijih disciplina i doktrina kojima je ovaj autor postavio temelje u našoj nauci. Također, tekst se dotiče i Filipovićeve uloge u ključnim procesima povraćaja nacionalnog dostojanstva i oblikovanja identiteta države Bosne i Bošnjaka kao naroda, podvlačeći moguću paralelu između njega i Miroslava Krleže u pogledu značajnosti fundiranja ključnih mehanizama očuvanja i ustrojavanja nacionlanog identiteta jednog evropskog naroda. Važan segment Filipovićeve biografije čini i angažiranost u javnome životu, i to ne samo s pozicije teoretičara i analitičara društvenih prilika, izazova i procesa već i aktivnog sudionika svi ključnih momenata savremene povjesti našeg naroda. Na koncu, poseban akcent stavljen je na najnovije djelo *Roman jedne biografije* kao ključa za sagledavanje cjelovite slike pojavnosti i devetodecenijskog uspravnog hoda akademika Muhameda Filipovića na bošnjačkoj, bosanskoj, balkanskoj i evropskoj vjetrometini.

Ključne riječi: Muhamed Filipović, filozofija, logika, marksizam, filozofija jezika, moral, bosanski duh, encikopedija, etnologija, duhovnost, tradicija, antropologija, kultura, politika, identitet, Bosna, Bošnjaci, roman.

Akademik Muahmed Filipović predstavlja jednu od rijetkih konstanti u bošnjačkoj inteligenciji koja je svojim predanim radom obilježila vrijeme egzistiranja u najširem spektru naučnih, umjetničkih, kulturalnih i općenito društvenih oblasti i pojavnosti. Grandiozan opus koji više nego izlazi iz uskog okvira filozofije i logike, delegira ovog mislioca kao najreferentnijeg autora za mnoge oblasti savremene nauke sa zasluženim respektom i u međunarodnim okvirima i svjetskoj naučnoj zajednici. Uvidom u sve regionalne nacionalne baze podataka, kao i citiranost u međunarodnim omjerima, dolazimo do saznanja da akademik Filipović skoro nema konkurencije među

domaćim autorima, a pogotovu ne među bošnjačkim intelektulacima dvadesetoga i dvadeset prvoga vijeka, i to ne samo u kvanititativnom smislu broja referenci već i kvalitativnom, odnosno utjecaju njegovih misli na tokove daljeg proučavanja i razvoja određene teme ili pokretanja problematizacije konkretne pojavnosti, uvriježenih stavova pa čak i premisa o određenom predmetu ili pojavi. Ovo dodatno postaje raritet ukoliko uzmemo u obzir okolnosti prostora i vremena u kojima je Filipović krčio put vlastitoj inteligenciji, jer je nerijetko u tom nesrazmjeru velikog uma i društvenog dosega neminovno dolazilo do nesporazuma koji su otežavali uvjete normalnog naučnog pregalaštva, koji su, i u najboljim potencijalnim odnosima, bili daleko iza onih ambijentalnih okolnosti kojima su intelektualci njegovog ranga opsluživani u razvijenim i svjesnim društvima i sistemima, počevši od lične egzistencije do pristupa fondovima za razvoj naučne misli, dostupnost knjižnicama i drugih elementarnih uvjeta za nesmetan naučno-istraživački rad. Zbog toga njegov naučni put predstavlja i poseban opservatorij u kome bi se mladi istraživači trebali ugledati i spoznati da je formula uspjeha isključivo u beskompromisnoj žrtvi i predanome radu na uzdizanju vlastitog duha u najširem luku koegzistentnih disciplina i nezadovoljavanju tek pukom interpretacijom tuđih misli i stavova već konstantnom promišljanju i produktovanju vlastitih sudova o ključnim pitanjima, koji se, ukoliko je u nauci već prisutan fenomen, nužno naslanjaju na postojeće te ih ili produbljuju ili osporavaju, ili, pak, ako se radi o novonastalom ili aktuelizaranom problemu, onda ih razložno i temeljito, na osnovu iskustava i prirodnih zakonomjernosti, trasiraju u pravome smjeru.

Portret akademika M. F. / 2016. № 7.

Filozofska misao

Prvih nekoliko decenija intelektulanog pregnuća akademika Filipovića odlikuje se prevagom radova i djela iz vidokruga filozofskih tema među kojima prepoznajemo tri kolosijeka užih interesiranja.

Kritičko razumijevanje preovlađavajuće konvencionlane filozofske i ideološke misli jugoslavenskog i internacionalnog komunističkog pokreta u doba polarizacije

savremenog društva druge polovice dvadesetog stoljeća, doprinijelo je svestranijem razumijevanju teorije marksizma, socijalizma kao političke konkretizacije tog filozofskog pravca i na koncu ključnih tumača Marksove filozofije i nasljednika njegovog načina mišljenja, naročito među doktrinama uvjetovanim konkretnim izazovima revolucionarnog trenutka globalnih previranja i mijene dotadašnjih monarhističkih društvenih ustrojstava koja nemilice padaju pred buntom nezdavoljnih masa potlačenih klasa i nalaze se na račvanju između uspostave demokratskog i komunističkog političkog i društvenog ustrojstva. Najuspjeliji produkt tog novog načina mišljenja sa vlastitim preinakama i shvaćanjima koje su neminovno dovele do pojave novog filozofskog pravca zasnovanog na Marksovim polazištima svakako je bio revolucionar, državnik i mislilac Vladimir Iljič Lenjin koji je svoju doktrinu i praktičnim pokusima dokazao tijekom priprema i izvođenja Oktobarske revolucije te uspostave nove ruske države zasnovane na ideji internacionalne kominterne. Sagledavanje ovog fenomena u monografskoj retrospekciji kakva je knjiga *Lenjin – monografija njegove misli* akademika Filipovića izazvalo je veliku pozornost ne samo u jugoslavenske već i međunarodne javnosti, i postalo jedno od najreferentnijih štiva iz ove oblasti, prevedeno na sedam jezika (danski, švedski, francuski, bugarski, slovački, talijanski i kineski jezik) i štamapano u više izdanja i nekoliko stotina hiljada primjeraka. Time je akademik Filipović stekao reputaciju najboljeg poznavaoca marskističke i lenjinističke filozofske doktrine među savremenicima zasnovane na postulatima logike, što nimalo nije bilo jednostavno, imajući u vidu da je djelovao u vremenu dominacije apsolutističkog sistema u kome su doktorina marksizma i njegova poddisciplina lenjinizam imali oblike sakralnosti i bivali sveobuhvatno tretirani od najprostijih do najelitnijih slojeva društva koji su se teško odricali bukvalističkog shvaćanja ideja i misli utemeljitelja ove filozofije.*[1]

Jedno od posebnih i ujedno inovativnijih polja filozofske misli s kraja devetnaestog a naročito dvadesetog vijeka svakako jeste filozofija jezika zasnovana na logičkim promišljanjima prirode jezika, njegovog porijekla i uvjetovanosti upotrebe u odnosu na društvene, političke i hisotorijske datosti korelacije binoma oznake i označenog

*[1] Vidjeti: *Lenjin – monografija njegove misli,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.; *Marksizam i suvremena filozofija,* Veselin Masleša, Sarajevo 1974.; *Filozofske osnove marksizma*, Komunist, Beograd, 1976.; *Marksistička teorija i problemi revolucije*, Komunist, Beograd, 1976.; *Industrija i rad kao predmet znanstvenog proučavanja*, Zaštita, Sarajevo, 1983.; *Safet Krupić – Marksistički filozof, kritičar i estetičar*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.

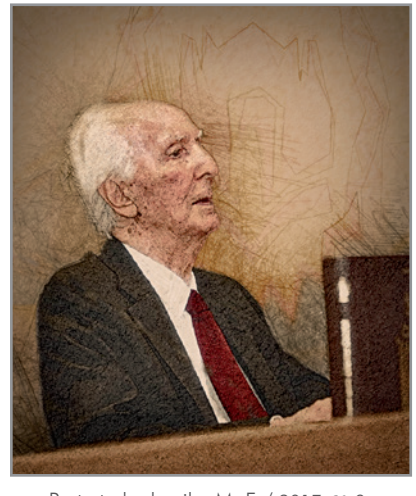
(langue i parole), kako je to definirao utemeljitelj strukturalizma De Saussure, i svih izomorfičnosti jezika i kulture, prema Wittgensteinovom shvaćanju ove datosti. Stožernost logičkog promišljanja o jeziku kao jednom od bazičnih znanja najbolje je pokazao i dokazao akademik Muhamed Filipović u knjigama *Filozofija jezika I i II*,*[2] u kojima pored pregleda uloge i shvaćanja filozofije jezika te iskazivanja kontinuiranosti promišljanja o logosu od prvotnih ljudskih obznana do savremene artikulacije ove doktrine kroz jedinstven instrumentarij, jasna definiranja pojmova i shvaćanja njihovog bitka time uvodeći ovu disciplinu u spektar južnoslavenske ne samo filozofske već i filološke nauke, osobito na katedrama i institutima, hvatajući tako korak s onim tendencijama koje će obilježiti drugu polovicu dvadesetog i prve decenije dvadeset prvog vijeka, ukoliko prihvatimo da su upravo polazišta filozofije jezika osnovica teorije kognitivne lingvistike Naoma Čomskog i njegovih sljedbenika.

*[2] *Filozofija jezika I*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.; *Filozofija jezika II*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.;

Treća polje djelovanja koje kontiunirano prepoznajemo u opusu akademika Filipovića iz dijela njegovog filozofskog korpusa ogleda se u raspravama o moralu, sagledavanje njegovog fenomena kroz sve dimenzije ljudskog opstojanja, a osobito religiji,*[3] javnosti, okruženju i svim drugim sudionicima oblikovanja svijesti koje ljudsko biće određuju prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, odnosno etičkim normama prema kojima čovjek biva eudaimonista, hedonista, utilitarista ili, pak, uniformisan prema apriornim zahtjevima svetih Knjiga.

*[3] *Religija i moral,* Rad, Beograd 1958. g.

Svakako da ovim trima punktiranim poljima nismo obuhvatili sve sfere djelovanja akademika Filipovića u njegovom najužem naučnom opsegu, niti imamo tu intenciju, jer je, usljed grandioznosti njegovog opusa, skoro nemoguće na taj način pristupiti fenomenu njegove pojavnosti, ali smo ih izdvojili kao, prema našem mišljenju, dominante njegovih čisto filozfskih tema kojima je trasirao kretanja većeg dijela jugoslavenske filozofske misle, jer je njegova neprikosnovena metoda logičkog rasuđivanja fundirala spomenuta djela kao temeljnu literaturu iz ovih oblasti, i time ga uzdigla na pijadestal pionira u mnogim disciplinama koje će docnije biti produbljivanje od strane drugih mislilaca i istraživača. Sa druge strane, ove teme će i u kasnijim

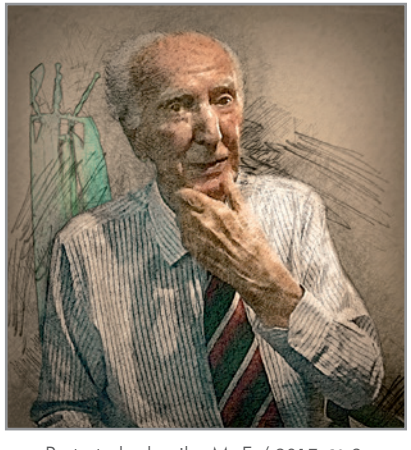
Portret akademika M. F. / 2017. № 8.

decenijama ostati prisutne u Filipovićevim obznanama, i kao konstanta javljati se, makar i u drukčijem kontkestu i redigovanijem konceptu,*4 sve do današnjih vremena.

*4 Vidjeti: *Komunizam i nostalgija,* Svjetlost, Sarajevo 2001.; *Filozofija. Logika. Jezik*, Sarajevo, Sarajevo Publishing, 2005.; *Moralni aspket javnog djelovanja,* Studio a-roto press, Sarajevo 2007.

Etabliranje nacionlanog identiteta

Uz konstantnu prisutnost filozofskih promišljanja i tema, sedmodecenijski intelektualni rad akademika Filipovića u širim društvenim okvirima znatno više obilježila su pregnuća iz onih disciplina kojima se etablirala bosanskohercegovačka i bošnjačka duhovnost, kulturna historija, nasljeđe, umjetnost i cijeli spektar fundamentalnih poduhvata i projekata kojima se oblikovala identitetska posebnost ovog naroda.
S obzirom na ukupne društvene prilike u kojima su se Bosna i Bošnjaci našli u jugoslavenskome društvu bez javnog priznanja identitetske osobenosti i gušenja svake glasne obznane očitovanja o samome i sebi i svom narodu, a što je kao takvo naslijeđeno još iz perioda međuraća, glas poznatog i priznatog intelektualca u širim okvirama, kakav je renome vrlo brzo stekao akademik Filipović, bio je od presudnog značaja za pokretanje ključnih tema revidiranja odnosa spram bošnjačke i bosanske posebnosti u kontekstu jugoslavenskoga društva, osobito vladajućih političkih i naučnih elita i rigidnih cenzura koje su sprovodili spram svakog oblika slobode misli i zloupotreba represivnih mehanizama prema pojedincu ili kolektivitetu za koga se je makar i posumnjalo da gaji afinitete ka drukčijim oblicima misli i djelovanja u odnosu na one što su propisani dekretima kao obrazac ponašanja u naučnom i javnom prostoru. Njegova uloga i značaj za Bosnu i Bošnjake u tim cenuzirisanim vremenima u mnogo čemu može se mjeriti sa pozicijom Miroslava Krleže za Hrvatsku i Hrvate u tom dobu i sistemu, uz nezavidniju poziciju, skučeniji manevarski prostor i dostupne resurse. Kako god je Krleža skrenuo kolosijek razvoja jugoslavenske umjetnosti i književnosti, a unutar nje i hrvatske, snažnim istupanjima protiv diktirane literature soc-realizma kao zadanog utilitarnog i angažiranog, te jedino mogućeg i priznatog pravca umjetnicima pedesetih godina, tako je i akademik Filipović skinuo anatemu sa do tada maltene zabranjene teme o posebnosti bosanske

Portret akademika M. F. / 2017. № 9.

duhovnosti šezdesetih godina, i time napravio revolucionarni zaokret u pogledu tretiranja jednog cjelovitog prostora i naroda. Mnogo značajnije od tog briljantnog istupa u pogledu definiranja esencijalnih osobenosti Bosne i Bošnjaka u eseju *Bosanski duh u književnosti – šta je to?* – jeste trasiranje puta savremenicima u kojima je vrio sličan nagon ali nisu imali kuraža ili metodološkog iskustva da otpočnu s datim procesom. I kako god je Krležin istup na Kongresu jugoslavenskih pisaca 1952. godine u Ljubljani protiv soc-relaističkog kao jedino mogućeg pristupa označio početak novog, najplodnijeg i kvalitativno najznačajnijeg perioda južnoslavenskih literatura koje će iznjedriti veliki broj evropski i svjetski važnih pisaca, tako je i Filipovićev tekst o Makovoj poeziji kao predlošku, u stvari mnogo šire postavio konkture bazičnih pitanja identitetskih posebnosti Bosne i Bošnjaka, čime je krenula jedna nova dinamika procesa glasnijeg insistiranja bošnjačkih intelektualaca na priznavanju svojih posebnosti, što će se docnije prepoznavati kao drugi bošnjački duhovni preporod.

Druga moguća paralela između Krleže i Filipovića odnosi se na mehanizme izgradnje nacionalne posebnosti, to jest davanje ličnih dokumenata narodu i državi prema savremenim međunarodnim obrascima i zahtjevima. Jednog naroda i države ne može biti bez definiranja skupa svih kategorija koje ga čine posebnim u odnosu na druge u cjelovitom i sveobuhvatnom sagledavanju njegovih značajki, odnosno znanja o njemu kojima pomaže sebi i drugima da ga spoznaju kao individualnost ili kolektivitet. Otuda je i Krležin encikopedijski angažman u mnogo čemu bio presudan za utemeljenje hrvatskog nacionlanog identiteta, kao što je i Filipovićev rad na enciklopediji Bosne i Hercegovine prvotni i do sada jedini projekt te vrste grandioznosti kojim Bošnjaci generišu znanje o sebi i svojoj državi u odnosu na zahtjeve savremene nauke i šire društvene potrebe.*[5]

U definiranju nacionalnog identiteta jednog naroda, posebna pažnja posvećuje se etnološkim istraživanjima kulture, tradicije i običaja. Kako u svemu, usljed gore opisanih datosti, Bošnjaci manjakaju za ostalim narodima, tako i u ovom segmentu posjedujemo vrlo oskudnu literaturu koja temeljito i autentično bilježi sve dimenzije

*[5] *Bosna i Hercegovina : najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Compact, Sarajevo 1997.

naših tradicijskih posebnosti. Ono što je najprisutnije i što se uzima za polazište u smislu etnoloških studija Bošnjaka, uglavnom dolazi iz sporadičnih istraživanja stranih etnologa, pa se često i upotrebljava protiv njih samih, kako je slučaj s većinom istraživanja iz ove oblasti s kraja devetnaestog i početka dvadesetog vijeka, osim par svijetlih izuzetaka, ili pak epizodno u širim istraživanjima naših susjeda, dok originalnih, autentičnih, sistemskih istraživanja samih bošnjačkih etnologa većeg obima skoro i nemamo. U pogledu svijetlih primjera, prije ostalih mislimo na Antuna Hangija i dijelom Tihomira Đorđevića, dok kod većine ostalih nama poznatih etnologa preovladava tendenciozan pristup spram Bosne i Bošnjaka. Otuda je bilo važno ovaj segment istraživanja upotpuniti, što je briljantno uradio akademik Filipović u svojih nekoliko djela, poput *Zapisi izgubljenog svijeta: svjedočenja o jednoj specifičnoj kulturi i načinu života: prilog kulturno-antropološkim studijama bošnjačkog svijeta*.*6 Smatramo da je ovo djelo akademika Filipovića nepravedno zapostavljeno kako u naučnim tako i u širim krugovima, te da će tek u narednom periodu postati izvorište originalne i autentične etnološke slike Bošnjaka, jer su u njemu sadržani cjeloviti opisi običaja, tradicije i kulture življenja u svim najznačajnijim dimenzijama izravno doživljenim i zapisanim od strane nativnog nosioca te kulture.

*6 Izdanje, Off set, Tuzla 2012.

Na koncu, kulturna historija i povijest duhovnosti Bosne i Hercegovine, također su oblasti kojima akademik Filipović uspostavlja cjelovitu sliku našeg bošnjačkog identiteta. Premda smo imali nekolicinu zapaženih djela iz ove oblasti, skoro sva su tretirala fragmentarno i većim dijelom se odnosila na period predosmanske, osmanske i austro-ugarske prisutnosti, i tek u novom dobu zalaženje u dublju povijest, prije ostalih u djelima akademika Muamera Zukorlića i prof. Envera Halilovića, Filipovićev opus od više knjiga iz ove oblasti sa istraživanjima koja zalaze u dublju povijest, do Ilira, metodološki doživljavamo kao najznačajnije djelo naše kulturne historije koje se u mnogo čemu podudara sa pionirskim poduhvatima Safvet-bega Bašagića i Smaila Balića, istodobno ih nadilazeći u kvalitativnom smislu i sistematizirajuću prema najvjerodostojnijim i najpreciznijim naučnim mjerilima.

Društvena angažiranost

Portret akademika M. F. / 2018. № 6.

Kompletnost jednog intelektualca, pored teorijskih i iskustvenih spoznaja, odlikuje se i primjenom stječenih znanja i vještina, osobito u izazovnim i odsutnim momentima za zajednicu kojoj je egzistencijalna opstojnost ugrožena. Tome nas upravo uči primjer akademika Muhameda Filipovića, njegova predanost pitanjima Bosne i bošnjaštva koja se ne završavaju pukim definiranjem identiteta već nastavljaju predanim radom na uspostavama onih vrijednosti koje proističu iz prirode tog identiteta i izazova s kojima se njegovi nosioci suočavaju u odnosu na sebe i svijet oko sebe, koegzistentna strujanja i projektiranja njegove budućnosti u odnosu na globalna stremljenja, to jest poziciju etniciteta u zajednici naroda bilo u progresivnim ili retrogradnim vremenima.

Javno očitovanje o skoro svakom društvenom fenomenu, ukazivanje na devijacije i logičko prosuđivanje nerijetko su bili usamljeni glasovi razuma akademika Filipovića kojima je suočavao sebe i vlastiti narod sa istinama i zabludama koje su vrlo često dočekivane na nož u trenutku obznane, međutim nemalo puta se je dogodilo da vrijeme potvrdi njegove sudove i slutnje. To nam govori o dalekosežnosti Filipovićevih misli i ideja, i nespremnosti prosječne inteligencije koja dominira našim društvom da do kraja razumiju aktualne procese i njihove posljedice. Možda je najdrastičniji primjer te bošnjačke kasne pameti slučaj sa zagovaranjem vraćanja imena naroda devedesetih godina sa iznuđene vjerske odrednice na tradicionalni naziv Bošnjak, što je akademik Filipović zagovarao od vremena pada jednopartijskog sistema, a neminovnost toga je vodeća politička i intelektualna elita shvatila tek docnije tijekom zasjedanja Prvog bošnjačkog sabora 1993. godine. Da se je imalo više sluha za pojedine ideje i prijedloge akademika Filipovića, vjerovatno bi i karakter rata bio drukčiji, ili bar njegove posljedice blaže za Bosnu i Bošnjake.

Politički aktivizam u teorijskom i praktičnom smislu kojim se akademik Filipović posebno posvetio posljednje tri decenije kao aktivni sudionik političkog života a potom i analitičar političkih prilika, lišen je preovladavajućeg koncepta niskih ličnih

Portret akademika M. F. / 2017. № 10.

interesa i strateški usmjeren na trasiranje puta i rješavanje kompleksnih pitanja opstanka i razvitka naroda i države, Bošnjaka i Bosne kao Evropljana, jednakopravnih svim drugim evropskim narodima i državama, neminovno podsjećajući na utemeljitelje savremene političke misli u Bošnjaka na smjeni kultura i civilizacija s kraja devetnaestog vijeka. Čini se da i on sam na neki način ostavlja prostora za takav zaključak, jer ukoliko napravimo paralelu između političkih traktata Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka iz 1886. godine *Šta misle Muhamedanci u Bosni* i *Položaj Muhamedanaca u Bosni* sa Filipovićevim naslovom iz 2007. godine *Ko smo mi Bošnjaci: ko smo mi Bošnjaci muslimanske vjere i šta mi želimo u našoj domovini Bosni i Hercegovini, u regiji s kojom smo svojim porijeklom i historijom povezani, i u Evropi kojoj geopolitički i kulturno pripadamo?*[*7] možemo utvrditi pored očigledne potrebe manifestiranja vlastite posebnosti i pozicioniranosti u odnosu na užu i širu pripadnost, i fenomen da se u rasponu duljem od jednog stoljeća Bošnjaci moraju očitovati o svom identitetu i položaju, što svjedoči u aktualnosti istih procesa koji tek u različitim oblicima kontinuirano traju i trajat će sve dotle dok ne smognemo snage slijediti naputke naše prvoklasne inteligencije koja nam svojim autoritetom i životnim primjerom daje dovoljno putokaza za očuvanje narodnog i državnog dostojanstva.

*7 Prosperitet, Sarajevo 2007. godine.

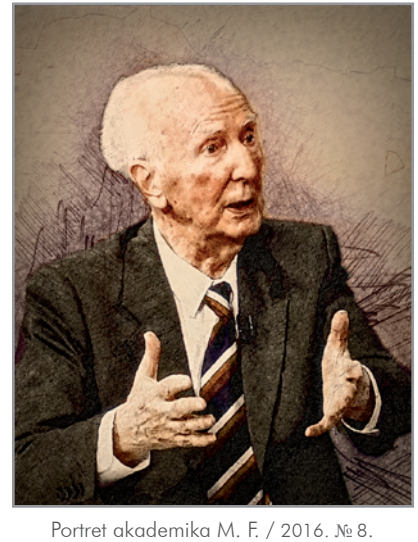
Svođenje računa

Najnovije razdoblje intelektualnog angažmana akademika Filipovića suočava nas sa nizom sinteza višedecenijskog pregnuća bogatog različitim iskustvima i prisutnog u najširim znanstvenim i društvenim omjerima. *Roman jedne biografije*[*8] ne predstavlja puku memoarsku prozu kakvu smo navikli čitati od strane značajnih pojedinaca, već i retrospektivu raznorodnih utjecaja, društvenih okolnosti i mijena koje su punih devet decenija oblikovale identitet Bošnjaka, Bosanca, Evropljanina Muhameda Filipovića kao ljudsku, moralnu, naučnu, intelektualnu, misleću ličnost dostojanstvenog stava i uspravnog hoda. I koliko god da jeste ovo roman biografije jedne ličnosti, istodobno je i romansirana povijest kolektiviteta, jednog naroda, njegove kulture i identiteta.

*8 Prosperitet, Sarajevo 2019. godine.

Bolji poznavaoci opusa akademika Filipovića u ovom djelu prepoznat će značajnije segmente njegovih prijašnjih radova, teme koje su ga decenijama zaokupljale i koje je nosio u sebi s posebnim porivom iščekujući priliku da ih mozaički poslaže u jednu cjelinu, za šta mu je literarna forma posebno pogodovala. Sa druge strane, nakon svjedočenja o drugima i portretiranja njihovih biografija, naročitog traganja za dostojnim savremenicima i sudionicima ključnih kušnji Bosne i Bošnjaka dvadesetog stoljeća,*9 autorski nerv mu nije dozvoljavao da iz tog opservatorija izostavi sud o sebi, o vlastitome biću, ali opet na jedinstven način, kroz prizmu kritičkog svjedočenja o drugima, o pojavnostima, sagledavanju uloge svijeta naspram sebe i sebe naspram istog tog svijeta. I zato je ova knjiga ne samo štivo za sebe, iako se i tako može promatrati, već ključ za bravu razumijevanja i shvaćanja polivalanetnosti životnog i intelektualnog istrajavanja autora, junaka – Muhameda Filipovića, koji odvažno sebe i svoj cjelokupni autoritet i integritet stavlja na sud čitalačke i stručne javnosti. Ovaj način pripovjedavanja i samoproučavanja izuzetno rijedak u svjetskoj literaturi, a osobito kada autor bez kalkulisanja, umjesto alter ega, kao recimo Džojs u svom romanu *Portret umjetnika u mladosti*, ponudi samog sebe, ne skrivajući se ni prostorno ni vremenski, poput Meše Selimovića, u druge dimenzije, sa svim svojim prednostima i nedostacima poseban je izazov i svjedočanstvo istrajnosti i uspravnosti hoda kroz dubine i nutrine vlastitoga bića, koje mogu ponuditi tek hrabri i veliki ljudi, od posebnog autoriteta i integriteta.

*9 *U traganju za ljudima i zavičajem : portreti značajnih Bosanaca XX vijeka,* ANU BiH, Sarajevo 2007. godine.

Portret akademika M. F. / 2016. № 8.

RÜDIGER SAFRANSKI
MARTIN HEIDEGGER
BETWEEN GOOD AND E

Akademik **MUHAMED FILIPOVIĆ: Sjećanje na Banju Luku**

Autor ne želi govoriti o sebi, niti da drugi govore o njemu, nego da ukupnost zbivanja kroz koja je prošao pokažu šta je on, ko je on, kako je nastao, kako se razvijao i kakav je život ostvario

Mjesto i vrijeme rođenja

Dječak koji je rođen trećeg avgusta 1929. godine u gradu Banja Luka, u porodici Sulejmanbega i Đulhanume Filipović i koji je bio treće i jedino preživjelo dijete rođeno u njihovom braku i prema svome amidži i najstarijem bratu svoga oca dobio ime Muhamed, bio je, kako se to kaže, kasno dijete.

Otac mu je u vrijeme njegovog rođenja imao više od sedamdeset godina, a majka je bila u kasnim tridesetim godinama. Nosio je prezime Filipović i to ne samo po ocu nego i po majci, koja je, također, bila iz velikog roda krajiških Filipovića. Sulejmanbeg je bio od ključkih Filipovića iz odžaka Sredice, dok je Đulhanuma bila iz odžaka kod Glamoča.

Muhamed je još u ranoj mladosti, kao jednogodišnji dječak, dobio nadimak Tunjo, a nadimak mu je dala dadilja Olga Puljić, rodom iz sela Ivanjska, koja je o njemu vodila brigu i dala mu nadimak Tunjo zbog toga što je prva riječ koju je izgovorio bila tunja, tj. rekao je: „Tunj, tunj." A mislio je na tunjino drvo pod kojim je porodica ljeti najčešće sjedila i gdje se pila jutarnja i kafa uobičajena poslije ikindije.

Kuća u kojoj je Muhamed rođen bila je tada u vlasništvu Muhamedbega Kulenovića, koji je bio rodom iz Starog Sela kod Varcar-Vakufa i u dalekom srodstvu sa Sulejmanbegom, a nalazila se u širokoj ulici s dvostrukim drvoredom visokih razgranatih stabala lipe, kestena i platana.

Rodni grad Muhameda Filipovića Banja Luka smješten je na srednjem toku rijeke Vrbas, zapravo na izlasku rijeke iz niza kanjona koji se redaju njenim tokom od Jajca do Banje Luke, a na mjestu njenog ulaska u ravnicu koja ima oblik lijevka, pa je po toj

Objavljeno u "Dnevnom Avazu" u formi autorskog teksta, odnosno KATEDRA: *Odlomci životnog djela akademika Muhameda Filipovića – Muhamed je u ranoj mladosti dobio nadimak Tunjo*, 22.06.2019.
Tekst obajvljujemo uz suglasnost uredništva Dnevnog Avaza.

karakteristici i polje, koje nastaje na mjestu utoka rijeke Vrbanje u Vrbas, a završava se utokom Vrbasa u Savu, bilo nazvano Lijevče polje.

Centar Vilajeta Bosna i Bosanske krajine

Ulica u kojoj se nalazila Muhamedbegova kuća u vrijeme rođenja malog Muhameda zvala se ulica Muftije Džabića, a nosila je broj 38. Ulica, zapravo avenija, bila je smještena na desnoj obali rijeke i pružala se od mjesta zvanog Prvi Mlin ili naselja Podgaj i vodila do potoka Đurđevac, koji je cijelu desnu stranu gradskog područja presijecao na dva dijela.

Potok Đurđevac dao je ime i mahali Potok, koja je nastajala na prostoru od mjesta njegovog ulaska u gradski atar, kod turbeta poznatog kao Tekija, gdje se održavala proslava Đurđevdana, a završavala je kod nekadašnje Mejdanske džamije, gdje je počinjao atar mahale Mejdan.

Ulica Muftije Džabića vodila je od Podgaja do potoka Đurđevac, a od njega je do izlaska iz grada ili do naselja Rebrovac vodila ulica Dervišića, koja je prolazila kroz dvije mahale, od kojih se prva nazivala Kulmahala, a druga Muhadžirmahala. Oko te dvije ulice nizale su se mahale Podgaj, Mali i Veliki Ćorkovac, Stupnica, Potok, Mala Čaršija, Mejdan, Hazna, Ciganluk, Halilovac i dvije već naznačene mahale. Iza naselja Rebrovac nalazilo se romsko naselje zvano Vlaški Brijeg, koje je kasnije bilo preimenovano u Veseli Brijeg.

Taj dio Banje Luke bio je manji dio ukupnog gradskog teritorija i karakterističan po tome što je bio prošaran brojnim kompleksima zemljišta koje je domaće stanovništvo obrađivalo, a samo je na kraju mahale Mejdan, gdje se danas nalazi naselje Starčevica, postojao trag o tome da je nekada na tom prostoru bila neka ciglana, zbog čega se taj dio mahale nazivao Ćeremethana.

Ime je dobio po vrsti crijepa koji je proizvodila Ćeremethana, a koji se naziva ćeramide. Lijeva obala rijeke Vrbas, od Malte u Gornjem Šeheru do Malte kod Rebrovca, s jedne, i Malte u Bojića Hanu, s druge strane Vrbasa, tj. do završetka

nekadašnjeg gradskog atara, obuhvatala je naselja Gornji Šeher, Gornja i Donja Hiseta, Ciglane, Podpećine, Čaršija, Dolac, Ciganluk, Pobrđe, Petrićevac i Pavlovac i navedene mahale i naselja na desnoj obali rijeke sve do kraja gradskog atara obilježenog imenima Bojića Han i Malta.

Taj grad je, još od vremena prvog valije Bosanskog vilajeta i osnivača Donjeg Grada ili moderne Banje Luke, poznatog vakifa gradnje veličanstvene džamije Ferhadije, koju je izgradio Ferhad-paša Sokolović, postao krajem 16. stoljeća administrativni, historijski, politički, ekonomski i kulturni centar Bosanskog vilajeta i Bosanske krajine i po svom položaju u odnosu na glavne pravce širenja Osmanskog carstva, po ljepoti gradnje, bogatstvu okoline i bogatstvu voda i posebno termalnih izvora (Ilidža), privlačno mjesto za ljude koji su u taj grad rado dolazili i u njemu se naseljavali.

Od troje djece ostao samo Muhamed

Otac Muhamedov se, također, 1926. godine, iz svog rodnog Ključa doselio u Banju Luku zbog potreba školovanja svoje sedmero djece, tada dorasle za srednju školu. Sulejmanbeg Filipović je prije Muhamedove majke bio dva puta oženjen, a obje prethodne žene su mu bile iz Hercegovine.

Prva se zvala Habiba hanuma Serdarević i bila je rodom iz Ljubinja, mjesta u kojem je Sulejmanbeg nastupio u službu kao šef porezne uprave još krajem 19. stoljeća. Habiba hanuma je Sulejmanbegu rodila tri sina (Safeta, Husrefa i Ismeta).

Nakon njene smrti, Sulejmanbeg se, po njenom savjetu i izričitoj želji, oženio njenom bliskom rođakom Rašidom hanumom Resulbegović iz Trebinja, a ona mu je rodila sina Ifeta. Nažalost, i ona je umrla od tada fatalne bolesti koja se zvala upala pluća i kojoj su ljudi iz Hercegovine lakše podlijegali kada bi se našli u bosanskim uvjetima života, odnosno u zimskim uvjetima kakvi su tada vladali u Bosni.

Sulejmanbeg se, ostavši udovac sa četiri za samostalan život nedorasla sina, oženio i treći put. Ali ovog puta Bosankom po imenu Đul hanuma Filipović, kćerkom Alibega Filipovića iz Glamoča koja je, kao i Sulejmanbeg, ostala udovica iza svog prvog muža

Huseinbega Filipovića iz Rastoke kod Ključa, a koja je sa prvim mužem, umrlim od španske groznice, imala sina Ahmeta i kćerke Ćamilu i Zilhu.

Đulhanuma je nakon udaje za Sulejmanbega rodila troje djece, od kojih je u životu ostao jedino Muhamed, koji je po rođenju dobio ime po najdražem amidži Muhamedbegu Filipoviću, najstarijem bratu svog oca (adže Muhamedbeg). Muhamedbeg je bio izuzetno dobar i prijatan čovjek i za sve članove porodice bio je omiljeni i rado očekivani amidža.

Akademik **MUHAMED FILIPOVIĆ: Čekajući čas kada ću reći zbogom svijetu i ljudima**

„Roman jedne biografije“ ostat će da u dva dijela govori o mom životu od rođenja 3. avgusta 1929. godine u Banjoj Luci do ovih posljednjih dana u Sarajevu

Otkako sam bolestan i samim tim manje prisutan u javnom životu, počeli su mi se obraćati ljudi s pitanjem šta je to sa mnom, da li sam zaista toliko bolestan da ne mogu učestvovati u javnom životu, imam li neke probleme egzistencijalne prirode, ili probleme u odnosima s ljudima... Kažu mi da se vrlo jasno osjeća nedostatak moga prisustva u javnom životu.

Ukupnost zbivanja

U tom smislu razmišljao sam šta da se odgovori i šta o svom životu uopće može da kaže čovjek koji ima 90 godina, koji je nedavno izgubio životnog saputnika i koji se našao u situaciji da ima velike probleme u adaptaciji uvjetima života kakve nije očekivao.

Davno je rečeno da kraj nečijega života objašnjava neke stvari ispočetka, odnosno da se ideje s kojima ulazimo u život objašnjavaju tek na kraju života.

Na kraju života vidi se zašto je ko živio, da li je živio za ono što je deklarirao kao svoj životni princip ili je njegov život rezultat stjecaja određenih okolnosti koje su proizvele ove ili one efekte. I sam sam se nosio mišlju šta je ustvari to što je odredilo moj život.

Naravno, napisao sam dosta tekstova u kojima sam pokušao objasniti šta je to što je na mene djelovalo i u mojoj ranoj mladosti i kasnije u vrijeme sazrijevanja i kad sam počeo javno djelovati. Međutim, nisam nikad pokušao objasniti svoj život iz ukupnosti situacija u kojima se on odvijao.

U tom kontekstu sam razmišljao o tome da li da napišem svoju biografiju.

Objavljeno u “Dnevnom Avazu” u formi autorskog teksta, odnosno KOLUMNE: *Na kraju života vidi se zašto je ko živio*, 16.10.2018. Tekst obajvljujemo uz suglasnost uredništva Dnevnog Avaza.

Povodom 70 godina moga života i 50 godina moga javnoga rada, napisao sam djelo pod naslovom „Pokušaj jedne duhovne biografije“. Tu sam pokušao izložiti svoje tadašnje uvjerenje da je duhovni identitet, način razumijevanja sopstvenog bića i svijeta u kojem živimo, ustvari ono što određuje karakter čovjeka, njegov način života i njegovo djelovanje. No, nakon toga shvatio sam da to nije pravi način i da se duhovnost ne može vaditi iz cjeline života u kojoj smo prisutni, da u ono što određuje nas kao ljude ulaze i sve druge stvari, a ne samo način kako mislimo o svijetu ili ljudima.

Zbog toga sam nastavio da radim, razmišljajući o tome kako je moguće prikazati svoj život tako da se on razumije iz ukupnosti zbivanja u kojima smo prisutni. Jer, jasno je da mi jesmo lokalna bića, rađamo se na određenom konkretnom mjestu, prostoru, u nekom gradu, selu, u nekoj ulici, u nekoj kući, među određenim ljudima, krećemo se u određenim sredinama, ambijentima koji imaju svoje karakteristike, ali smo sa svim tim elementima našega života istovremeno sastavni dio širih sredina u koje smo uklopljeni, svijeta u kojem živimo, društva u kojem se nalazimo, odnosa u kojim nas određuju, duhovnog, vjerskog, kulturnog života i svih drugih elemenata koji čine svijet, u kojima se čovjek formira i izgrađuje svoju individuu, ljudski lik i ono što on jeste.

Najbitniji element

Dakle, shvatio sam da je, ako želim da razumijem sebe, svoje postupke i to šta želim i šta hoću, odnosno jesam li sebi postavio prave ciljeve i na njih našao prave odgovore, potrebno da mnogo šire sagledam svoju egzistenciju i život. Poznati filozof Martin Hajdeger (Heidegger) definirao je da je ljudska egzistencija nešto što predstavlja bačenost bića u svijet u kojem se on susreće s drugim bićima prema kojima mora biti otvoren kao što se ona otvaraju prema njemu i da u toj otvorenosti nastaje međusobno razumijevanje i stvara se ono što je svijet u kojem mi jesmo, živimo i ostvarujemo svoje egzistencije.

Zbog toga sam odlučio i napisao i biografiju koju sam nazvao „Roman jedne biografije“. Naime, roman je takva literarna forma koja obrađuje cjelinu života

svoga junaka i ovaj „Roman jedne biografije“ pokazat će ukupnost moga života, od onoga što je predstavljalo prostor gdje sam nastao (grad, mjesto, mahale, livade, voćnjaci), odnosno sve što je predstavljalo ambijent u kojem sam počeo da saznajem za postojanje stvari, ljudi, različitosti među nama, do onoga što je predstavljalo već formirane odnose među ljudima, odluke o pripadanju određenim grupama i prihvatanje određenih ideja i shvatanja, ulaska u šire krugove i zbivanja.

I to ne samo ona u koja sam ulazio svojom aktivnošću, djelovanjem i povezivanjem s ljudima, nego istovremeno ona za koja sam saznavao proučavajući i čitajući literaturu, određene nauke koje su mi omogućavale da saznajem šta je svijet, šta je život, šta su ljudi i s čime se oni susreću.

Ono što je najvažnije bilo u tom kontekstu jeste da sam shvatio da su susreti i odnosi s ljudima bili najbitniji element koji je utjecao na formiranje moga života, mog načina razumijevanja svijeta i mog vrijednosnog sistema, mojih ideja i mojih odnosa prema životu u cjelini i prema ljudima kao nečemu što je sastavni dio našeg postojanja.

To je ono što sam u pisanoj formi pokušao da kažem u dosta obimnoj knjizi koju, čekajući onaj sudbonosni čas kada ću reći zbogom i svijetu i ljudima, ostavljam u dva dijela. U njoj govorim o svom životu od rođenja 3. avgusta 1929. godine u ulici Muftije Džabića u Banjoj Luci do, evo, ovih posljednjih dana u sarajevskom stanu u kojem sam živio posljednjih 50 godina i u kojem sada prebivam.

Moje greške i uspjesi

Pišući „Roman jedne biografije“, pokušao sam interpretirati ono šta sam ja, kao rezultat ukupnosti svih fakata. Naravno, takav način i pristup govori o tome šta sam uspijevao, a šta sam promašivao, odnosno šta je bila moja greška, a šta moj eventualni uspjeh.

Šta o svom životu uopće može da kaže čovjek koji ima 90 godina, koji je nedavno izgubio životnog saputnika i koji se našao u situaciji da ima velike probleme u adaptaciji uvjetima života kakve nije očekivao.

BANU